

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2012

4

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Vincas KISARAUSKAS. Moteris ir skulptūros. 1972. Kartonas, aliejus; 122x92

Iš Modernaus meno centro kolekcijos

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKEVIČIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dailininkas) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Tomas KIAUKA
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Problemos ir idėjos

Mantas LIESIS. Baudžiamosios teisės paskirtis ir negalia / 2

Eglė WITTIG-MARCINKEVIČIŪTĖ. Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis / 14

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Apie istorinės atminties spragas, istorikų santykius su rašytojais ir bandymus pasauliui papasakoti apie Lietuvą / 20

Europos istorijos

Krzysztof BUCHOWSKI. Litvomanai ir polonizuotojai. *Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmojoje XX amžiaus pusėje* / 27

Kūryba ir kūrėjai

Matas BYTAUTAS. Duona ir žaidimas / 35

Prieš elitizmą blogąja šio žodžio prasme. *Pokalbis su viena iš Modernaus meno centro įkūrėjų Danguole Butkiene* / 40

Raminta JURĖNAITĖ. Tiršta Karmalitos paveikslų tuštuma / 45

Kęstutis ŠAPOKA. Dievas su mumis. *Jono ir Rolando Rimkūnų piešiniai* / 47

Andrius JEVSEJEVAS. Teatras šiapus ir anapus rampos. *„Teiresijo krūtys“ ir „Mr. Fluxus, arba Šarlatanai?“* / 49

Lijana ŠATAVIČIŪTĖ. Autentiški sielos paveikslai, arba Kodėl jaudina Viktorijos Daniliauskaitės kūryba? / 54

Stasys EIDRIGEVIIČIUS. Siurrealizmo kvapas / 58

Paveldas ir paminklai

Alvydas ŽICKIS. Poilsis gamtoje ar vaismedžių sodininkystė Misionierių soduose? / 65

Pažinti naujaip

Nauja tiesa apie Kolumbą? *Su Manueliu da Silva Rosa kalbasi Henrykas Skwarczynskis* / 69

Retrospektyva

Kęstutis ŠAPOKA. Žinojusi universalią formulę. *Marcės Katiliūtės kūrybos paroda galerijoje „Kairė-dešinė“* / 74

Laikai ir žmonės

Dainius JUNEVIČIUS. Fotografas Juozapas Čechavičius / 76

Apie knygas

Rita REPŠIENĖ. Kultūros dabartis, sėkmės scenarijai, arba Paslaptys, suvoktos kitaip / 84

Astrida PETRAITYTĖ. Didysis Prūsų Lietuvos žmogus / 88

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Futuristinė *victoria* / 93

Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Rūta KATILIŪTĖ. Voliuta. 2010. Drobė, aliejus; 81x100

Iš personalinės parodos „De-fragmentacija“ Vilniuje, galerijoje „Titanikas“.

Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

4 p.: Kostas DEREŠKEVIČIUS. Be pavadinimo. Nedatuota. Kartonas, aliejus, koliazas; 32x22 Alfonso Andriuškevičiaus dovana MMC kolekcijai

BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS PASKIRTIS IR NEGALIA

20 PRISIPAŽINIMŲ

*Pagalvojau, kad aš viską patyriau.
Buvau apsimetęs kūdikiu, mažu vaiku.
Mažu berniuku ir maža mergaite.
Mažu vaikišku dievu – Niekuo.
Buvau apsimetęs paukščiu.
Paukščio akimis žiūrėjau į Lietuvą, į jos jūrų kraterius.
Buvau apsimetęs kunigu, kentauru, Strazdu, Jėzum
Kristum, didžiausiu Lietuvos poetu, visais žmonėmis
ir paukščiais.
Charonu, demiurgu, žaidžiančiu kriauklėmis Baltijoje.
Miruoliu, glamonėjančiu Didonę jūrų gelmėj su
banginiais.
Girtu Vijonu arba Bilhana, prievartaujančiu nepilnametę
karaliaus dukrą.
Kassandra, pranašaujančia žūtį.
Pikasu, skaldančiu kaulus.
Išprotėjusiu Helderlynu, trokštančiu vien tylos.
Li Bo su apsnigtom vėliavom senovės Kinijoje.
Varnele, balta, skinančia dilgėles.
Visais pavidalais, kuriais, mano Dieve, liepei.
Dabar norėčiau būti savim.
Žiauriu, tamsiu, negailestingu.
Bejėgiu, sergančiu, tauriu.
Mirstančiu ir atgimstančiu. Tam, kad gyvenčiau.*

Sigitas GEDA, Mamutų tėvynė: Eilėraščiai.
Vilnius: Vaga, 1985

Baudžiamosios teisės praktikos pamatinė kategori-
ja yra konfliktas tarp kaltininko ir nukentėjusiojo.¹
Tai įvardijama terminu *nusikalstama veika*. Konflikto
šaknys glūdi žmonių nesusikalbėjime. Pagrindinis šio
straipsnio tyrimo objektas yra paradoksai, kylantys iš
baudžiamosios teisės kalbos. Keliamas nusikaltimo su-
bjekto, asmens, padariusio nusikalstamą veiką, tapatumo
klausimas. Svarstoma, kiek efektyvi šiuolaikinė baudžia-
moji teisė: ar ji teisinga, ar ji gali teisti genijų ir žmones
už kalbos ribų, kaip reaguoti į skiriamą bausmę.

Baudžiamoji teisė ir kalba

Visuomeninių santykių reguliavimo pagrindas yra ne
teisė, ne moralė, ne kitos socialinės normos, o kalba – tai
pirminis norminis lygmuo.

Kalba naikina jusliškumą ir juslinį individualumą.
Iš čia kyla didžiausia baudžiamosios teisės negalia, nes
ji sudaryta iš kalbos – tai baudžiamosios teisės vado-
vėliai, komentarai, kaltinamieji aktai, nuosprendžiai, o
nusikaltimai daromi ne verbaliniai, bet realūs, čia yra
ir nusikaltėlis, ir auka. Nusikaltimas slegia ne teismą
ar baudžiamosios teisės profesorių, o nusikaltėlį ir jo
auką. Teisininkai praktikai, o juo labiau mokslininkai
teoretikai, neturi jokios refleksijos su nusikaltimais,
aprašytais Baudžiamajame kodekse, nusikaltimus jie
išmano tik kaip kalbinę duotybę, o ne tikrovę. BK 129
str. 1 d. trim žodžiais aprašytas *kriminalizuotas papras-*

tas nužudymas sunaikina patį nužudymą kaip reiškinį, kaip socialinę problemą. Šalta kalba uždengia įvairiausias nužudymo rūšis, kurios viena su kita dažnai neturi nieko bendra: žudymas kaip darbas, už kurį atlyginama; nužudymas, stipriai apsvaigus po sugėrovų barnio; nužudymas, kai žmona, neapsikentusi smurto jos ir vaikų atžvilgiu, pakelia ranką prieš vyrą; nužudymas, kai vyras nutraukia mylimos, bet sunkiai ir nepagydomai susirgusios žmonos kančias.²

Baudžiamosios teisinės kalbos negalia pirmiausia atskleidžia tuo atžvilgiu, kad ji naikina nusikaltimą kaip fenomeną, paversdama jį keleto žodžių kombinacija baudžiamajame kodekse arba skaičiais procesiniame dokumente.

Baudžiamoji teisinė kalba ne tik naikina, bet ir sukuria nusikalstamas veikas. Pavyzdžiui, pamatinė baudžiamosios teisės sąvoka *nusikaltimas* egzistuoja vienintelėje vietoje – kalboje. Nilsas Christie teigia: „Nusikaltimas neegzistuoja. Egzistuoja tik veiksmai.“³ Nusikaltimu gali būti laikoma bet kas – nuo vyro mylėjimosi su kitu vyru,⁴ neteisėto saulašarių rinkimo (BK 274 str.) iki genocido (BK 99 str.). Bet kokia veika turi potencialą virsti nusikalstama. Loukas Hulsmanas teigia: nusikaltimas neturi ontologinės realybės. Nusikaltimas yra baudžiamosios politikos produktas, o kriminalizacija yra vienas iš būdų apibrėžti socialinę tikrovę.⁵

Antra pamatinė baudžiamosios teisės sąvoka yra *bausmė*. Ji maskuoja tikrąją bausmės ir baudžiamosios teisės esmę. Bausmė nuslepia, kad valstybė elgiasi su nusikaltėliu taip, kaip nusikaltėlis su auka. „Nusikaltimą ir bausmę grindžia tie patys motyvai.“⁶ Bausmė – tai skausmas, sukliamas tyčia.⁷ Tačiau toks paprastas apibrėžimas, nusakantis bausmės esmę, visuomenei yra nepriimtinas, nes atskleidžia, kad valstybė, pasitelkdama baudžiamąsias institucijas, prisideda prie socialinio skausmo didinimo. Siekiant neutralizuoti pamatinę kaltę dėl tyčia didinamos kančios, sukuriama daugybė papildomų sąvokų (individualioji prevencija, bendroji prevencija, teisinga, proporcinga bausmė), leidžiančių užmaskuoti bausmės esmę.

Kalba menkai įpareigoja, tačiau jėga, sutvirtinta kalbos, sukliama didelį skausmą.⁸ Baudžiamoji teisinė kalba

dažnai yra tuščia, pasak Christie, baudžiamoji teisinė kalba dažnai yra žodžiai be turinio. Vis dėlto baudžiamoji teisinė kalba labai pavojinga, nes ji sukliama realų skausmą, realią kančią – tai piniginių sankcijų, laisvės ar net gyvybės atėmimas (ten, kur taikoma mirties bausmė).

Gražūs žodžiai sukuria gražų pasaulį,⁹ tačiau jeigu jie maskuoja skausmą, kyla abejonių dėl tokių iliuzijų, vadinamų baudžiamosios teisės mokslo doktrina. Iliuzijai galioja tik vienas – grožio matas.¹⁰ Graži iliuzija išreiškiama gražiais žodžiais. Tačiau žodžiai, nors ir gražūs, neturi būti tušti arba be reikalo suteikiantys skausmą.¹¹

Pateiksiu pavyzdį, susijusį su doktrinomis, skirtin-gai aiškinančiomis būtinosios ginties teisėtumą. Tomas Akvinietis „Teologijos Sumoje“ nurodo: veiksmas įgauti moralumo atspalvį dėl to, ko buvo juo siekiama (išsaugoti savo gyvybę), o ne dėl to, ko nebuvo siekiama (nužudyti užpuoliką), nes tai atsitiktinis padarinys.¹² Šis Tomo Akviniečio teiginys ne tik pagrindė būtinosios ginties teisėtumą, bet ir tapo doktrinos apie dvigubo efekto (*double effect*) padarinius pamatu. Jos laikosi tiek baudžiamoji teisė, tiek jurisprudencija ir bioetika. Esmė paprasta: kai egzistuoja du siekiai, dvi intencijos, iš kurių viena gera, o kita bloga, maskuojama ir nepripažįstama *blogoji* intencija.¹³ Dvigubo efekto doktrina sako, kad besiginantysis atėmė užpuoliko gyvybę nesiekdamas jo mirties ar net atsitiktinai. O sąvokas išgryninanti norminė kaltės teorija nuplėšia maskuojamąjį dvigubo efekto šydą ir šaltakraujiškai teigia: besiginantysis siekė apsiginti, t. y. veikė tiesiogine tyčia. Ta pati tiesioginė tyčia yra ir užpuoliko mirties atžvilgiu – gindamasi nuo pavojingo gyvybei užpuolimo, auka kartu siekė atimti užpuoliko gyvybę. Remiantis normine kaltės teorija, du siekiai – apsiginti ir atimti gyvybę – vienas kitam neprieštarauja. Matematinio mokslų požiūriu dvigubo efekto doktrina nusileidžia norminės kaltės grynosioms kategorijoms, vis dėlto negalima teigti, kad ji yra tuščia ir nereikšminga. Nors ši doktrina maskuoja fenomeno esmę, žaisdama žodžiais sukuria iliuziją, tačiau užtikrina teisingesnį požiūrį į socialinę realybę. Pasakymas, kad gindama-

si auka užpuoliko gyvybę atėmė netyčia ar atsitiktinai, kur kas geriau išreiškia būtiniosios ginties pateisinimo esmę negu šalta normatyvinė tiesa: tyčia, bet nekaltai. Verčiau graži, nors ir mažiau moksliška iliuzija negu neteisingas rezultatas, didinantis skausmą. Pavyzdžiui, dvigubo efekto teorija yra vienas iš būdų, leidžiančių, žongliuojant teisinėmis sąvokomis ir tyčios kategorija, padėti, kad baudžiamosios atsakomybės išvengtų asmuo, atlikęs eutanaziją.¹⁴ Ir tai visiškai pateisinama, nes teisės, kartu ir baudžiamosios, nuostatų laikymasis paraidžiui nėra savitikslis. Už nuostatų, doktrinų, baudžiamosios teisės kryptių, teorijų, t. y. žodžių, slypi realus gyvenimas, realių žmonių kančios ir likimai. Todėl teisė visų pirma turėtų žiūrėti ne įstatymo raidės, o socialinį konfliktą spręsti priemonėmis, sukeliančiomis kuo mažesnę skausmą.

Baudžiamosios teisės likimas – neteisingumas

Teisės likimas – neteisingumas, ir jis kyla iš kalbos. Teisės lemtis yra atsilikti nuo gyvenimo. Hegelis teigė: „Minervos pelėda pradeda skraidyti tik temstant“,¹⁵ pabrėždamas neišvengiamą kalbos atotrūkį nuo jau spėjusio pasenti gyvenimo. Temidė užsimoja kalaviju taip pat sutemus, t. y. atslūgus socialinio konflikto įkarščiui. Jos kirtis rituališkai keršija arba simboliškai atkuria teisingumą. Kalbos atsilikimas nuo gyvenimo kartu reiškia, kad nuo jo atsilieka ir jurisprudencija. Dar daugiau, romanų-germanų teisinė sistema, kaip atsvara anglosaksiškai kazuistikai, paprastai *kodifikuoja* svarbiausius teisės aktus, toks yra ir baudžiamasis kodeksas. Kodifikacijos esmė – lakoniškumas, todėl orientuojamasi į tipinius atvejus. Tačiau realiame gyvenime dažnai padaroma įvairių netipinių veikų, o lakoniškumas slepia savyje dviprasmybę.

Baudžiamoji teisė nenurodo vienprasmisškų, neginčijamų procedūrų, kaip reikėtų aiškinti teisės normą, nusikaltimo sudėties požymius. Nesutariama, ar baudžiamosios teisės kalba sutampa su bendrine, su kitų teisės šakų kalba, ar priešingai – yra aiškinama pagal jai būdingus doktrininius ir sisteminius ypatumus. Nėra neginčijamo atsakymo ir į klausimą, kam teikti pir-

menybę, aiškinant baudžiamosios teisės normą, – prie absurdo vedančiai, nes gyvenimo patirties nepaisančiai, įstatymo raidei ar įstatymo dvasiai, jos paskirčiai (teleologinis, *travaux preparatoires* įstatymų aiškinimo metodai). Konstitucionalizmo doktrina nuo Hanso Kelseno laikų teigia, kad teisės pagrindas valstybėje – galiojanti pamatinė norma, arba Konstitucija. Kitaip tariant, bet kokia baudžiamosios teisės nuostata, institutas, nusikaltimo sudėtis kyla iš Konstitucijos nuostatų ar principų.¹⁶ Konstitucija – itin lakoniškas tekstas. Tačiau konstitucinių nuostatų prasmė neapsiriboja tekstu arba raide. Egzistuoja konstitucinė dvasia. Ją nustato kompetentinga institucija – Konstitucinis Teismas.¹⁷

Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui priklauso devyni teisėjai. Teismo sudėtis lemia ir svarbiausią konstitucinės tikrovės fenomeną – Konstitucijos dvasią. Tai iracionalus teisės normos likutis, susijęs tiek su kiekvieno teisėjo asmenybe, tiek su aplinka, kurią teisėjas, kaip asmuo, atpažįsta ir įprasmina aiškindamas teisės normą. Teisė gali nustatyti kvalifikacinius reikalavimus, keliamus teisėjams (tai nepriekaištingas įstatymų žinojimas, teisinio darbo stažas, moksliniai laipsniai ir t. t.), tačiau nėra taisyklių, procedūrų, kaip atskirti dorą teisėją nuo nedoro, žmonišką laikyseną – nuo nežmoniškos. Visų valstybių kojos yra stiklinės – tai Konstitucijos dvasia, o ją išreiškia, įprasmina teisėjai, kurių požiūris į moralę skiriasi. Konstitucinę dvasią lemia ne įstatymų išmanymas (nes dvasia yra už įstatymo raidės), o teisėjo asmenybė ir visa tai, kas sklando valstybės ore – papročiai, tautos būdas, bendravimo kultūra, mikroklimatas, religija, materialinė padėtis ir t. t.¹⁸ Antai Lietuvos Konstitucinis Teismas 1998 m. gruodžio 9 d. priėmė sprendimą, kuriuo Baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje nustatyta mirties bausmė buvo pripažinta prieštaraujančia Konstitucijai.¹⁹ Tačiau, jei Konstitucinio Teismo daugumą sudarytų teisėjai, manantys taip, kaip teisės profesorius Alfonsas Vaišvila,²⁰ mirties bausmė būtų pripažinta suderinama su Lietuvos Konstitucijos nuostatomis. Galime daryti išvadą, kad tą pačią konstitucinę normą ar konstitucinį principą formalios logikos požiūriu vieni teisės profesoriai išaiškina visiškai priešingai negu kiti. Tai neturėtų ste-

binti, nes, kaip minėta, tokia teisės lemtis ir prigimtis. Teisinė raidė, kad ir kaip kazuistiškai ji būtų išdėstyta, niekada neapims visų gyvenimo atvejų, orientacija į trumpą abstrakciją, kurios kvintesencija yra Konstitucijos tekstas, neišvengiamai veda prie aiškinimų, duodančių visiškai skirtingus rezultatus.

Baudžiamosios teisės doktrina kalba apie „vertybes, teisinį gėrį“ arba „visuomeninius santykius“, kuriuos saugo įstatymai²¹ (gyvybė, konstitucinė santvarka, seksualinio apsisprendimo laisvė ir neliečiamumas, viešoji tvarka, valstybės tarnyba, mirusiojo atminimas ir t. t.). Vertybės neatsiranda iš niekur. Svarbiausias teisinis vertybių katalogas – Konstitucija, aukščiausių teisinę galią turintis dokumentas. Vertybė yra ideologinis fenomenas, kuris tarsi filtras praleidžia vien funkcijas, santykius, tačiau sulauko viską, kas slypi anapus santykių, t. y. autentišką būtį,²² o baudžiamojoje teisėje – tiesioginį konfliktą tarp kaltininko ir aukos.

Kuo aukštesnio rango žmogus (ar žmonių bendrija), tuo aiškiau ir paprasčiau jis mato daiktus ir vertina socialinius reiškinius.²³ Aukšto rango, t. y. doras, teisėjas išaiškina konstitucinę ar baudžiamosios teisės normą ar dvasią gerai, o nedoras viską apvers aukštyn kojomis. Svarbiausia yra ne tai, kokia norma ir kaip ji taikoma, o kas ją taiko. Kadangi kriterijų, pagal kuriuos būtų galima atrinkti gerą teisės normos kūrėją ir taikytoją, nėra ir negali būti, teisė neišvengiamai apsigaubia liūdesio ir nevilties šydu. Jau Platonas suprato, kad valstybę turėtų valdyti filosofai,²⁴ o konstitucinę ar baudžiamosios teisės normą teisingai gali taikyti tik asmuo, turintis filosofo savybių. Tačiau tiek filosofų valdoma valstybė, tiek ir teisės normas taikantys filosofo savybių turintys teisėjai yra iš anksto pasmerkta utopija.

Teisėjui kiekviename žingsnyje iškyla filosofinis (vertybinis, ideologinis, baudžiamasis, politinis) klausimas, t. y. klausimas be atsakymo,²⁵ nuolatinis ir nenutrūkstamas „kodėl?“ „Ar tikrai taip reikėjo išaiškinti ir pritaikyti teisės normą?“ Vienintelis stabilus teisės dalykas – ne norma su moraliai angažuotu turiniu, o pats normos buvimas su joje glūdinčia teisinio reglamentavimo ribos galimybe. Teisės esmė perskrodžia nubrėžtas ribas. Teisėje apskritai, o baudžiamojoje konkrečiai,

būtinybė nubrėžti ribas kyla tiek kuriant, tiek taikant teisės normas. Įstatymų leidėjai svarsto, kiek teisėtų gyvybės atėmimo būdų reikėtų nustatyti: ar, kaip siūlo tomistinė etika, tik tris (būtinąją gintį, teisėtą karą ir mirties bausmę), ar įtvirtinti ir kai kuriuos kitus? Pavyzdžiui, į Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą įtrauktas būtinas reikalingumas (31 str.), mokslinis eksperimentas (35 str.) ir kt. Atrodytų, kas jau kas, bet gyvybė, kaip universalus teisinis gėris, turėtų būti saugoma absoliučiai, tačiau tiesa ta, kad teisė brėžia ir gyvybės teisinės apsaugos ribas: nustato, kada galima teisėtai atimti gyvybę, kada ne, įstatymas reglamentuoja, kada žmogus teisiškai pripažįstamas gyvas, o kada miręs. Baudžiamajai teisėkūrai būtinybė apibrėžti ribas kyla sprendžiant veikų kriminalizavimo (įrašymo į Baudžiamąjį kodeksą ar išbraukimo iš jo) ir penalizacijos (sankcijų už nusikalstamą veiką nustatymo) klausimus. Gintaras Švedas, pritardamas vieno rusų mokslininko nuomonei, teigia: „Daugumos sankcijų ribos, ir ypač maksimalios, neturi racionalaus pagrindimo; jas galima paaiškinti tik pomėgiu apvaliems skaičiams.“²⁶ Tas pats ir dėl kriminalizacijos – Baudžiamasis kodeksas nuolat keičiamas, vienos veikos kriminalizuojamos, kitos dekriminalizuojamos. Su ribos dilema susiduria kiekvienas baudžiamosios teisės institutas, pavyzdžiui, kaip plačiai derėtų suvokti būtiniosios ginties, kėsini mosi pavojingumo, akivaizdumo ir realumo apibrėžimus? Ar vertybių skalė būtinojo reikalingumo atveju yra objektyviai nustatyta, ar ne? Ar baudimas už tyčia padarytą veiką, esant savanoriškam girtumui, suderinamas su *nullum crimen sine culpa* (be kaltės nėra nusikaltimo) principu? Kur tiksli riba tarp tyčios ir neatsargumo? Ar nusikalstamos veikos bendrininku gali būti asmuo, padedantis įvykdyti veiką, nors kitiems bendrininkams apie jo pastangas nėra žinoma *ad infinitum*? Galiojanti baudžiamoji teisė pažodžiui aiškina baudžiamosios teisės institutus, ir kartais veda *ad absurdum*.²⁷ Igoris Karpecas pažymi: visiškai neteisinga baudžiamąją teisę apibūdinti kaip dogminę ir formalią [tai atitiktų minėtą pažodinį aiškinimą – M. L.] – toks platus yra baudžiamosios teisės institutų vertybinis, filosofinis, sociologinis, psichologinis turinys.²⁸

Teisė aiškinti baudžiamuosius įstatymus negali būti suteikta baudžiamajam teismui, nes jis nėra įstatymų leidėjas, o dar svarbiau – nėra nieko pavojingesnio už tą paprastą aksiomą, kuri sako, esą reikia vadovautis įstatymų dvasia.²⁹ Tokias utopines mintis 1764 m. dėstė klasikinės baudžiamosios teisės mokyklos tėvas Cesare Beccaria, pamiršdamas, kad taikomoji matematika analizuoja ne socialinių santykių (nes tai teisės reguliavimo sfera), o grynujų santykių, išreikštų matematiniais simboliais, reguliavimą. Natūralia kalba išreikšti grynujų santykių neįmanoma.³⁰ Teisė yra mokslas, vadinasi, jos esmę išreiškia kalba (tekstas), o iš tikslųjų mokslų į teisę perkeliamas matematinio modeliavimo kriterijus, nes mokslo, kaip jį supranta tikslųjų mokslų atstovai, neva yra tik tiek, kiek jame esama taikomosios matematikos.³¹ Baudžiamoji teisė turi net utopinius ateities planus, paremtus matematinio modeliavimu, – sukurti matematinę formulę,³² į kurią patektų visi Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 54 straipsnyje išvardyti kintamieji, ir užtikrinti „teisingą“ bausmių skyrimą jas kompiuterizuojant, kad būtų atsisakyta subjektyviojo, žmogiškojo faktoriaus – teisėjo asmenybės.

Interpretacinis žaidimas baudžiamosios teisės normomis, žongliravimas skaičiais, kvalifikuojant nusikalstamą veiką, dažnai neturi nieko bendra su socialine nelaimė, kuri ištinka realiame gyvenime. Nusikaltimą išgyvenusių žmonių skausmas tikras, o ne verbalinis ar matematinis. Tačiau kalbos ir skaičių perteklius taip paveikia baudžiamąją teisę, kad ji pradeda siekti vienintelio tikslo – pateisinti savo vaidmenį. Parlamentui, vyriausybei, teismams, prokuratūrai, policijai, žiniasklaidai, baudžiamosios teisės mokslininkams nusikaltimą išgyvenę žmonės – auka ir nusikaltėlis – nesvarbūs, arba svarbūs tik tiek, kiek aukos ir nusikaltėlio buvimas pateisina jų pačių patogų gyvenimą.³³ Ir tai ne priekaištas, o natūralus racionalizuotos, vadybiniais, matematiniais principais paremtos modernybės padarinys. Dar daugiau – tai natūrali kalbos (kultūros) ir matematinio mokslo slinktis į informacinio srauto begalybę, galiausiai – į susinaikinimą. Žmogaus prigimtis linkusi į egzistencinį lengvumą, todėl reikalauti iš prokurorų ar teisėjų, kad įsijaustų į kiekvienos aukos ar nusikaltėlio

dramą, yra netikslinga, neracionalu, o galiausiai – kvaila, nes tai pražudytų juos pačius. Kiekvienas dirbame savo darbą, nekvestionuodami jo prasmės, reikšmės, o juo labiau reikalingumo.

Kalbos ir skaičių perteklius skatina, kad baudžiamosios teisės sistema, užuot ieškojusi prasmės, gausintų informacinį triukšmą. Dėl to vargsta teisėjai, vargsta ir tie, kurie studijuoja konstitucinę jurisprudenciją. An-tai 2009 m. birželio 8 d. Lietuvos Konstitucinio Teismo nutarimas, nagrinėjantis juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės konstitucingumo problemą,³⁴ yra dešimt kartų didesnės apimties negu 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas, išnagrinėjęs ne ką mažiau sudėtingą ir svarbią problemą, susijusią su turto konfiskavimo konstitucingumu.³⁵

Mokslas gali iš šono pažvelgti į baudžiamąją teisę, tačiau kardinalių pokyčių negali padaryti ir jis, nes turi prisitaikyti prie esamos sistemos. Jei kiekybiniam pokyčiui pavyksta virsti pozityvia nauja kokybe – tai nors nedidelis, bet vis dėlto laimėjimas, leidžiantis spręsti sunkiausius konfliktus taip, kad būtų suteikiama kuo mažiau skausmo arba jis kuo tolygiau paskirstomas.

Baudžiamosios teisės, nustatančios nusikalstamas veikas, už kurias baudžiama, neveltį dėl neteisingumo didina baudžiamojo proceso teisę, – jos normos nustato, kaip valstybė turi vykdyti baudžiamosios teisės materialias normas, kad atskleistų nusikalstamą veiką, nuteistų ir nubaustų kaltininkus.³⁶ Procesas jau savaime yra pleištas sprendžiant konfliktą, pasireiškusį nusikalstama veika. Žmogus, gindamasis nuo gyvybei gresiančio pavojaus, gali teisėtai įvykdyti „mirties bausmę“ užpuolikiui, tyčia atimti jam gyvybę. Užpuoliko teisėjas ir „budelis“ yra tas, kuris bando apsiginti. Užpuoliko apeliacija, kasacija negalima. Procesas šiuo atveju nereikšmingas ir nereikalingas, nes konfliktas buvo išspręstas pasitelkus tik materialias baudžiamosios teisės normas (nužudymo sudėtis, būtinoji gintis, kaip aplinkybė, panaikinanti baudžiamąją atsakomybę). Šiuolaikinė visuomenė procesą, kaip ir bet kurią kitą mediją, pavertė neišvengiamu, o liūdniausia, kad jis tampa svarbesnis už materialiąją normą. Kitaip tariant, svarbesnė ne reiškinių (nusikaltimo) esmė – ar jis

tikrai buvo padarytas, kas jį padarė, ar tas asmuo kaltas, bet tai, ar tinkamai vyko baudžiamasis procesas. Įprasta manyti, esą baudžiamojo proceso normos, priešingai materialioms baudžiamosios teisės normoms, neturi „moralinės“ konotacijos, nedaro įtakos moraliniam, kartu ir baudžiamajam teisiniam veikos vertinimui,³⁷ vis dėlto dažnai būtent jos lemia net baudžiamosios bylos baigtį. Konstatavus esminius baudžiamojo proceso principų pažeidimus, net kaltas asmuo teisiškai gali būti pripažintas nekaltu.³⁸

Baudžiamajai teisei svarbi teisinė, o ne faktinė, ne tikroji asmens kaltė, t. y. ne tai, ar jis iš tikrųjų padarė nusikaltimą. Būti faktiškai kaltam yra viena, o būti teisiškai kaltam, patrauktam atsakomybėn ir nubaustam – visiškai kas kita. Ar asmuo bus „teisiškai“ kaltas, priklauso nuo įrodymų. Jei nėra įrodymų (liudytojų parodymų, kratos ar poėmio protokolų, ekspertizės akto ir t. t.), vadinasi, teisiškai nėra ir nusikaltimo, nors jis buvo įvykdytas. Net jei esama įrodymų, bet jie gauti neteisėtais būdais, tokie įkalčiai nepripažįstami ir negali būti naudojami asmens kaltei įrodyti.³⁹

Baudžiamoji teisė kompromisų nežino – arba konstatuojama, kad asmuo įvykdė nusikalstamą veiką, arba skelbiamas išteisinamasis nuosprendis. Realiame gyvenime nėra vien juodos ar baltos spalvos, paprastai visi būname iš dalies kalti.⁴⁰ Mąstyti pasitelkiant priešpriešas – kaltas vs nekaltas, geras vs blogas, teisingas vs neteisingas – būdinga ne tik teisei. Vaikystėje priešybės padeda socializuotis, ir visą gyvenimą jos yra bendravimo pagrindas. Primityviu dichotomišku kalbėjimu paremta visa viešoji erdvė, taigi ir baudžiamoji politika. Atrodo, čia galėtų pagelbėti mokslas, tačiau jis irgi neišvengia priešpriešų. Dabartinei baudžiamajai teisei svarbiausios dvi dichotomijos: pakaltinamas ar nepakaltinamas, kaltas ar nekaltas.⁴¹ Baudžiamoji teisė pirmiausia siekia atsakyti į klausimą, ar asmuo, traukiamas baudžiamajon atsakomybėn, skiria gėrį nuo blogio, t. y. ar jis elgiasi taip kaip 99,9% šios planetos gyventojų, ar ne. Jei pripažįstama, kad asmuo skiria gėrį nuo blogio, gali suvokti savo veiksmus, jis pripažįstamas pakaltinamu. *De jure* ši faktą konstatuoja teismas, o *de facto* – psichiatrai. Baudžiamoji teisė laikosi

pakaltinamumo prezumpcijos – asmuo pakaltinamas, kol neįrodoma priešingai. Antra esminė dichotomija, kurią sprendžia teismas, – kaltės nustatymas: teismas kaltinamąjį pripažįsta nekaltu ir jį išteisina arba pripažįsta kaltu ir skiria bausmę. Jei asmuo pripažįstamas kaltas, kartu turi būti nustatytas ir psichinis jo santykis su nusikalstama veika – kaltė pasireiškia kaip tiesioginė arba netiesioginė tyčia, kaip nusikalstamas pasitikėjimas arba nusikalstamas nerūpestingumas (BK 15, 16 str.). Iš elementarios gyvenimo patirties įvertinti, kada žmogus pasielgė tyčia ar neatsargiai, gali kiekvienas. Tačiau ne kiekvienas yra įvaldęs baudžiamąjį teisinį žargoną, todėl negalės to išreikšti baudžiamosios teisės kategorijomis. Nepaisant kalbinio sofistikuojimo, baudžiamosios teisės dichotomizacija labai aiški ir primityvi. Christie teigia: tapti šiuolaikiniu baudžiamosios teisės specialistu reiškia išmokti primityviai suvokti ir vertinti nusikalstamą veiką.⁴² Dichotomijos, baudžiamojo konflikto suprimityvinimas yra ir baudžiamosios teisės kryptis, esmė, pagrindas, nes, kaip rašoma vadovėliuose, Lietuvos baudžiamoji teisė artimiausia klasiškai baudžiamosios teisės mokslo kryptčiai, vadinamai neoklasicizmu.⁴³

Baudžiamosios teisės kryptys

Baudžiamosios teisės mokslas skiria tris pagrindines jos kryptis: klasikinę, antropologinę ir sociologinę.⁴⁴ Visos jos pabrėžia sąveiką tarp nusikalstamos veikos, asmens, kuris tą veiką padarė, ir aplinkos, kurioje asmuo veikia. Kryptys viena nuo kitos skiriasi tuo, kad lemiamais laiko skirtingus sąveikos elementus: klasikai sutelkia dėmesį į nusikalstamą veiką, antropologai – į asmenybę, sociologai – į aplinką. Klasikinei mokyklai svarbiausia, kad asmuo padaro baudžiamuoju įstatymu uždraustą veiką, nesvarbu, kas jis būtų – vargšas, turtuolis, moteris, juodukas ar lesbietė. Antropologai nusikalstamos veikos priešasčių ieško tyrinėdami žmogaus fizinę išvaizdą, psichikos procesus, genus. Sociologams rūpi makroinstitucinis lygmuo: jiems svarbu, kodėl nepakankamai gerai veikia socialinės institucijos, todėl sudaro sąlygas nusikalsti. Sociologai vietoj nusikalsta-

mos veikos siūlo vartoti problemos, socialinio konflikto kategorijas, o radikalią kryptį ragina net apskritai atsakyti bausmės. Sociologinės krypties atstovai teigia, kad klasikinė arba neoklasicizmo krypties baudžiamoji teisė labiausiai supaprastina baudžiamąjį teisinį konfliktą. Neoklasikui nekykla klausimas, ar žmogus teisiamas pagrįstai, ar jis nusipelnė bausmės, ar bausmė bus jam veiksminga. Svarbiausia, kad jis padarė baudžiamuoju įstatymu uždraustą veiką. Kai baudžiama už veiką, neatsižvelgiant, kas ją padarė, elgiamasi neva teisingai – įtvirtinamas asmenų lygybės prieš įstatymą principas. Neoklasikų suformuluota teisingos bausmės maksima skamba taip: analogiškų veikų padarymas turi užtikrinti vienodą baudžiamąją atsakomybę, t. y. bet kuris valstybės gyventojas, kad ir kur jis nusikaltų, kad ir kas jis būtų, gaus vienodą bausmę. Neoklasikai nekelia klausimo, ar, pavyzdžiui, trejų metų laisvės atėmimo bausmė už uogienių vagystę iš sandėliuko anksčiau teistam asmeniui, kurio teistumas neišnykęs, yra teisinga. Jiems svarbu, kad visi piliečiai, kurie tokią veiką daro, būtų baudžiami tokia pačia bausme. Kitaip tariant, neoklasikinės krypties bausmės teisingumo maksima yra ne materialinė, nekelianti klausimo, ar yra pagrįsta, ar teisinga bausti laisvės atėmimu už uogienių vagystę, o metamaterialinė – įtvirtinanti, kad visi, padarę tam tikrą veiką, būtų baudžiami vienodai. Neoklasikai mato tik veiką, poelgį, o ne žmogų, asmenybę, kuris tą padarė. Recidyvas – naujos veikos atlikimas – yra esminis asmenybės požymis, lemiantis skiriamą bausmę. Baudžiamąjo kodekso esminė dichotomija, skiriant bausmę, yra klasifikavimas į pirmą kartą teisiamus asmenis (BK 55 str.) ir recidyvistus – tai asmenys, jau teisti už tyčinį nusikaltimą, teistumas už kurį neišnykęs ar nepanaikintas, ir vėl padarę nusikaltimą (BK 27, 56 str.). Pirmą kartą teisiamam asmeniui už lengvesnio pobūdžio nusikalstamas veikas paprastai skiriama bausmė, nesusijusi su laisvės atėmimu, o recidyvistą už tyčinį nusikaltimą teismas paprastai siunčia už grotų. Pakartotinis veikos padarymas (recidyvas) yra suprantamas kaip esminis asmenybę apibūdinantis požymis. Neoklasikams veika yra svarbiausia kategorija, ne tik vertinant nusikaltimą, bet ir skiriant bausmę. Asmeny-

bę neoklasikai apibrėžia ne pagal kitus požymius (lytį, socialinę, turtinę padėtį ir t. t.), o pagal veiką, t. y. *idem per idem*. Asmenybės bruožus tarsi informacinį triukšmą BK pamini, tačiau tai tik viena iš daugelio aplinkybių, į kurias turi atsižvelgti teismas, skirdamas bausmę (BK 54 str. 2 d.).

Neoklasikai pabrėžia juridinę fizinių asmenų lygybę, pamiršdami, kad žmonės nėra ir niekada nebus lygūs, taip pat nepripažįsta juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės, nors būtent juridiniai asmenys, kaip teisiškai veikiantys simuliškai, gali prisidėti prie milijonų žmonių mirties.⁴⁵ Postuluoti juridinę fizinių asmenų lygybę yra tas pats, kas slėpti faktinę jų nelygybę. Christie teigia: „Kad sukurtume lygybę, būtina sukurti taisykles, nustatančias, kas nėra reikšminga“,⁴⁶ nes neoklasikų maksima – vienodos bylos turi būti sprendžiamos vienodai – negali visko aprėpti ir į viską atsižvelgti, kai skiriama bausmė. Jei viską imtume domėn, tai nebūtų nė vienos bylos, tapačios kitai bylai. Todėl neoklasikams greta formalios lygybės postulato reikia susikurti neformalias (nutylimas, slepiamas) taisykles, kurios nustatytų, į ką, skiriant bausmę, reikėtų atsižvelgti mažiau ar visai neatsižvelgti. Neoklasikinė baudžiamoji teisė – tai chirurgo skalpelis, techniškai įvaldytas baudžiamosios teisės specialisto. Tačiau ji stokoja materialaus turinio, nes neįstengia duoti atsakymo į klausimus, kodėl asmuo nusikalsta, ar bausmė jam veiksminga, ar jos apskritai reikia. Neoklasikinė dviasia persiėmę teisėjai, vykdydami įstatymus, nesvarsto, ar jie geri, ar ne, teisingi ar ne. Neoklasicistinė mokykla atliepia dabartinį socialinį kontekstą, pašlijusius žmonių santykius. Tai susvetimėjusios visuomenės susvetimėjusi sistema, abejinga socialiniam konfliktui. Neoklasicistinė teisė ypač priimtina ekonominiam, merkantiliam mąstymui.

Beccaria buvo utilitaristas, Čikagos racionalių lūkesčių mokykla XX a. ekonominį mąstymą įdiegė į visas socialinio gyvenimo sritis, kartu ir į baudžiamąją teisę. Anot neoklasikų, bausmė turi būti efektyvi, paskirta su mažiausiomis sąnaudomis ir greitai, orientuojantis į bausmę, kuri įtvirtina formalią visų lygybę. Toks neoklasikų racionalumas neatlaiko kritikos, nes greitas ir

„efektyvus“ baudžiamasis procesas neturi nieko bendra su tikroju teisingumu, neišsprendžia jis ir socialinio konflikto. Dar senovės romėnai teigė: *festinatio justitiae est noverca infortunii* – skubinti teisingumą, vadinasi, prišaukti nelaimę. Greitas, pigiai kainuojantis procesas beveik visada būna neteisingas.⁴⁷ Dar daugiau – neoklasikai, vadovaudamiesi ekonominiais, vadybos principais, siekia, kad ir baudžiamoji teisė būtų rezultatyvi: pripažinti kaltu, pripažinti nekaltu. Realiame gyvenime, sprendžiant socialinius konfliktus, rezultatas nėra labai svarbus. Absoliučią daugumą konfliktinių situacijų galima išspręsti ir neformaliai, nepasitelkiant institucijų, orientuotų į rezultatą. Viktoras Justickis ir Gintautas Valickas monografijoje teigia: svarbiausia ne rezultatas, o nenuspėjamai pakrypstantis procesas, leidžiantis neformaliomis ar mažiausią skausmą sukeliančiomis priemonėmis išspręsti socialinį konfliktą dėl nusikaltamos veikos padarymo. Teisingumo jausmą žmogui sukelia ne tiek galutinis rezultatas, kiek procesas, kuriuo bandoma išspręsti socialinį konfliktą.⁴⁸

Genijaus byla

2008 m. spalio 10 d. Vilniaus apygardos teismas Sigitą Zigmą Gedą pripažino kaltu padarius nusikaltimą, numatytą LR BK 135 str. 2 d. 3 p.: būdamas apsvaigęs nuo alkoholio, veikdamas tiesiogine tyčia jis du kartus dūrė savo dukrai peiliu į nugarą. Teismo psichiatrijos ir teismo psichologinė ekspertizė Gedai diagnozavo mišrų asmenybės sutrikimą, priklausomybės nuo alkoholio sindromą ir nustatė, kad darydamas nusikalstamą veiką jis nebuvo laikinai sutrikusios psichikos. Teismas, atsižvelgdamas į tai, kad Geda neigė, prieštaringai vertino savo veiksmus, nutylėjo nepalankias įvykio aplinkybes, t. y. siekė sušvelninti savo kaltę ir išvengti baudžiamosios atsakomybės, nuteisė jį laisvės atėmimu 3 metams, bausmę atliekant atviroje kolonijoje.⁴⁹ Nuteistasis teismo nuosprendį apskundė – savo kaltės ir juridinio veikos įvertinimo neginčijo, bet prašė pakeisti apygardos teismo nuosprendį ir, vadovaujantis teisingumo principu, skirti jam bausmę, nesusijusią su

realiu laisvės atėmimu. Lietuvos apeliacinis teismas 2008 m. gruodžio 24 d. nutartimi konstatavo: apygardos teismas pagrįstai pripažino, kad Geda padarė LR BK 135 str. 2 d. 3 p. numatytą nusikalstamą veiką, bet nuosprendį panaikino ir baudžiamąjį procesą nutraukė, nuteistajam mirus.⁵⁰

Bylos fabula paprasta ir įprasta – buitinis konfliktas, per kurį stipriai apsvaigęs kaltininkas padaro sunkų sveikatos sutrikdymą nukentėjusiajam. Vidaus reikalų ministerijos Informatikos ir ryšių departamento ataskaitos apie nusikalstamumą rodo, kad apsvaigę nuo alkoholio asmenys padaro apie 65% registruojamų nužudymų ir sunkių sveikatos sutrikdymų, kurie paprastai yra buitinių konfliktų padarinys.⁵¹ Taigi fabula būtų banali, jei ne teisiamasis – poetas Sigitas Geda. „Vaizduotės imlumumu ir stiprumu dabartinėje lietuvių kultūroje jis neturėjo sau lygių – šiuo aspektu teisėta jį gretinti su tragiškuoju M. K. Čiurlionio genijumi“,⁵² – rašo Viktorija Daujotytė. Literatūros genijus – tai žmogus, tobulai įvaldęs kalbą, galintis itin skaidriai ir aiškiai matyti pasaulį, o svarbiausia, visa tai užrašantis, paverčiantis kalba. Geda priartėdavo prie bekalbių kalbos šaknų, gyveno kalba, buvo jos vergas: kalba jam, skirtingai nei daugumai mirtingųjų, buvo ne instrumentas, o tikrieji sielos (gal net ir kūno) namai. Kalba kartu ir niokojo, draskė jį. Kaip dauguma didžiųjų menininkų, Geda buvo gyvenimo diletantas, visiškas vaikas, – teigia Arvydas Šliogeris.⁵³

Baudžiamoji teisė ir psichiatrija teisiamųjų, neturėdamos tinkamų įrankių (kategorijų, straipsnių, institutų), kurie padėtų suprasti genijaus asmenybę, gyvenimą, kalbą. Baudžiamoji teisė ir psichiatrija – tos dvi seserys kontrolierės⁵⁴ – vartoja primityvią, dichotomizuotą kalbą. Kad ir kiek psychologai ar psichiatrai kalbėtų apie žmogų, jie vis tiek niekada iki galo jo nepažins. Psichologija ir psichiatrija orientuojasi į statistinį vidurkį, į statistinę psichiatrijos medianą, kuri apibrėžia socialaus normalumo turinį. Todėl jos niekada nesupras genijaus ir laikys jį psichiatrijos marginalija. Baudžiamoji teisė taiko tas pačias primityvias psichologines katego-

rijas (suvokimas, padarinių numatymas, padarinių siekimas, asmenybės bruožai ir t. t.) nustatydamas tiesioginę tyčią, kaltę, nusikalstamą veiką, padarytą apsvaigus nuo alkoholio ir pan. Genijaus psichologinė diagnozė – mišrus asmenybės sutrikimas – neprieštarauja genialumo požymiui. Kitaip tariant, pasakyti, kad Gedos asmenybė buvo sutrikusi, ir pasakyti, kad jis – genijus, yra lygiai tas pats, tik vartojant skirtingą kalbą. Baudžiamosios teisės kalba, suprantama, labiau sofistikuota negu buitinė, tačiau palyginti su genijaus kalba ji yra skurdžiai elementari.

Neeilinių gabumų gali turėti ir asmenys, sergantis psichikos liga, bet jeigu savo talento jie neformalizuoja kalba (ar kitais kultūriniais pavidalais), taip ir lieka vien proto ligoniais arba keistuoliais. Gamtiniu požiūriu žmogus reikšmingas tiek, kiek jis gali pratęsti giminę, o socialiniu požiūriu – tiek, kiek formalizuoja savo veiklą išorėje. Didis kūrėjas yra tik tas, kuris sukuria didingą kūrinį.

Genialumą apibūdina du požymiai: pirmas – nepaprastai tyras žvilgsnis į aplinką, reiškinius, gebėjimas pamatyti esmines sąsajas, reiškinių esmę, kurios nežvelgia ir nesupranta kiti. Dauguma (kalbu ne tik apie šalies gyventojus, bet ir apie viešąją politinę erdvę, vyraujančias mokslo doktrinas) mato ir suvokia pasaulį gerokai primityviau nei genijus, tačiau toks suvokimas, daugumos požiūriu, yra vienintelis tikras ir teisingas. Antras genialumo požymis – tai gebėjimas šitą neįprastą, daugumos nuomone, pasaulio jutimą paversti kalba. Tyriausiai žvelgti į daiktus, jausti gėrio ir blogio, teisingumo ir neteisingumo skirtį gali ir asmuo, visiškai nevaldantis kalbos, antai Vinco Krėvės skerdžius Lapinas – kaimo keistuolis, jaučiantis ypatingą ryšį su gamta. Tokie išmintimi apdovanoti žmonės ir turėtų būti teisėjai. Bet čia vėl apima neviltis – tokie žmonės nevaldo kalbos, o jeigu įvaldytų baudžiamosios teisės mokslinę leksiką, greičiausiai prarastų Dievo dovaną tyrai, paprastai ir teisingai matyti pasaulį. Geda buvo praradęs gebėjimą tyrai matyti ir vertinti tikrovę, nes gyveno ne realiame, o kalbos pasaulyje. Jis tyrai matė tik kalbą. Sveiko žmogaus lemtis yra

gyventi *hic et nunc*, tiesiogiai jausti pasaulį, o ne užsidaryti lavonų – knygų – apsuptyje.⁵⁵

Tol, kol nėra kūrinio, socialiniu požiūriu kūrėjas yra nereikšmingas. Kyla klausimas, ar genialaus kūrėjo asmenybė turėtų būti reikšmingas ar net lemiamas veiksnys, taikant baudžiamąją atsakomybę už jo padarytą nusikalstamą veiką? Geda savo genialumą įrodė kūriniais. Tačiau neatsiejamas genialumo šleifas yra kūrėjo mirtis. Tik genialūs kūriniai po kūrėjo mirties leidžia jų autorių pavadinti genijumi. Kol genialus kūrėjas gyvas, tol jis laikomas keistuoliu, ne šio pasaulio žmogumi. Kaip teigia Šliogeris, „padugnės mato tik tai, kuo pačios gyvena“, „barbės“ likimas – kitame ieškoti tik barbės, o kiekvieną pranašesnę pažeminti ir sunaikinti.⁵⁶

2008 m. rudenį intelektualai pasirašė Gedos „ginties tekstą – prokurorams, teisėjams. Ar prašėme pagailėti, ar norėjome paaiškinti? Ar tik patys sau aiškinomės, ką suprasti buvo sunku?“ – svarsto Daujotytė.⁵⁷

Rašyti prokurorams ar teisėjams tokius laiškus yra tas pats, kas kalbėti paukščių kalba, kurią taip mėgo pats Geda, vis primindamas, kad gražiausiai čiulbanti lakštingala, ir ta – iš žvirblių giminės.

Retorika, literatūra, poezija, viešas kalbėjimas su tropais ir retorinėmis figūromis yra graži, maloni ausiai, skausmo nekelianti kalba. Baudžiamoji teisinė kalba yra tiesiogiai susijusi su realiu žmonių skausmu. Negyva kaltinamojo nuosprendžio kalba sukelia realią laisvės atėmimo kančią. Sakoma, žmonės ramiau miega, jei daug ko nežino, pavyzdžiui, kaip kuriami ir taikomi baudžiamieji įstatymai. Galėtume pamanyti, kad baudžiamosios teisės mokslas ir praktika – tai neginčijamos tiesos, aksiomos, o iš tikrųjų, kaip ir kiekvienas mokslas ar veikla, – tai nuomonių įvairovė, mokslininkų kaprizai, interesai, skirtingas požiūris į vertybes. Pakartosiu: nuo kitų kalbėjimo rūšių baudžiamosios teisės leksika skiriasi tuo, kad seikėja tikrą skausmą.

Apygardos teismo nuosprendis Gedai – vienas iš tūkstančių tokio pobūdžio nuosprendžių: trumpai aprašytos įvykio aplinkybės, kaltinamojo, nukentėju-

siosios, liudytojų parodymai, teismo psichiatrijos ir teismo psichologijos ekspertizės aktas, kiti įrodymai. Trumpai argumentuojama, kodėl pateiktų įrodymų visuma leidžia daryti išvadą, kad Geda kaltas padaręs nusikaltimą. Apygardos teismo sprendimas – paprastas, elementarus, lyg sukarpytas ir suklijuotas iš įrodymų, argumentacija ir motyvacija šabloniška. Pirmosios ir apeliacinės instancijos teismų sprendimai kitokie nelabai ir galėtų būti. Daugiau kūrybos laisvės taikyti baudžiamosios teisės normas turi Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, kuris remdamasis precedentais formuoja vienodą teismų praktiką. Jis sprendžia teisingo teisės taikymo (o ne faktų nustatymo) klausimus. Daugiau laisvės turi ir baudžiamosios teisės mokslininkai. Gintaras Švedas rašo: „Neabejotina, kad ir savanoriškas fiziologinis apsvaigimas taip pat yra laikinas psichikos sutrikimas, todėl jis turėtų sudaryti asmens medicininį (biologinį) nepakaltinamumo kriterijų.“⁵⁸ Tokia baudžiamosios teisės profesoriaus mintis yra revoliucinė, jeigu ją pripažintų teismai, šimtus alkoholio prigėrusių teisiamųjų, sunkiai sutrikdžiusių kam nors sveikatą ar ką nors nužudžiusių, tektų pripažinti nepakaltinamais ir ne bausti juos, o priverstinai gydyti (BK 17, 98 str.).

Švedo mintis logiškai išplaukia iš pagrindinio baudžiamosios teisės principo *nullum crimen sine culpa* (be kaltės nėra nusikaltimo). Baudžiamoji teisė paremta subjektyvaus pakaltinimo principu, t. y. asmuo baudžiamas ne už sukeltus padarinius, su kuriais jis gali būti susijęs, bet už intenciją, pasireiškusią nusikalstama veika. Didžiausi nusikaltimai kyla žmogaus galvoje, todėl baudžiamoji teisė kaltina ir už tai, ką žmogus ketino, siekė padaryti, tačiau dėl aplinkybių, nepriklausančių nuo jo valios, veika nutrūko parengtinėse stadijose. Baudžiamoji teisė asmens pakaltinamumą, jo kaltę nustato ne apskritai, o dėl konkrečios veikos, įvykdytos konkrečiu laiku ir konkrečioje vietoje. Jei asmuo stipriai prisigeria, ir vėliau neprisimena, ką girtas padaręs, negalima vadovaujantis *nullum crimen sine culpa*, jo pripažinti kaltu, nes tokio asmens psichika dėl al-

koholio poveikio buvo sutrikdyta. Vis dėlto pagal vyraujančią baudžiamosios teisės doktriną savanoriškas apsvaigimas nuo alkoholio, net jei asmuo iš tikrųjų neprisimena, ką girtas padarė, nėra pagrindas netaikyti baudžiamosios atsakomybės. Priešingai, tai laikoma sunkinančia aplinkybe (BK 60 str. 1 d. 9 p.). Nesvarbu, kad kaltinamasis, darydamas veiką, nieko nesuprato, tačiau kaltės nustatymas paslenkamas atgal – tada, kai asmuo geria.⁵⁹ Tokia pozicija neatlaiko kritikos, nes asmuo baudžiamas ne už alkoholinių gėrimų vartojimą, o už veiką, padarytą apsvaigus. Šiuolaikinis technomokslas nei klaidų, nei prieštaravimų nepripažįsta. Pasvarstykime: alkoholis parduodamas maisto prekių parduotuvėse, maža to, pripažįstamas legalia psichoaktyvia medžiaga, jo vartojimas vertinamas kaip tam tikras atsipalaidavimo būdas. Psichiatras Dainius Pūras teigia: kas šeštas žmogus, vartojantis alkoholį, tampa nuo jo priklausomas. Priklausomybę nuo alkoholio lemia ne asmens valia, tai labiau individuali organizmo reakcija į svaigalus. Taigi, viena vertus, alkoholis yra laisvai pardavinėjamas, antra vertus, jei žmogui nepasisėkė ir jis turi polinkį į alkoholizmą, baudžiamoji teisė nubaus jį dar kartą. Nelaimė viena nevaikšto, o baudžiamoji teisė šią tiesą patvirtina ir sustiprina. Valstybė negalėtų visiškai uždrausti prekiauti alkoholiu, nes tai vienas iš būdų mažinti socialinę įtampą. Bernardas Brazdžionis eilėraštyje „Ką sakė mūrininkas Jėzui tą naktį?“ rašo: „Ir kaip aš negersiu, kad liūdna,/ Ir nebūsiu nudriskęs, kad nesulopo niekas,/ Kad per mėnesį dirbto pinigų, būtino,/ Už poros dienų nebelieka?..“⁶⁰ Jei valstybė uždraustų alkoholio vartojimą, socialinė įtampa išsilietų kitais būdais – masiniu narkotikų vartojimu, didėjančiu savižudybių, nusikaltimų, psichikos ligų skaičiumi ir pan.

Geda prašė, kad jam paskirtą trejų metų laisvės atėmimo bausmę Apeliacinis teismas, vadovaudamasis teisingumo principu, pakeistų bausme, nesusijusia su laisvės atėmimu. Baudžiamajame kodekse *teisingumo* principas yra minimas du kartus: 41 straipsnyje (2 d. 5 p.) teigiama, kad bausmės paskirtis – užtikrinti tei-

singumo principo įgyvendinimą. 54 str. 3 d. įtvirtina: „jeigu straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui, teismas, vadovaudamasis bausmės paskirtimi, gali motyvuotai paskirti švelnesnę bausmę“, t. y. teismui suteikiama teisė paskirti bausmę, nenumatytą sankcijoje už veiką, kuria kaltinamas asmuo. Geda buvo nuteistas ne už paprastą sveikatos sutrikdymą, o už savo vaiko sunkų sužalojimą (BK 135 str. 2 d. 3 p.). Tai yra labai sunkus nusikaltimas (BK 11 str. 6 d.), užtraukiantis laisvės atėmimo bausmę nuo dvejų iki dvylikos metų nelaisvės. Teismas Gedai paskyrė vienintelę galimą skirti bausmę už tokį nusikaltimą – laisvės atėmimą, tačiau beveik pačios minimaliausios trukmės. Motyvuodamas bausmės skyrimą ir aiškindamas teisingumo principą apygardos teismas konstatavo: „Teisingumo principo realizavimas pirmiausia suponuoja tai, kad bausmė būtų adekvati (proporcinga) nusikalstamai veikai.“ Analogiška formuluotė įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.⁶¹ Tokią pačią formuluotę savo knygoje kadaise išdėstė klasikinės baudžiamosios teisės krypties tėvas Cesare Beccaria. Aiškindamas ryšį tarp nusikaltimo ir bausmės, jis pabrėžė: bausmė kiek galima daugiau turi atitikti nusikaltimą,⁶² t. y. ji turi būti proporcinga. Apygardos teismas, toliau aiškindamas teisingumo principą, konstatuoja: „Atsižvelgiama į tai, kad teisingumo įgyvendinimas skiriant bausmę yra neatsiejamas nuo visuomenės intereso, t. y. vyraujančių moralinių visuomenės nuostatų į atitinkamą nusikalstamą veiką.“ Panašiai svarstė ir Beccaria: „Mes jau žinome, kas sudaro tikrą nusikaltimų matą: tai žala, nusikaltimo daroma visuomenei.“⁶³

Ir Beccaria, ir Vilniaus apygardos teismas panašiai aiškina bausmės teisingumą, o tai dar kartą patvirtina, kad Lietuvos baudžiamoji teisė vartoja XVIII a. pabaigos kategorijas. Praėjus beveik 250 metų po to, kai buvo parašytas veikalas „Apie nusikaltimus ir bausmes“, XXI a. Temidė švaistosi kalaviju vis dar alsuodama Beccarios dvasia. ■

Tęsinys kitame numeryje

- ¹ G.P. Fletcher, *The Grammar of criminal law. American, comparative, and international. Volume one: foundations*, Oxford university press, 2007, p. 4.
- ² N. A Christie, *suitable amount of crime*, Routledge, 2004, p. 1.
- ³ Ten pat, p. 3.
- ⁴ Ši veika Lietuvoje buvo dekriminalizuota 1993 metais.
- ⁵ L. Hulsman, *The abolitionist case: alternative crime policies*, *Israel law review*, Vol. 25. 1991, p. 682.
- ⁶ J. Gilligan, *Smurtas. Apmąstymai apie nacionalinę epidemiją*, Vilnius: *Vaga*, p. 26.
- ⁷ N. Christie, *Limits to pain*. Martin Robertson, *Oxford*. 1992, p. 15–19.
- ⁸ A. Šliogeris, *Niekis ir esmas. I tomas*, Vilnius: *Apostrofa*, 2005, p. 18, 354.
- ⁹ N. Christie, *Limits to pain*, p. 14.
- ¹⁰ A. Šliogeris, *Niekis ir esmas. I tomas, p. 10; II tomas, p. 11–42*.
- ¹¹ N. Christie, *Limits to pain*, p. 14, 35.
- ¹² Tomas Akvinietis, *Teologijos suma. 2–2*, *Logos*, 2000, nr. 21, p. 192.
- ¹³ M. Liesis, *Eutanazija ir padėjimas nusižudyti: baudžiamosios atsakomybės ir kriminalizavimo problemos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilniaus universitetas, 2008, p. 36–39.
- ¹⁴ M. Liesis, *Baudžiamosios atsakomybės už eutanaziją netaikymo galimybės, Teisės problemos*, 2009, nr. 1 (63), p. 8, 9.
- ¹⁵ G. W. F. Hegel, *Teisės filosofijos apmatai*, Vilnius: *Mintis*, 2000, p. 41.
- ¹⁶ A. Abramavičius, E. Jarašiūnas, *Konstitucinė dimensija baudžiamojoje teisėje, Teisė. Mokslo darbai*, t. 53, p. 1–3, 19.
- ¹⁷ E. Kūris, *Konstitucijos dvasia, Jurisprudencija*, t. 30 (22). 2000, p. 20–23.
- ¹⁸ Montesquieu, *Apie įstatymų dvasią*, Vilnius: *Mintis*, 2004, p. 7.
- ¹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje nustatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, *Valstybės žinios*, nr. 109, p. 22–33.
- ²⁰ A. Vaišvila, *Teisės teorija*, Vilnius: *Justitia*, 2000, p. 83. A. Vaišvila, *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*, Vilnius: *Litimo*, 2000, p. 434. A. Vaišvila, *Baudžiamoji justicija – juridinė asmens teisinio statuso identifikacija, Teisės problemos*, 1998, nr. 3-4, p. 153.
- ²¹ A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė et al. *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis*, Vilnius: *Eugrimas*, 1998, p. 158–162.
- ²² A. Šliogeris, *Bulvės metafizika*, Vilnius: *Apostrofa*, 2010, p. 25, 26.
- ²³ Ten pat, p. 36.
- ²⁴ Platonas, *Valstybė*, Vilnius: *Pradai*. 2000, p. 225–257.
- ²⁵ A. Šliogeris, *Kas yra filosofija? Vilnius: Apostrofa*, 2001, p. 48–52.
- ²⁶ G. Švedas, *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*, Vilnius: *Teisinės informacijos centras*, 2006, p. 164, 165.
- ²⁷ Ten pat, p. 63.

- ²⁸ I. Karpec, Uголовnoje pravo i etika, Moskva: *Juridiceskaja literatura*, 1985, p. 155, 156.
- ²⁹ Č. Bekarija, Apie nusikaltimus ir bausmes, Vilnius: *Mintis*, 1992, p. 41.
- ³⁰ A. Šliogeris Kas yra filosofija? Vilnius: *Apostrofa*, 2001, p. 131, 132.
- ³¹ Ten pat, p. 124–132.
- ³² Baudžiamųjų sankcijų darna. Sistemos sukūrimo prielaidos, Vilnius: Teisės institutas, Matematikos ir informatikos institutas, 1998.
- ³³ N. Christie, Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė, Vilnius: *Eugrimas*, 1999, p. 89–117. L. Hulsman, The abolitionist case..., p. 683, 684.
- ³⁴ Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 1, 2, 3 dalių (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija), 20 straipsnio 5 dalies (2004 m. liepos 5 d. redakcija), 43 straipsnio 4 dalies (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2009, nr. 69–2798.
- ³⁵ Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio antrosios dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 93 straipsnio 1 ir 2 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1993, nr. 70–1320.
- ³⁶ G. Fletcher, Basic concepts of criminal law, *Oxford university press*, 1998, p. 7–18.
- ³⁷ Ten pat, p. 13.
- ³⁸ Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 369 str. 1 d. 2 p., 3 d., *Valstybės žinios*, nr. 37–1341, nr. 46. 2002.
- ³⁹ Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 20 str. 4 d., *Valstybės žinios*, nr. 37–1341, nr. 46. 2002.
- ⁴⁰ N. Christie, A suitable amount of crime, *Routledge*, 2004, p. 79.
- ⁴¹ J. Gilligan, Smurtas, Apmąstymai apie nacionalinę epidemiją, Vilnius: *Vaga*, 2007, p. 15–17.
- ⁴² N. Christie, Limits to pain. Martin Robertson, *Oxford*. 1992, p. 45–48.
- ⁴³ A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė et al. Baudžiamoji teisė, p. 37. V. Piesliakas, Baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga, Vilnius: *Justitia*, 2006, p. 63.
- ⁴⁴ A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė et al. Baudžiamoji teisė, p. 32–37. D. Matza, Nusizengiamumo srovėje, Vilnius: *Vaga*, 2004, p. 26–66.
- ⁴⁵ Z. Bauman, Globalizacija. Pasekmės žmogui, Iš anglų kalbos vertė V. Rubavičius, Vilnius: *Strofa*, 2002, p. 15–33. Romos tarptautinis baudžiamojo teismo statutas, nustatantis baudžiamąją atsakomybę už sunkiausias nusikalstamas veikas – genocidą, nusikaltimus žmoniškumui, karo nusikaltimus, agresiją – vadovaujasi klasikinės mokyklos nuostata, kad tik fizinis asmuo gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn (25 str.), o juridinių asmenų (pavyzdžiui, visuomeninių organizacijų, propaguojančių antisemitizmą) baudžiamosios atsakomybės nenumato.
- ⁴⁶ N. Christie, A suitable amount of crime, p. 77.
- ⁴⁷ V. Justickis, G. Valickas, Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje, Vilnius: *Mykolo Romerio universitetas, Vilniaus universitetas*, 2006, p. 78.
- ⁴⁸ Ten pat.
- ⁴⁹ Vilniaus apygardos teismo 2008 m. spalio 10 d. nuosprendis. Baudžiamoji byla Nr. 1–33/2008.
- ⁵⁰ Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. gruodžio 24 d. nutartis. Baudžiamoji byla Nr. 1A–446/2008.
- ⁵¹ K. Jovaišas, Žmogūdysčių bumas – šalutinis civilizacijos produktas ar neišvengiama demokratijos kaina, *XXI amžiaus priedas* 2004 m. gruodžio 22 d., nr. 24 (93); Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Informatikos ir ryšių departamento svetainė www.ird.lt.
- ⁵² V. Daujotytė, Tragiškasis meilės laukas. Apie Sigitą Gedą: iš poezijos, užrašų, refleksijų, Vilnius: *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*, 2010, p. 69, 70.
- ⁵³ Sigitas Geda: didis poetas, gyvenimo diletantas. A. Šliogerj kalbina E. Tervidyte, *Dialogas*, 2009, vasario 20, p. 1,5,6.
- ⁵⁴ N. Christie, Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė, Vilnius: *Eugrimas*, 1999, p. 144–148.
- ⁵⁵ A. Šliogeris, Patyrimo teritorija, *Problemos. Mokslo darbai*, t. 71, 2007, p. 13.
- ⁵⁶ Sigitas Geda: didis poetas, gyvenimo diletantas, p. 1, 5, 6.
- ⁵⁷ V. Daujotytė, Tragiškasis meilės laukas, p. 25.
- ⁵⁸ G. Švedas, Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje, Vilnius: *Teisinės informacijos centras*, 2006, p. 122.
- ⁵⁹ V. Piesliakas, Baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga, Vilnius: *Justitia*, 2006, p. 333, 334.
- ⁶⁰ B. Brazdžionis, Poezijos pilnatis, Vilnius: *Lietuvos kultūros fondas*, 1989, p. 59.
- ⁶¹ „Konstitucijoje įtvirtintas prigimtinio teisingumo principas suponuoja tai, kad baudžiamajame įstatyme nustatytos bausmės turi būti teisingos. Teisingumo ir teisinės valstybės konstituciniai principai *inter alia* reiškia, kad valstybės taikomos priemonės turi būti adekvačios siekiamam tikslui. Taigi bausmės turi būti adekvačios nusikalstamoms veikoms, už kurias jos nustatytos; už nusikalstamas veikas negalima nustatyti tokių bausmių ir tokių jų dydžių, kurie būtų akivaizdžiai neadekvačūs nusikalstamai veikai ir bausmės paskirčiai“. Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas, „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, *Valstybės žinios*, 2003, nr. 57–2552.
- ⁶² Č. Bekarija, Apie nusikaltimus ir bausmes, Vilnius: *Mintis*, 1992, p. 74.
- ⁶³ Ten pat, p. 80.

NACIONALINĖS ETIKOS GRIUVĖSIAI, arba KAIP NUŽUDYTI VALSTYBĘ JOS INTELEKTUALŲ RANKOMIS*

Tikrieji Šiaurės Atėnai, arba Keletas apibendrinamųjų pastabų

Pagrindinis šio tęstinio teksto tikslas buvo aptarti, kokią įtaką lietuvių bendruomenės erozijai daro etinė inteligentijos laikysena ir vertybinės nuostatos.

Etika, kaip filosofinė disciplina, susiformavo politiniame kontekste, t. y. ten, kur keliamas klausimas, kas lemia bendruomenės laimę ir klestėjimą. Svarbiausi antikos filosofai etikos klausimus svarstė, akcentuodami bendruomeninį gėrį kaip visų diskusijų apie etiką tikslą. Kitaip tariant, etika apskritai, o ypač svarstymai apie teisingumą, senovės graikams buvo politinio ar pilietinio bendruomeniškumo esmė. Atsisakius laikyti teisingumą žmonių tarpusavio santykių pamatu, greitai nustoja egzistuoti bet koks socialinis darinys – nesvarbu, ar tai santuoka, ar draugystė, ar profesinė sąjunga, ar menininkų, mokslininkų sambūris... Natūralu, kad dėl teisingumo stokos ima merdėti ir didesnė bendruomenė, pavyzdžiui, tauta. Etikos prigimtis yra giliai socialinė. Etiškas arba neetiškas būna tik žmogaus *santykis su kuo nors kitu* – su kitais individais, su gamta, su gyvūnais ir t. t. Tačiau šiame tekste man buvo svarbiau kalbėti ne apie vertybes apskritai, netgi ne apie etiką plačiąja prasme, kaip individo santykį *su kuo nors kitu*, o tik apie tam tikrą etikos sritį. Kalbant XVII–XVIII a. švietėjų kontraktualistų sąvokomis, man rūpėjo aptarti tai, ką

pavadinau nacionaline etika, t. y. ta etikos forma, kuria remdamasis individas sudaro „sutartį su valstybe“. Kadangi ir nacionalinės etikos parametrų gali būti labai daug, bandžiau išskirti tuos, kurie yra: (a) fundamentaliausi „sutarčiai su valstybe“, (b) labiausiai pažeisti dabartiniame Lietuvos raidos etape, (c) priklausantys ne tiek nuo teisėsaugos ar įstatymų leidėjų, kiek nuo intelektualų.

Per dvidešimt dvejus Lietuvos nepriklausomybės metus nacionalinės etikos principai labiausiai buvo pažeisti dėl šių priežasčių: (1) įtakingiausia inteligentijos dalis po Kovo 11-osios rėmė tas politines struktūras, kurios buvo susijusios su lietuvių bendruomenės ir valstybingumo naikinimu, be to, iki šiol nuo jų *neatsiribojo*; (2) nepalaikė ir nepalaiko sluoksnių, kovojusių už bendruomenės teises ir dėl to nukentėjusių, – taip atsirado atotrūkis tarp intelektualinio ir moralinio tautos elito; (3) ideologiškai pagrindė ir įteisino reliatyvistinę požiūrį į sovietų represinį režimą, smerkdami ir žemindami tuos, kurie jam priešinosi, nors toks nusistatymas ardo nacionalinį tapatumą, o bendruomenę stumia į moralinę amneziją; (4) toliau plėtoja iš sovietinės istoriografijos perimtą negatyvų partizaninio karo vertinimą, nepaisydami, kad tai yra ne tik pavojinga pačiai valstybei, bet ir verčia abejoti lietuvių *teise* į valstybingumą; (5) niekina ir menkina lietuvių atgimimui nusipelnusias istorines figūras arba abejingai tyli, kai tą daro kiti, todėl bendruomenės nariams ima atrodyti, kad veikti tautos labai yra neracionalu; (6) laikosi

* Tęsinys iš nr. 3. Pabaiga.

nuostatos, esą abejingumas esminiais nacionalinio tapatumo ir istorijos interpretavimo klausimais yra tinkamiausia viešųjų intelektualų laikysena, nors būtent abejingumas naikina bet kokį socialumą; (7) teisingumo nelaiko pagrindiniu elgesio ir sprendimų kriterijumi; (8) rėmėsi ir remiasi ideologijomis, kurios kelia grėsmę valstybei, ypač pradinėje jos kūrimosi stadijoje; (9) sabotuoja (arba leidžia sabotuoti) teisėtas lietuvių bendruomenės pastangas kurti valstybę, paremtą europietiška nacijos samprata ir valstybingumo simbolika, laikydami tai nacionalizmu, radikalizmu, ksenofobija; (10) diegia paviršutinišką supratimą, kaip turėtų būti įamžintas nacizmo aukų – žydų – atminimas, ir tuo spekuliuoja.

Nacionalinės etikos principų nesilaikymas rodo, kad lietuvių inteligentija nėra *pilietinės* nepriklausomybės kūrėja, nebuvo ji ir *politinės* nepriklausomybės atrama. Labai nedaug inteligentų šiuo atžvilgiu elgėsi ir elgiasi kitaip.

XX–XXI a. sandūroje lietuvių bendruomenė patyrė nemažai tiek pakilimų, tiek nuopolių. Viena vertus, paprasti žmonės, siekdami kilnaus tikslo, nugalėjo baimę ir tapo tikrais „dvasios aristokratais“, atvedusiais savo bendruomenę į tokias aukštumas, apie kurias iki tol tik svajota. Antra vertus, įvyko ir diametraliai priešingas lūžis – nemaža dalis intelektualų, „pamiršę“ savo kaip nacionalinės etikos sergėtojų vaidmenį, nusirito iki „dvasios proletarų“ lygio.

Kaltindama, kad lietuvių inteligentija skatina bendruomenės irimą, turėjau omeny ne vieną kurį nors sulaužytą nacionalinės etikos principą, o tai, kad atmetama ji kaip visuma. Dar tiksliau tariant, analizavau ne sulaužytus principus, bet pačios inteligentijos vidinį nusiteikimą, kuris vertė ir verčia nepaisyti nacionalinės etikos. Šio teksto pradžioje gal nepakankamai aiškiai tą akcentavau, nes kai kurie komentatoriai, atrodo, neteisingai mane suprato. Antai Lina Pečeliūnienė teigia, esą bandžiau įrodyti, kad „Algirdo Brazausko komunistai ir jų intelektualūs rėmėjai yra visų atsikūrusios Lietuvos nesėkmių priežastis“.¹ O Sigitas Parulskis rašo: „Anot autorės, lietuviai neatliko iliustracijos, intelektualai leido į valdžią sugužėti buvusiems komunistams nomen-

klatūrininkams ir tas amoralumas užnuodijo Lietuvą. Diskutuotina, bet patraukli versija.“²

Lietuvos bėdų šaltinis, mano įsitikinimu, yra tikrai ne tai, kad intelektualai leido „į valdžią sugužėti“ buvusiai kompartijos grietinėlei, o tai, kad jų pačių mąstymas ir vertybės beveik niekuo nesiskiria nuo tos grietinės nuostatų. Svarbu ne tai, kad inteligentija nereikalavo atlikti iliustracijos, o tai, kad dauguma pačių inteligentų nejaučia jokie iliustracijos trūkumo. Ir iš tikrųjų kokia to apsisvalymo prasmė, jeigu komunistų valdžia, semiotiko Kęstučio Nastopkos teigimu, vieną po kito „kepė“ sovietinės sistemos „rezistentus“,³ o ginkluotas pasipriešinimas okupantams, anot poeto Valdemaro Kukulo, reiškė tik tiek, kad kažkokie „karštakošiai“ trainiojosi po miškus⁴ (matyt, siekdami „visokių atsteigimų“)? Aišku kaip dieną: inteligentai, besilaikantys tokio požiūrio, galėjo norėti nebent atvirksčios „iliustracijos“ – tokios, kuri komunistų elito išugdytus „rezistentus“ apgintų nuo „karštakošių miškinių“...

Kartais, kai paskaitau lietuvių inteligentų apmąstymus esminiais bendruomenės būties klausimais, būna sunku atsikratyti įspūdžio, kad Stalinas bent iš dalies vis dėlto įgyvendino „tautų susiliejimo“ (*slijanija nacij*) projektą, pagal kurį jos turėjo pamiršti savąjį tapatumą ir palaipsniui virsti vientisa eurazine sovietine liaudimi. Akivaizdu, kad įvyko gilus lietuvių tapatumo skilimas – sovietų perauklėti „lituanoslaviški“ lietuviai ėmė vertybėmis laikyti tai, kas „lituanobaltiškiems“ lietuviams, išlaikiusiems europietiško pobūdžio nacionalinę tapatumą, be išlygų yra antivertybės. Kitaip tariant, vieniems okupacija buvo tragedija, o kitiems, atrodo, „liaudies“ gimtadienis.

Kad nemaža dalis inteligentijos mąsto ir jaučia panašiai kaip komunistų partijos nomenklatūra, nereikia ilgai įrodinėti. Pakankamai iškalbingas jau tas faktas, kad grožinės literatūros kūrinių, pirmąkart (*sic!*) atkreipusį pasaulio dėmesį, koks tragiškas likimas ištiko lietuvių, parašė emigrantų palikuonė Rūta Šepetys, o Lietuvoje gyvenančių ir kuriančių „profesionalių“ rašytojų vaizduotės ši tema per dvidešimt dvejus laisvės metus, regis, taip ir nepajėgė išjudinti, neįkvėpė kokiam nors stambesniai kūriniui. Vienintelis romanas buvo Ma-

riaus Ivaškevičiaus „Žali“ – jame visai neatskleista partizaninio karo reikšmė lietuvių tautai, bet užtat „meniškai“ įteisinamas sovietinės nomenklatūros požiūris į rezistenciją, perimtas ir nemažos dalies inteligentų. Entuziastingai įvertintas vietinių jaunesnės kartos teatro ir literatų, šis romanas nesudomino platesnės auditorijos nei savo bravūra, nei tyčiojimusi iš tų, kurie drįso priešintis okupantams.

Inteligentijos parama komunistiniam elitui pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo tik vienas iš „ligos“ simptomų, nors ypač ryškus, be to, su itin rimtais politiniais ir ekonominiais padariniais. Didžiausia šalies nelaimė tada buvo ne pats valdžios atidavimas komunistams, bet tai, kad inteligentija, užimdama tokią poziciją, parodė stokojanti moralinio jautrumo, jos mąstymas ir sprendimai visiškai prasilenkė su nacionaline etika. Lietuvių bendruomenė tapo panaši į Bruegelio pavaizduotus akluosius, kurie krinta į duobę, nes jų vedliai patys nežino, kur statyti koją... Bruegelio vizija pasitvirtino dar ne kartą, nes intelektualai pamynė ir kitus fundamentalius „sutarties su valstybe“ punktus.

Kai kurie iš mano oponentų šventai piktinosi, kaip galima kritikuoti tuos asmenis, kurių profesinis ir kultūrinis indėlis yra toks didelis, o meilė Lietuvai neabejotina? Todėl noriu dar kartą pabrėžti: nei profesinio inteligentijos indėlio į bendruomenės švietimą, nei emocinio santykio su tėvyne nebandžiau ir nebandau paneigti. Aptariau tik ideologinę dalies intelektualų laikyseną ir pilietiškumo stoką. Profesinis ir pilietinis indėlis – tai du skirtingi dalykai. Geras pavyzdys būtų Martinas Heideggeris, padaręs neginčijamą įtaką ne tik vokiečių, bet ir pasaulio kultūrai. Šio filosofo veikalai studijuojami ir šiandien, tačiau puikiai žinoma ir jo tarnystė nacionalsocialistams. Tai faktas, kurio niekas nesistengia kaip nors gudriai nuslėpti. Aišku, tokių ryškių asmenybių nepilietiškas elgesys daro didžiulę žalą, nes visuomenė pasikliauja jų nuomone. Heideggeris, flirtuodamas su nacizmu, be abejo, padėjo jam įsigalėti – savo autoritetu atvėrė duris nacių ideologijai skverbtis į vidurinėsios biurgerių klasės širdis ir plačių inteligentijos sluoksnių protus.

Būtent todėl svarbu, kad ir Lietuvos piliečiai pagaliau išmoktų atsargiau, labiau diferencijuotai vertinti savo inteligentiją, kaip tą jau daro vakariečiai, gavę ne vieną skaudžią pamoką (čia tiktų priminti ir „intelektualinę šimtmečio nuodėmę“ – komunizmą. Tony Judt'as knygoje „Permąstant XX amžių“ tiesiai klausia: „Kaip galėjo atsitikti, kad tiek daug šviesių žmonių įtikėjo pasakojimais, turėjusiais tokias siaubingas pasekmes?“⁵).

Vertėtų atkreipti dėmesį ir į šiuo metu jau lyg įrodytą faktą, kad, tapęs Freiburgo universiteto rektoriumi, Heideggeris, nors ėmėsi administracinių reformų, atitinkančių nacionalsocialistų direktyvas, vis dėlto užkirto kelią kai kuriems knygų deginimams. Bet dėl šio kilnaus poelgio vokiečių inteligentai nevadina Heideggerio nei disidentu, nei juo labiau antinacinio pasipriešinimo dalyviu. O ką daro lietuvių „gudragalviai“, vertindami analogiškas situacijas, puikiai žinome...

Tėvynės meilė, kaip ir profesinis ar kultūrinis indėlis į šalies raidą, irgi nebūtinai lemia, kad ideologinė laikysena mylimos bendruomenės atžvilgiu yra etiška. Mylėti ką nors ir gerbti savo meilės objektą, elgiantis su juo taip, kad šis klestėtų ir jaustųsi laimingas, – tai du skirtingi dalykai. Negi kartais nepasitaiko, kad vyras muša žmoną, o kai ta neapsikentusi išeina, jis puola į nevilgtį, praranda gyvenimo prasmę? Tai negi sakysime, atseit tas vyras nemylėjo savo žmonos?

Kažin ar būtų teisinga manyti, kad ir tie liūdnai pagarsėję lietuvių inteligentai (ar bent jau kai kurie iš jų), kadaise parvežusieji „saulę“ iš Maskvos, nemylėjo Lietuvos. Jų kūryba dažnai byloja ką kita. Tačiau viena yra mylėti, o visai kas kita elgtis teisingai mylimos bendruomenės atžvilgiu, kai gerbiamas viešasis jos interesas ir stengiamasi kuo geriau jį užtikrinti. Itin ryškus šiuo atžvilgiu rašytojo Juozo Baltušio pavyzdys: talentingi jo kūriniai, atspindintys lietuvių papročius, gamtos grožį ir kultūros gelmes, neleidžia abejoti, koks unikalus emocinis ryšys siejo šį rašytoją su Lietuva. Kita vertus, puikiai žinome, kad Baltušis kategoriškai pasisakė prieš jos nepriklausomybę.

Gal kas nors paprieštaraus teigdamas, esą lietuvių bendruomenės eroziją skatina ne tai, kad buvo suardyta nacionalinė etika, viską lemia prasta ekonominė ir socialinė

padėtis. Toks priekaištas iš dalies, aišku, teisingas, tačiau pasaulyje esama kur kas skurdesnių už mus bendruomenių, o joms vis tiek negresia masinis išsivaikščiojimas po svečias šalis. Vis dėlto net ir tuo atveju, jeigu bendruomenė byra dėl grynai ekonominių priežasčių, reiktų klausti: kas darytina, kad situacija pagerėtų? Dažnas ekonomistas aiškina, esą materialinė sėkmė labai priklauso nuo to, kiek kūrybingų ir darbščių žmonių esama konkrečioje šalyje. Jeigu tai tiesa, tada ypač vertėtų prisiminti, kad kūrybingumą ir darbštumą skatina, dvasinės energijos suteikia tikėjimas savo bendruomenės ateitimi. Bet čia ir vėl bėda: negi galima (pasi)tikėti bendruomene, kuri elgiasi fundamentaliai neteisingai? Vadinasi, kad ir kokios būtų lietuvių bendruomenės irimo priežastys, jos gydymo „receptas“, regis, yra tas pats.

Kitas šio teksto tikslas buvo įvardyti tuos inteligentijos sluoksnius, kurie labiausiai atsakingi, kad stovime prie nacionalinės etikos griuvėsių. Išskyrčiau liberaliąją inteligentiją, ypač tą jos sluoksnį, kuris buvo ir yra susijęs su *Santaros-Šviesos* veikla. Net pats santarinės ideologijos gynėjas Darius Kuolys pripažįsta, kad jos skleistas liberalizmas jau „susidėvėjo“, „neteko turinio“. Šiai visuomeninei federacijai iš kultūrinės veiklos perėjus į politinę, „liberalų ryžtą kreipti aštriausias kritikos strėles patiems į save bei stengtis garbingai jas atlaikyti išstūmė kritikos baimė ir neapykanta kitaminčiams“.⁶

Sunku būtų su šiais teiginiais nesutikti. Neapykanta kitaminčiams, kritikos baimė ir turinio stoka – tai broožai, būdingi kone visų *Santaros-Šviesos* lyderių dabartinei „pilietinei“ veiklai. Klysta Kuolys dėl kitko. Visų pirma, klaidinga yra manyti, esą „nekaltų“, humanistiškai nusiteikusių „kultūrininkų“ žiedą „suvedžiojo“ šiurkšti lietuviška realybė, todėl „švelnių rankų politika“ (taip savo politinę laikyseną įvardija patys santarininkai) tiesiog neatsilaikė prieš nuožmią posovietinės Lietuvos tikrovę. Iš tikrųjų dėl to „suvedžiojimo“ kalta ideologinė santarininkų nuostata, lėmusi, kad jie, gavę politinę valdžią ir institucinę įtaką, užuot ėmė keisti ydingą sistemą, skirtą „galios santykiams pridengti“, tapo klusniais jos varžteliais. Antra, šis liberalizmas „susidėvėjo“ tik kaip moralinė ir intelektualinė pilietinės bendruomenės atrama, tačiau

biurokratiiniu ir administraciniu lygmeniu yra visiškai priešingai – beveik visi žinomi santarininkai šiandien užima itin įtakingus postus, vadovauja šalies akademiniams ir kultūrinėms institucijoms. Trečia, Kuolys ir kiti jo bendraminčiai klysta, „santarietišką“ liberalizmą nekukliai krikštydami „lietuvišku“ liberalizmu. Laimei, „santarietiškas“ liberalizmas niekada nebuvo vienintelė lietuviškojo liberalizmo atmaina. Per visą XX a. mūsų šalyje būta asmenų, kurie gerbė kito laisves ir asmeniškai susikurtą individo laimės koncepciją, bet tuo pat metu *išliko etiški savo bendruomenės atžvilgiu*. Sąjūdžio laikais liberalūs visuomenės sluoksniai vaidino ne mažesnę vaidmenį negu konservatyvieji. Kodėl šios pakraipos lietuviškasis liberalizmas, turėdamas tikro vakarietiško „raugo“, netapo įtakingas Lietuvoje? Priežastis paprasta – jis niekada nesivadovavo „švelnių rankų politika“, kuri *de facto* reiškė burkavimą su komunistinės valdžios elitu, jos ideologija.

Santarininkus išskyrčiau todėl, kad ideologinis jų apsisprendimas daug lėmė šalies ateičiai. *Santara-Šviesa* buvo įsteigta ir ilgai veikė už sovietinės sistemos ribų, todėl žmonės ja ypač pasitikėjo. Aišku, nederėtų pamiršti nemažos dalies žinomų asmenų, priklausančių sovietmečiu subrandintai inteligentijai, – iškart po nepriklausomybės atkūrimo jie ėmė karštai ginti ir puoselėti sovietinį palikimą. Susiklostė dviprasmiška situacija, ypač tuo atžvilgiu, kad tarp jų buvo tokių, kurie sovietmečiu drąsiai konfliktavo su komunistinės valdžios aparatu, gindamiesi nuo jėgos diktato ir direktyvų „iš viršaus“. Tačiau atėjus nepriklausomybei šis inteligentijos sluoksnis, matyt, suvokė, kokia tvirta „bambagyslė“ jį sieja su komunistine valdžia, – tai reiškėsi privilegijomis, garantijomis, nuolaidomis ir asmeniniais ryšiais. Tie ryšiai pasirodė pernelyg stiprūs, kad būtų lengva juos nutraukti, ko gero, net suabejota, ar verta tą daryti, – juk iškart užgrius įvairūs nepatogumai ir nežinomybė. Artimi santykiai, kuriuos komunistinis elitas apdairiai puoselėjo ilgus bendradarbiavimo su inteligentija metus, daugeliui kultūros žmonių buvo ir liko reikšmingi, jau nekalbant apie ekonominius ir socialinius privatumus, kuriuos žadėjo tolesnis „taikus sambūvis“. Lie-

tuvių inteligentijos laikysena puikiai iliustruoja Jeilio universiteto sociologijos profesoriaus Iváno Szelényi'o tezę, kad sovietinės sistemos užauginti intelektualai, kurie naudojami nomenklatūrine privilegijų sistema ir mąstė panašiomis kategorijomis kaip sovietų valdžios elitas, palaipsniui tapo to elito antrininke.⁷

Keistai skamba ir kai kurių vyresnės kartos lietuvių intelektualų apgailestavimai, neva nepriklausomybės laikotarpiu jiems buvo „duota“ per mažai valdžios, jie praradę net ir anksčiau turėtą įtaką.⁸ Vakarų valstybių intelektualai, ginantys etinę bendruomenės prigimtį, nevengiantys oponuoti galios struktūroms, niekada nelaukia, kol jiems kas nors „duos“ valdžią arba pavers įtakingais. Įtaką jie daro ir neturėdami valdžios postų – viešai pasisako per spaudą, interneto tinklalapiuose, net protestuoja gatvėse kaip bet kuris kitas pilietis. Akademikas Noamas Chomsky's padarė didžiulį poveikį ne tik amerikiečiams, bet ir kitų Vakarų valstybių intelektualams, nors, kiek žinau, niekada nevadovavo ministerijoms, nebuvo „apkrautas“ ir autorinėmis televizijos laidomis.

Kitas itin svarbus dalykas tas, kad ideologine „brandžiosios“ inteligentijos laikysena jau persiėmė ir naujoji inteligentijos karta. Pažvelgę iš nacionalinės etikos perspektyvos, įsitikinsime, kad, nepaisant tam tikro idėjų pliuralizmo, aiškėja vyresniosios (tiek nomenklatūrinės, tiek santarietiškos) inteligentijos ideologinis bendrumas su jaunąja liberaliųjų ir kairiųjų intelektualų karta (šiam sluoksniui, beje, priklauso ne vien *Naujoji kairė*, jis kur kas platesnis).

Vis dėlto gal ir tiesa, kad lietuvių inteligentijos portretą savo tekste nupiešiau pernelyg dramatiškai. Reiktų prisiminti, kad intelektualų vaidmuo, kaip rodo Vakarų civilizacijos raida, niekada nebuvo vien progresyvus. Vienas iš mitų, kuriuos šiandien lietuviškoje terpėje mielai kuria patys intelektualai (ko gero, netgi nuoširdžiai juo tikėdami), yra intelektualaus šviesuolio įvaizdis – tai žmogus, altruistiškai ginantis bendruomenės viešąjį gerį. Tačiau tokio vaidmens visais laikais imdavosi tik labai nedidelė intelektualų dalis. Antai Sokratą senovės Atėnų teismas pasmerkė myriop ne dėl kaltinimų, kurie jam buvo oficialiai pareikšti. Pasak Platono, taip pasielgta todėl, kad Sokratas atsisakė

palaikyti Atėnų valdžios elitą ir nesielgė taip, kaip didžioji dauguma to meto intelektualų, kurie savo moraliniu autoritetu, patarnaujančiomis ideologijomis, gražbylostėmis dangstė korumpuotą isteblišmentą. Tad jeigu lietuvių inteligentiją lyginsime ne su šiandienine vakarietiška, o su ta, kuri dominavo senovės Atėnuose, gal aiškiau suvoksime stulbinamą sąvokų *pólis* ir *pílis* giminiškumą – Sokrato neturime, bet pagal intelektualų, tiesa, visai kitokio sukirpimo negu jis, laikyseną ir etikos standartus esame, deja, tikri Šiaurės Atėnai.

Kai kalbama apie šiandieninės lietuvių inteligentijos moralinį nuopuolį, nederėtų pamiršti, kad didžioji Vakarų intelektualų dalis visais laikais irgi darė verslą lygiai taip, kaip visi kiti, t. y. prekiaavo savo „produktais“ – žiniomis, protiniais gebėjimais, idėjomis, dažniausiai irgi par(si)duodami tiems, kurie daugiausia moka. Be to, intelektualai yra net labiau ideologizuoti už paprastus piliečius, nes patys aktyviai kuria ideologijas, kurias jiems užsako struktūros, turinčios tam tikrų galių. Jie daro tai, žinoma, ne todėl, kad yra amoresni už kitus, tiesiog todėl, kad kuria vien idėjas, o šių „produktų“ paklausa priklauso nuo idėjų rinkos. Neturėdami parduoti jokių kitų produktų, savo politinę/pilietinę laikyseną ir nuomones intelektualai dažnai pritaiko prie ideologinių rinkos poreikių, ypač manoji „amato grupė“, – filosofai visais laikais žinojo, kad kurti ideologinę „produkciją“ apsimoka kur kas labiau, negu atsidėti gerokai kukliau vertinamam akademiniam darbui. (Žinoma, gerus atlyginimus gaunantiems Vakarų universitetų akademikams pardavinėti savo produkciją mažiau aktualu, negu buvo senovės graikams arba yra dabarties lietuviams!) Nenuostabu, kad būtent filosofai yra ypač aktyvi ideologinė Lietuvos socialdemokratų ir liberalų atrama. Juk šiandieninėje lietuviškoje „idėjų rinkoje“ didžiausią paklausą turi tos ideologijos, kurios slopina *nacionalines* valstybės ambicijas. Tik nelabai gudrus arba pernelyg idealistiškai nusiteikęs filosofas ims kurti ideologijas, neatsižvelgdamas į „idėjų rinkos“ poreikius.

Esama nemažai paralelių tarp to, kas šiandien vyksta Lietuvoje, ir to, kas dėjosi Vakarų Vokietijoje, praslinkus dvidešimt trejiems metams po karo. XX a. 7-ojo dešimtmečio viduryje VFR visuomenė ėmė suvokti,

kad nacionalsocialistinis elitas, nepaisant Niurnbergo tribunolo, taip ir nepasitraukė iš administracinių šalių struktūrų, jis buvo išstumtas tik iš aukščiausio valdžios ešelono. Subrendus esminių reformų poreikiui, imta labiau solidarizuotis su nacizmo aukomis, pradėta griežčiau reikalauti, kad buvę nacistinės administracijos pareigūnai pasitrauktų iš postų teismuose ir kitose valstybei reikšmingose struktūrose. Be jokių išlygų buvo pamerktas istorinis reliatyvizmas, kurį tada dar daug kas taikė nacistinės sistemos vertinimui. Taigi, Vokietijos bendruomenė sugrįžo prie nacionalinės etikos šaknų. *Moralinę* šalies denacifikaciją paskatino studentų protestai ir po jų prasidėjusi refleksija. Beje, moralinio apsvaitymo vokiečiai pirmiausia ėmė reikalauti iš teisėsaugos ir universitetų personalo. Pats garsiausias 1968-ųjų maišto lozungas *Unter den Talaren – Muff von 1000 Jahren* („Pomantijom – tūkstantmetė smarvė“) buvo nukreiptas ne tik prieš pasenusias hierarchines teisėsaugos ir universitetų struktūras, bet pirmiausia prieš pronacistinę ideologinį toną, tada vis dar vyravusį Vokietijos universitetuose.

Šiandieninė pilietinė Lietuvos situacija, nors yra gerokai keblesnė, bendrais bruožais labai primena tų laikų VFR. Didžioji akademinų institucijų dalis šiuo metu yra rankose tų, kurie atmeta nacionalinės etikos standartus, vadinasi, toms institucijoms vadovauja asmenys, nelojalūs lietuvių tautos viešajam interesui. Tačiau bendruomenei nelojalūs asmenys negali turėti ir jokių nacionalinių ambicijų, nesvarbu, kokių ambicingų tikslų jie patys siektų. Todėl negali būti nė kalbos apie kokį nors bendruomenės proveržį geresnio gyvenimo link – kad ir kokios tobulos reformos būtų „nuleistos iš viršaus“, jos bus blokuojamos instituciniu lygmeniu.

Šiandien Lietuvoje, regis, jau daug kas supranta, kad nereformavus teisėsaugos, tikėtis sveikesnio moralinio ir etinio klimato būtų naivu. Ilgą laiką apie tai kalbėjo tik liustracijos reikalavę asmenys, niekaip neprisišaukdami „pilietiškai angažuotųjų visuomenininkų“ palaikymo. Inteligentija tiesiog atsisakė suprasti, kad jeigu nebus atlikta liustracija, visa teisinė sistema toliau pus iš vidaus, ir tai visuotinė problema, paliečianti ne tik tuos, kurie sėdi teismo salėse. Taip pat ir „talarų smarvė“, persmelkusi humanitarinius fakultetus, – tai *visos* lietuvių ben-

druomenės problema, glaudžiai susijusi su bendru aukštojo mokslo institucijų atsilikimu. Nejaugi prireiks dar dvidešimt dvejų metų, kol pagaliau tą suprasime?

Moralinė desovietizacija – tai ne sąskaitų suvedimas ar „praeties vaiduoklių“ vaikymasis, o *bendruomenės grįžimas prie etinių savo pamatų*. Desovietizaciją suprantu panašiai, kaip vokiečių studentai 1968-aisiais suprato denacifikaciją – tai būtinybė restauruoti sugriautą nacionalinę etiką. Mano supratimu, jeigu asmenys, gražbyliaujantys apie „pilietinės visuomenės kūrimą“, nesiekia sugrąžinti bendruomenei šių esminių dalykų, jie užsiima tuščiavidure pilietine/politine beletristika (kada ji „neteko turinio“, regis, jau aptarėme).

Sunku patikėti, kad tauta, kuri Sąjūdžio laikais sugebėjo taip drąsiai svajoti, kuri šiandien yra ES, NATO ir Šiaurės šalių bendrijos narė, įgavusi svaiginančią pakilimo galimybę, jau trečią dešimtmetį neryžtingai trypčioja vietoje, nes leidžiasi vedžiojama už nosies savo pačios intelektualų. Manau, bent jau tie lietuvių inteligentai, kurie turi vaikų ir nenori matyti, kaip šie, praradę viltį, vieną dieną susikraus emigranto lagaminą, turėtų permąstyti savo nuostatas nacionalinės etikos atžvilgiu. Kol toks permąstymas neįvyko, tol kažin ar pagrįsta manyti, kad lietuviai jau tapo tikraisiais savo žemės šeimininkais. ■

¹ Lina Pečeliūnienė, Valstybė: nei nužudyta, nei sugriuvusi, www.delfi.lt, 2012-01-23.

² Sigitas Parulskis: Kodėl mes taip nepakenčiamai sukame į kairę? www.lrytas.lt, 2012-02-19.

³ Intelektualų vaidmuo atkuriant Lietuvos valstybę, *Literatūra ir menas*, 2012-03-09, nr. 3370.

⁴ Valdemaras Kukulas, Pagaliau išsiaiškinkim savo tautybę, www.delfi.lt, 2011-03-24.

⁵ Tony Judt with Timothy Snyder, *Thinking the Twentieth Century*, New York, *Penguin*, 2012.

⁶ Darius Kuolys, Apie laisvę žemėj Lietuvos, www.bernardinai.lt, 2012-02-27.

⁷ George Konrad/Iván Szelényi, *Road of the Intellectuals to Class Power: Sociological Study of the Role of the Intelligentsia in Socialism (1979)*.

⁸ Inga Liutkevičienė, Filosofas K. Stoškus: tautos miršta taip pat kaip ir žmonės, www.delfi.lt, 20011-05-30.

APIE ISTORINĖS ATMINTIES SPRAGAS, ISTORIKŲ SANTYKIUS SU RAŠYTOJAIS IR BANDYMUS PASAULIUI PAPASAKOTI APIE LIETUVĄ

Knygų mugėje vasario 25 d. vyko diskusija „Rašymas Kant sienos: Lietuvos istorija pasauliui“. Apie mokslo ir meno sąveiką, bandant prakalbinti Lietuvos istoriją, kalbėjosi lietuvių kilmės amerikiečių rašytoja Rūta Šepetys, švedų kino režisierius ir vertėjas Johnas Ohmanas, poetas, eseistas, dramaturgas Sigitas Parulskis, filologas, politikas, visuomenės ir valstybės gyvenimo aktualijų apžvalgininkas Mečys Laurinkus, istorikas, žurnalo *Naujasis židinys* – *Aidai* vyriausiasis redaktorius Nerijus Šepetys.

Diskusiją moderavo istorikas Aurimas Švedas.

Aurimas Švedas: Kad įžiebčiau vieną kitą poleminę žiežirbą, glaustai aptarsiu lietuvių istorinės atminties bruožus. Didysis pasakojimas apie tautos ir valstybės praeitį, dabartį, ateities ypatumus, palikęs „pėdsakus“ mūsų istorinėje atmintyje, bene geriausiai atsiskleidžia knygoje „Lietuvos istorija“,¹ redaguotoje Adolfo Šapokos: Lietuva yra „apgulta tvirtovė“ kryžkelėje tarp Rytų ir Vakarų; aukščiausia lietuvių vertybė – valstybingumo puoselėjimas ir stiprinimas; šalies aukso amžius – LDK laikai su valdovų plejada iki Vytauto mirties; tie amžiai, kai lietuviams nesisekė, ignoruojami arba užmirštami; didžiausi tautos priešai – rusai, lenkai ir vokiečiai. Akivaizdu, kad XX–XXI a. sandūroje pradėta ieškoti alternatyvų šitam didžiajam pasakojimui, nes Šapokos istorijos siūlomi vaizdiniai ne visada gali mums padėti šiuolaikiniame pasaulyje.

Nerijus Šepetys: Manau, neteisinga sakyti, esą Adolfo Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“ – atgyvenęs reiškinys. Juo labiau nesiryžčiau teigti, kad ši knyga daro stiprų poveikį šiuolaikinei lietuvių visuomenei. Kita vertus, isto-

rinė sąmonė yra toks fenomenas, prie kurio mokslininkams ne taip jau lengva prisiliesti. Istorinės sąmonės tyrimai dažniausiai remiasi apklausomis, per kurias žmonėms duodamas, pavyzdžiui, tam tikrų istorinių asmenybių arba įvykių sąrašas ir prašoma sudaryti jų reitingą ar pan. Nere-tai tik iš tokių sąrašų apklausiamieji ir sužino, kad Lietuvos istorijoje būta ir vienokių, ir kitokių įvykių, kartu bandydami atspėti, ko gi iš jų nori tyrinėtojas.

Su Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto studentais dvejus metus vykdžiau maždaug 1000 respondentų kokybinę apklausą, bandydamas nustatyti, ar apskritai galima kalbėti apie *kokią nors* Lietuvos žmonių istorinę sąmonę. Mano abejonės pasitvirtino: teigti, kad yra išsikristalizavę skaidrūs ir tvirti istorijos vaizdiniai, negalima. Nepaisant to, kad Šapokos „Istorija...“ 1988–1990 m. buvo masiškai perkama...

Aurimas Švedas: Sąjūdžio laikais išleista šimtas tūkstančių jos egzempliorių!

Nerijus Šepetys: Tiražas įspūdingas. Tačiau ar daug šios knygos pirkėjų atsivertė ją parsinešę namo? Jei atsivertė, tai ar perskaitė? Netgi jei perskaitė, ar daug ką suprato? O supratę ar ką nors įsiminė? Manau, į šiuos klausimus gautume labai nevienareikšmius atsakymus...

Aurimas Švedas: Tačiau grįžkime prie minėto tyrimo.

Nerijus Šepetys: Apklausoje dalyvavusiems žmonėms kėlėme tik vieną išankstinę sąlygą – kad jie nebūtų istorikai. Klausimai buvo atviri, respondentai patys turėjo duoti, jų manymu, tinkamą atsakymą. Buvo klausama, pavyzdžiui, kokie Lietuvos istorijos įvykiai laikytini svarbiausiais? Kokios asmenybės priskirtinos prie herojų, o

kokios – prie niekšų? Kokia istorinė Lietuvos vieta yra patraukliausia, o kokia – labiausiai atstumianti? Kas yra lietuvių priešai, o kas – draugai?

Tyrimo rezultatai parodė: istorinė atmintis puoselėja daugiausia mitinę, pabrėžiu – ne „šapokinę“, bet mitinę, – kunigaikščių Lietuvą su Vytautu Didžiuoju, su Žalgirio mūšiu ir valstybės „nuo jūros iki jūros“ vaizdiniu. Dar paminiamas karalius Mindaugas, kūręs valstybę. Ir viskas! Daugiau jokių asmenybių ar įvykių – visiška tuštuma, kuri driekiasi nuo Vytauto Didžiojo iki (politiškai suvokiamos) dabarties, prie kurios prišliejami ir 50 sovietinės okupacijos metų.

Šiek tiek ryškiau apibrėžiama mitinė pagoniška praeitis (beje, Vytautas taip pat suvokiamas ne kaip krikščioniškos, bet kaip pagoniškos Lietuvos atstovas), sovietmečio „lopiny“ ir dabartinė, didžiąja dalimi politinė, tikrovė. Kai klausama, kuo didžiuojasi, vertindami XX a. istoriją, žmonės visų pirma pamini partizanų karą ir gebėjimą atsilaikyti Sausio 13-ąją. O didžiausia lietuvių gėda – 1940-ųjų valstybingumo praradimas, nesipriešinimas okupacijai ir dalyvavimas žydų žudynėse. Tokie prasminiai akcentai rodo savivokos brandą, vis dėlto apibendrinti, kokia gi ta šiuolaikinė istorinė lietuvių sąmonė, nedrįsčiau. Kita vertus, nenorėčiau, kad diskusijos dalyviai manytų, esą itin kritiškai vertinu dabartinę lietuvių visuomenę.

Tam tikrų prošvaisčių esama, džiugu, kad Rūtos Šepetys romaną „Tarp pilkų debesų“² yra toks populiarus ir gerai perkamas. Viliuosi, kad knygą nusipirkę žmonės ją dar ir perskaitys. Mums iš tikrųjų trūksta geros, kokybiškos literatūros, kuri paliktų pėdsaką mąstyme. Gal būtent literatūra, o ne mokslininkų tekstai, galėtų esmingiau paveikti visuomenės sąmonę, sustiprinti Lietuvos istorijos vaizdinius.

Aurimas Švedas: Nerijaus tyrimas parodė, kad visuomenės istorinė sąmonė „skylėta“, panirusi į pilką mitologinę miglą. Sigitai, kalbėdamas apie savo romaną „Murmantisiena“³ esate minėjęs, kad jums rūpi įvykiai, reiškiniai, procesai, lemiantys požiūrį į praeitį. Kaip paskatinti, kad tai rūpėtų ir kitiems?

Sigitas Parulskis: Iš esmės galiu tik pritarti Nerijui, kad po Vytauto epochos atsiveria tuštuma, o paskui staiga mus išstinka nepriklausomybė! Apmąstyti visa tai man gal net lengviau nei istorikams, nes esu filologas. Tam tikri dalykai,

išnyrantys iš tuštumos, visų pirma susiję su lietuvių kalba ir literatūra, su konkrečiomis asmenybėmis – Martynu Mažvydu, Kristijonu Donelaičiu, Antanu Baranausku. Per literatūrą nuėjau iki Kosciuškos arba 1863 m. sukilimo, taigi pasiekiau ir istoriją. Nežinau, kiek mano istorinis mąstymas buvo sąmoningas, tačiau ši patirtis leidžia spėti, kad kalba ir literatūra lietuviams tapdavo durimis į istoriją, o kartais net gebėdavo ją atstoti. Štai ir Justinas Marcinkevičius bylojo mums apie Mindaugą, Mažvydą, Stuoką-Gucevičių.

Kas man buvo svarbu, kai rašiau „Murmančią sieną“? Aurimas, pradėdamas diskusiją, paminėjo „apgultos tvirtovės“ sindromą. Ėmėsis romano, aš daug skaičiau įvairios spaudos – pradėdant Vileišių leistomis *Vilniaus žiniomis*, tarpukario laikraščiais ir baigiant sovietmečio periodika. Pirmosios nepriklausomybės laikais daug kalbėta apie priešus. Kas jie tokie, nurodyta labai aiškiai – rusai ir bolševizmas, lenkai (savaiame aišku, dėl Vilniaus), vokiečiai (tiesa, kuri laiką jie buvo mūsų draugai, bet neilgam) ir žydai... Taigi gyvenome ne tik išorinės apsupty, bet ir vidinės ginties sąlygomis. Per Knygų mugėje vykusią diskusiją „Ar baltų laikas jau praeityje?“ Johnas Ohmanas užsiminė, kad lietuviai turi baudžiauninkų mentalitetą...

John Ohman: Kalbėjau apie baudžiauninkų ir partizanų mentaliteto derinį!

Sigitas Parulskis: Būti partizanais, be abejo, kilniau negu būti baudžiauninkais, tačiau ir jie priversti visą laiką užimti ginties poziciją, nesvarbu, apie kurią epochą kalbame – ar apie tarpukarį su nepriklausomybės kovomis, ar apie sovietų okupaciją. Antai skaičiau savo senelio brolio atsiminimus. Jis nebuvo intelektualas, bet raštingas žmogus, parašė gana įdomius, dokumentiškai vertingus memuarus apie savo gyvenimą. Pasakojo ir apie tai, kad 1928 m. pradėjęs tarnauti Lietuvos kariuomenėje, mokė jaunus vyrus pažinti raides, parašyti vieną kitą sakinį arba jį perskaityti. Žmogus, būdamas neraštingas, mano galva, negali būti sąmoningas ir neturi galimybių kelti savo sąmoningumo. Galimybę spausdinti knygas lietuvių kalba atgavome tik XX a. pradžioje. Ilgus dešimtmečius trukęs draudimas smarkiai nusmukdė bendrąją kalbos kultūrą, spaudos lygį, tuo atžvilgiu negalime nė lygintis su kaimynais lenkais arba rusais. O kokia gi yra tauta, neturinti savo kultūrinio ar analitinio diskurso?

Kad ir kaip būtų skaudu, Johno žodžiuose nemažai tiesos. Vis dėlto nenorėčiau į viską žiūrėti pernelyg pesimistiškai. Mes dar turime galimybių mokytis, nes esame smalsūs ir alkani.

Aurimas Švedas: Johnai, jūsų įžvalga apie lietuvių mentaliteto ypatumus, esą išryškėjančius žvelgiant iš šalies, įžiebė aistringą polemiką viešojoje erdvėje...

John Ohman: Klausimai, kuriuos dabar svarstome, reikalauja išsamios analizės, o diskusijų žanras ne visada leidžia tinkamai išgildinti teiginius iki galo. Kai spauda cituoja žodžius, paimtus iš konteksto, jie gali nuskambėti labai drastiškai. Reiktų į tai atsižvelgti. O grįžtant prie nagrinėjamo klausimo, svarbu pabrėžti, kad tautos tapatybė lipdoma kiekvieną dieną, ji nėra kartą ir visiems laikams duotas dalykas. Gyvendamas Lietuvoje ir keliaudamas po Rytų Europą įsitikinau, kad žmonės, išgyvenę atgimimą, iki šiol suvokia laisvę labai abstrakčiai: „Esame laisvi, pasinaudodami tuo kažką sugalvosime ir sukursime...“ Deja, valstybingumo lygmeniu laisvės projektas nebuvo įvykdytas iki galo. Taip teigiu, nes esu tikras, kad valstybingumo idėjos sklaida, visuomenės konsolidacija ir kiti dalykai yra glaudžiai susiję su tautos atmintimi. Duosiu vieną pavyzdį: Lenkija dabar ypač intensyviai lipdo savąją tapatybę. Tam metamos didžiulės pajėgos – Istorijos institute Varšuvoje dirba daugiau kaip tūkstantis istorikų! Lietuvių istorikai, su kuriais man tenka bendrauti, patys pripažįsta, kad lenkai yra geriau už juos įsigilinę į tam tikrus dalykus. Jau sakiau, kad tapatybė kuriama nuolatos, nes viešojoje erdvėje poveikis istorinei atminčiai daromas kiekvieną akimirką. Jei gu patys neįsitrauksite į šį procesą, atsiras kas nors iš šalies ir ims veikti už jus. Juo labiau kad lietuvių patirtis yra specifinė – sovietmečiu žmonės net šeimos aplinkoje nedrįsdavo kalbėti apie daugelį dalykų, kurie irgi labai svarbūs nacionaliniam tapatumui. Taigi daug svarbių gijų buvo sutraukta, ne visas pavyko suraišyti iki šiol. Imkime kad ir Holokausto temą. Istorikai suranda vis naujų faktų ir apie juos kalba, tačiau žmonių mentalitetas ims keistis tik tada, kai apie šią skaudžią patirtį bus prabilta ne tik universiteto auditorijose, bet ir šeimose!

Manyčiau, pavyzdžių, kaip derėtų ugdyti istorinę atmintį, pateikia ne tik aktyvi kaimynų veikla, bet ir tarpukario epocha.

Taigi, veiklos apstu ir reikia dirbti nuosekliai, nenutrūkstamai. Šiek tiek paprovokuosiu auditoriją pasakydamas: jeigu lietuviai tuos darbus patys darytų iki galo, manęs tarp jūsų tiesiog nebūtų! Na ir dar vienas dalykas – lietuviai patys nesuvokia, kokią galingą istoriją jie turi. Mąstydamas apie Lietuvos praeitį, kai kurių dalykų tiesiog neįstengiu suvokti – tokia ji įdomi, sudėtinga, turtinga!

Aurimas Švedas: Pritariu Johnui, kad tapatybę reikia puoselėti kiekvieną dieną. Tačiau paprieštaraušiu kitai jo minčiai: tai, kad švedų kino režisierius ir vertėjas prisideda prie lietuvių tapatybės kūrimo, anaipol nereiškia, esą „lietuviai nesusitvarko“. Vakarų visuomenės yra atviros kultūrų įvairovei, žmonės keliauja, idėjos sklinda po Europą be didesnių trukdžių, todėl tiesiog sunku įsivaizduoti getą, kuriame lietuviai, atsiriboję nuo kitų valstybėje gyvenančių etnokonfesinių grupių, kurtų kažkokią „sterilią“ tapatybę.

Dabar aptarkime, kaip menininkai konstruoja arba griaua praeities vaizdinius. Vaidotas Daunys kadaise, 1988 m., sakė: „Taip jau yra susiklostę, kad *licentia poetica* besivadovaujantis beletristas nuolat yra laikomas taisyklių pažeidėju, o istorijos mokslininkas – teisėtvarkos atstovu.“⁴ Poetas labai tiksliai nusakė ano meto istorikų ir menininkų elgsenos skirtumus. Ar kas nors pasikeitė per beveik ketvirtį amžiaus?

Sigitas Parulskis: Istorija visų pirma yra tam tikri vaizdiniai. Imkime, kad ir Pablo Picasso „Gerniką“ – manau, apie miestą, sugriautą Ispanijos piliетinio karo metais, šis paveikslas pasakoja geriau negu vadovėliai. Kurtas Vonegutas romane „Skerdykla Nr. 5“⁵ nepaprastai įtaigiai parodė, kuo pavertė Drezdeną sąjungininkų karinės pajėgos. Dar vienas pavyzdys, ypač artimas mums, – Žalgirio mūšį įsivaizduojame pagal Jano Matejkos paveikslą, nors dailininkas rėmėsi ne tiek istorija, kiek mitologija.

Lietuvių menininkai irgi daro įtaką tam, kaip visuomenė mąsto apie praeitį. Bet jeigu pažvelgtume keletą dešimtmečių atgal, tektų konstatuoti, kad daugelis vaizdinių į mūsų sąmonę atkeliavo iš sovietinio kino ir literatūros. Pavyzdžiui, mano kartos supratimą apie Antrąjį pasaulinį karą lėmė sovietmečio filmai ir romanai. Sugriauti šiuos vaizdinius ir pasiūlyti kažką kita – labai nelengvas ir ilgas procesas. Juo labiau kad nepriklausomos Lietuvos kinas negali atliepti visuomenės poreikių ir kalbėti apie isto-

rinei atminčiai ir tapatybei svarbius dalykus, nes sukurti istorinės tematikos filmą – labai brangus malonumas, šalies biudžetas paprasčiausiai nepajėgus pakelti tokios finansinės naštos!

Na, o grįždamas prie Vaidoto Daunio žodžių, pridurčiau, kad į menininkus visada žiūrima šiek tiek nepatikliai, nes kuriantys žmonės ne tik stato, bet ir griaua, ne tik kartoja visiems priimtinas tiesas, bet ir ima maištauti prieš nusistovėjusias banalybes (o juk įstatymas ir tvarka be tam tikrų šablonų yra tiesiog neįmanomi). Todėl nuolatinė, pavadinkime, „švelni kova“, kai istorikai stato, o menininkai griaua, yra normali būseną. Ši situacija kiek primena Penelopės istoriją: tai, kas numegzta per dieną, per naktį išardoma, tačiau kai kas vis tiek išlieka. Todėl tokia abipusė sąveika, manyčiau, yra prasminga.

Nerijus Šepetys: Būtų daug blogiau, jeigu ir vieni, ir kiti imtųsi statyti, svaitydamiesi kaltinimais, esą kita pusė „viską griaua“...

Tačiau nederėtų pervertinti nei istorikų, nei menininkų galimybių. Antai mano kolegos iš Vilniaus universiteto ir Istorijos instituto jau daug metų naujai interpretuoja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją, tačiau ar visuomenę veikia šitos akademinio sluoksnio pastangos? Arba štai turime puikų naujoviško požiūrio į XVII a. Lietuvos istoriją pavyzdį – du romanus „Silva Rerum“.⁶ Kiek jie gebės paveikti jau įsitvirtinusių mąstymo stereotipus? Taigi, atsargiai vertinu tiek istorikų, tiek menininkų galimybes keisti visuomenės vaizdinius. Be to, nemanau, kad praeities tyrinėtojai arba rašytojai, kalbėdami apie praeitį, iš tikrųjų gali kažką sukonstruoti arba sukurti. Istoriniai vaizdiniai klostosi patys, ir jų klostymosi keliai – nežinomi. Suprantama, kai kurie dalykai jau slypi visuomenės sąmonėje. Juk kiekvienas gatvėje užkalbintas žmogus, paklaustas, kas jis esąs, atsakys, kad laiko save lietuviu, nors šis lietuviškumas ir neturi nieko savaime istoriško, nes remiasi daugybe simbolių, kurie yra arba „antgamtiniai“ (tokį statusą užsitarnavęs krepšinis), arba „mitiniai“ (tokiais simboliais gali būti bet kas – darbštumas, trispalvė, cepelinai – ir reikšti bet ką).

Esu tikras, kad vien kūrybinėmis pastangomis neįmanoma pakeisti situacijos, pirmiausia reikia *pažadinti*

visuomenės sąmonę, kaip tai buvo daroma XIX a. pabaigoje arba Sąjūdžio laikais.

Užmojus „sutelevizinti“ arba „ifilminti“ istoriją vertinu labai skeptiškai, nes šie veiksmai visuomenės dėmesį nukreipia į pašalius ar užkaborius. Tokią meškos paslaugą sovietmečiu padarė filmai, į mūsų istorinę atmintį įskiepiję, kaip jau minėjo Sigitas Parulskis, daugybę abejotinų istorijos vaizdinių. Imkime kad ir Tadą Blindą, kuris visuotinai priskiriamas prie herojų. Jis būtų geras istorinis personažas, jeigu atsidurtų istoriškai pagrįstame kontekste. Kai šito nėra, Blinda užima centrinę istorinės atminties vietą, kurios tikrai nenusipelno (mano minėto tyrimo herojų sąrašė jis nusileidžia tik Vytautui ir Mindaugui). Deja, neturime aiškiai išsikristalizavusio vaizdinio, kas mūsų istorijoje buvo niekšai, o kas – herojai. Kai tyrinėtojai paklausia tokių dalykų, žmonės sutrinka...

Aurimas Švedas: Nerijus pasielgė kaip tikras kūrėjas – iš pradžių pastatė tam tikrą struktūrą, o vėliau ją sugriovė abejodamas, ar istorikai ir menininkai apskritai gali kaip nors esmingiau paveikti istorinę visuomenės atmintį. Tačiau tikriausiai ne visi mūsų diskusijos dalyviai nusiteikę taip, sakyčiau, atsargiai ar skeptiškai. Štai Mečys Laurinkus ėmėsi literatūros ir prabilo apie Lietuvos pokarį. Kas jus paskatino žengti šį žingsnį?

Mečys Laurinkus: Niekada neketinau imtis kūrybos. Tam paskatino patirtis, įgyta, kai dirbau Ispanijoje. Mane tiesiog apstulbino ispanų dėmesys savo istorijai. Tiesa, šios šalies menininkų pastangos tikrai labiau pastebimos negu istorikų, nors šie irgi yra nemažai nuveikę. Kaip mėgsta juokauti patys ispanai, net smulkiausia Madrido Karališkųjų rūmų interjero detalė yra įvertinta ir preciziškai aprašyta kokį šimtą kartų, jau nekalbant apie politinį elitą, karalių dinastijas.

Ispanai nesutelkia dėmesio išskirtinai į senąją arba „egzotiškąją“ savo istoriją. XX a. jiems taip pat labai aktualus. Pakaks paminėti pilietinį karą, kuris palietė kiekvieną ispanų šeimą ir pareikalavo iš visų labai aiškaus vertybinio apsisprendimo. Galvodamas apie santykį su istorija, palengva priėjau prie išvados: ispanų istorinei atminčiai itin svarbus pilietinis karas, o mums – pokaris. Beje, manau, kad menininkai gali čia įžvelgti daugiau negu istorikai.

Aurimas Švedas: Ką turite omenyje?

Mečys Laurinkus: Menininkams lengviau kalbėti apie žmogaus, atsidūrusio ribinėje situacijoje, apsisprendimo motyvus. Pasikliaudami vaizduote, jie gali atviriau svarstyti apie konkretaus asmens likimo kreives, kurios per labai trumpą laiką radikaliai pasisukdavo ne vieną ir ne du kartus! Suvokdamas tai, ryžausi pažvelgti į neseną mūsų istorijos tarpsnį su daugybe dar neužgjusių žaizdų...

Tiesa, imtis rašymo mane paskatino ir dar viena aplinkybė – tai stereotipai apie netolimą praeitį ir jų daromas poveikis. Sąjūdžio laikais pasipylė literatūros apie sovietinę okupaciją, trėmimus ir pokarį srautas, daugiausia atsiminimai. Būdamas susijęs su kuriančiais žmonėmis, pajutau, kad ši tendencija nuteikė juos skeptiškai, privertė nutolti nuo apmąstymų, kokia tikroji nesenos praeities patirtis. Iš memuarinės literatūros gausos atsiradę vaizdiniai virto stereotipais, kurie sparčiai plito ir tam tikrą mąstančią visuomenės dalį vertė jaustis nejaukiai. Vieni nusišalino nuo šių temų svarstymo, kiti ėmė oponuoti tiems vaizdiniais. Priešpriešos keliu nuėjusių rašytojų kai kurie romanai sukėlė skandalą. Tačiau aš tuos kūrėjus supratau ir buvau jų pusėje – laužyti stereotipus yra labai sunku, nes šį veiksmą pirmiausia reikia atlikti savo galvoje.

Aurimas Švedas: Jūsų romanas „Elektra“, atvirai prisipažinsiu, mane nustebino – tikėjaisi visai kitokių prasminių ir emocinių akcentų! Ką turiu omenyje? „Tarp gėrio ir blogio teka ugnies upė. Gėris ir blogis kyla ne iš gamtos, todėl nėra pereinamųjų spalvų“,⁷ – sako Elektros tėvas. Toks požiūris artimas kai kurių istorikų, tyrinėjančių pokarį, griežtam vertybiniam apsisprendimui – jie mato tik baltą ir juodą spalvas, atsisako kalbėti apie „pusiau gerą žmogų“ arba „šiek tiek nieką“. Jūsų romanas tarytum paneigia ciutuotą programinę mintį ir įveda „pilkąją zoną“ – čia galima rasti ir netikšą partizaną, ir ne vien blogiui tarnaujantį strībą. Ar teisingai supratau romano „lygtį“?

Mečys Laurinkus: Mano romano herojai norėtų, kad pasaulis būtų toks, kokį mato Elektros tėvas. Teoriškai yra palyginti lengva nužymėti, kur driekiasi gėrio, o kur blogio krantas. Tačiau gyvenimo upėje tiek daug slenksčių, o jos tėkmė tokia audringa, kad ne visada galima aiškiai nustatyti gėrio ir blogio ribas. Konkretus žmogus, patekęs į išbandymų sūkurį, dažnai net pats negali paaiškinti, kodėl pasielgė vienaip ar kitaip. Kita vertus, negalima visko

subanalinti sakant, kad žmonės elgiasi nesusimąstydami apie savo veiksmų priežastis ir pasekmes. Pokario istorija iš kiekvieno nuolat reikalavo vertybinių apsisprendimų. Ne-manau, kad pokariu lietuviai turėjo baudžiauninkų mentalitetą. Priešingai – jie turėjo savo pažiūras, vertybes ir siekė visa tai apginti! Todėl tie apsisprendimai, kuriuos daryti žmonės buvo priversti, yra laikytini ne aklą ir nesuvokiančių kas dedasi, bet pakankamai intelektualių asmenų, aiškiai susivokiančių pasaulyje, dilemomis. Tam tikri dalykai žmonių sąmonėje išliko gyvi iki pat Sąjūdžio ir atsiskleidė su nauja jėga. Tačiau tai jau kita tema, kurią dar turės plėtoti tiek istorikai, tiek menininkai.

Aurimas Švedas: Sigitai, skaitydamas jūsų romaną „Murmanti siena“ pagalvojau, kad Lietuvos XX a. istorijos sintezės neįmanoma parašyti be (auto)ironiško žvilgsnio, antraip tapsime siužetų apie nuolatinės kovas su priešais ir didvyrišką kentėjimą įkaitais. Šiuo atžvilgiu jūs nelauktaite istorikams į pagalbą. Ar ironišką santykį su praeimi sąmoningai pasirinkote, o gal toks galvojimo būdas yra tiesiog jūsų savastis?

Sigitas Parulskis: Problema, susijusi su ironija ar autoironija, iš tikrųjų egzistuoja. Pavyzdžiui, kai Marius Ivaškevičius parašė romaną „Žali“,⁸ man jis pasirodė perdėtai ironiškas. Juk tada mes dar neturėjome klasikinio romano apie pokarį. Tiesą sakant, iki šiol neturime. O tas istorijos tarpsnis tikrai nusipelno ne vien ironijos ir sarkazmo. Todėl aš nenorėjau persistengti ironizuodamas, laužydamas įvairias klišes. Juo labiau nesiekiau suniekinti tam tikrų visuomenės atmintyje įsitvirtinusių vaizdinių ar užgauti žmonių, kuriems teko bristi per kraujo upę. Nesiekiau atrodyti labai kietas (anglai sakytų *cool*) ar pakilęs virš skaudžios ir sunkios patirties. Kita vertus, nuolatinis kalbėjimas apie save kaip apie auką iš tikrųjų „užknisa“... Svarstyti, kiek mano ironija ir autoironija romane „Murmanti siena“ buvo sąmoninga arba nesąmoninga, ganėtinai keblu. Galiausiai labai aiškiai pasakyti, kas man nepasisėkė – neįstengiau atskleisti Holokausto temos, prie kurios grįžti paskatino vienas pokalbis Austrijoje: manęs nuolat klausinėjo, kodėl nekalbame ir nerašome apie šį savo istorijos epizodą. Išgiręs tokius klausimus, aš, kaip tikras lietuvis, labai supykau. Juk dauguma lietuvių visada supyksta, pokalbiui pakrypęs šia linkme... Taigi dabar apie tai rašau ir galiu prisipažinti,

kad man tikrai sunkiai sekasi. O kiek ten bus ironijos arba autoironijos, apskritai sunku pasakyti. Tačiau viena aišku: ironija arba autoironija yra daugiau stilistinis elementas, nors kartais ji atlieka ir „antibiotiko“ vaidmenį – padeda apmalšinti atviro nervo keliamą skausmą.

Mečys Laurinkus: Kai ironizuojame arba mėginame laužyti stereotipus, reikia jausti saiką. Dažniausiai pojūtis, kur derėtų sustoti, kyla iš vidaus. Prieš mūsų diskusiją beveik visą naktį skaičiau Rūtos Šepetys knyga „Tarp pilkų debesų“. Manau, joje yra pasiektas optimalus variantas tarp to, ką norima pasakyti, ir to, kaip žanras leidžia tą padaryti, tarp išmonės ir tikrų faktų.

Aurimas Švedas: Sutinku, kad kalbant apie istorinei atminčiai svarbius dalykus reikia intuityviai jausti tam tikras ribas, kurių nedera peržengti. Jeigu jų nebus paisoma, ironija taps liepsnosvaidžiu, atsidūrusiu rankose žmogaus, kuris neišmano, kaip su šiuo ginklu elgtis. Tam tikros temos yra pernelyg sudėtingos ir skaudžios, kad tiek istorikai, tiek menininkai galėtų žvelgti į jas lengvabūdiškai, paviršutiniškai. Mečys ėmėsi rašyti apie pokarį, nes tai sudaro ir asmeninės jo istorijos dalį. O kas paskatino jus, Sigitai?

Sigitas Parulskis: Lietuvoje tikriausiai nerasime nė vienos šeimos, kuri vienaip ar kitaip nebūtų paliesta tų dar visai nesenų įvykių. Mano šeima irgi ne išimtis. Tad asmeninę paskatą turiu ir aš. Egzistencialistai tam tikras situacijas vadina ribinėmis. Gal nuskambės ciniškai, tačiau karas ir pokaris menininkui yra nors šiurpių, bet labai įdomių istorijų lobynas. Trečias argumentas – tai noras peržengti slenksčius. Aš pats dar visai neseniai, vos išgirdavau sakančią, kad lietuviai dalyvavo žydų žudynėse, užimdavau gynybinę neigimo poziciją ir imdavau aiškinti, kad tai jie sutiko rusų tankus su gėlėmis, tai jie mus trėmė ir kalino, tai jie... Be to, juos šaudėme ne mes, o vokiečiai, todėl mano sąžinė švari, atsikabinkite! Witoldas Gombrowiczius yra taikliai pasakęs, kad sąžinė – kultūros produktas, todėl, jei norime suprasti, kokia yra pavienio individo sąžinė, turime pažvelgti į visuomenės sąžinę. Manychiau, reikėtų pradėti analizuoti kolektyvinę lietuvių sąžinę įvairiais XX a. tarpsniais, tada daugelis dalykų mums atsiskleis jau ne iš gynybinės ar kokios kitos įprastinės perspektyvos. Tačiau vien istorikų ar menininkų pastangų čia vargu ar pakaks – pati visuomenė privalo būti suinteresuota sąmo-

nėjimu arba bent jau palaikyti pastangas tų, kurie skatina šį procesą. Todėl, užuot vykus į Izraelį ir ten daužius kaktą Raudų sieną, svarbiau yra atvirai kalbėtis tarpusavyje, kad ir kokia skaudi būtų praeities tiesa. Be sąžiningo dialogo apie ją neverta laukti jokių tautos mentaliteto pokyčių.

Aurimas Švedas: O dabar pasvarstykime, kiek mes su savąja patirtimi ir pasakojimais apie ją galime būti įdomūs ir aktualūs Šiaurės, Vidurio ar Vakarų Europai. Kreipiuosi į Johną Ohmaną, kuris probėgšmais jau užsiminė apie tai...

John Ohman: Priminsiu posakį: „Vienas lauke ne karys.“ Todėl ypač pasigendu glaudesnio menininkų ir mokslininkų bendradarbiavimo. Jis vis dar labai fragmentiškas ir stichiškas! Manau, iš dalies tą lemia ir keistokas lietuvių mąstymo ypatumas: „Esu arba ponas, arba niekas...“ Jei norime pasakyti pasauliui kažką svarbaus apie save ir būti išgirsti, neužtenka būti „ponu“ (arba genijumi) – reikia mokėti dirbti su kitais, siekiant bendro rezultato... Pateiksiu vieną pavyzdį, susijusį su lietuvišku kinu ir rodantį, kad nenorima dirbti kartu, – lietuviams visiškai nerūpi geras scenarijus, nors pasauliniam kinematografui jis yra išskirtinai svarbus. Bet tam, kad būtų sukurtas geras scenarijus, reikia kolektyvinių pastangų ir daugybės juodraščių (anglų kalba tai vadinama *draft*). Yra ir „šešėlinė“ problema – tai vadinamoji *otkatų* kultūra. Manau, visi suprantate, ką turiu omenyje.

Na, o kalbant apie lietuvių literatūros pristatymą pasauliui, galiu konstatuoti: yra institucijos, kurios tuo rūpinasi, dirba kvalifikuoti vertėjai, vertimams ir leidybai skiria lėšų tiek valstybė, tiek kitos institucijos, dažnai atstovaujančios užsienio šalims (pavyzdžiui, Švedų institutas). Tačiau reikia didesnės jų koordinacijos ir integracijos, o tai jau valstybinio lygmens uždavinys.

Aurimas Švedas: Tarp mūsų yra žmogus, kuris dirba globalinei knygų rinkai pagal tas Vakaruose nusistovėjusias taisykles, apie kurias kalba Johnas Ohmanas. Taigi, klausimas Rūtai Šepetys: romane „Tarp pilkų debesų“ nuolat nuskamba imperatyvas – būtina išlikti, išsaugoti savo tiesą ir papasakoti apie tai pasauliui. Ar postmoderniam XXI amžiaus žmogui, įpratusiam saugiai gyventi malonumų apsuptyje, vis dar yra svarbi tiesa apie kažkieno kito kančias?

Rūta Šepetys: Nesu istorikė, nepriklausau akademiniam sluoksniui, todėl į viską žiūriu tarsi iš šalies. Mano knyga skirta paaugliams, leidykla, su kuria dirbu, sėkmingai leidžia knygas šiai amžiaus grupei. O ar apskritai prasminga kalbėti apie tiesą... Lietuviai man atrodo tiesos saugotojai. Tautos savimonei ji labai svarbi. Kai prasidėjo okupacija, viskas apsvirtė aukštytyn kojom – istorija, tautiniai simboliai, valstybės ženklai, net įprastinis gyvenimas buvo uždraustas, teko saugoti tiesą, perduodant ją iš lūpų į lūpas.

Aurimas Švedas: Pasakojote, esą vienos leidyklos atstovas, peržvelgęs rankraštį, pasakė: „Rūta, tavo istorija niekas nepatikės!“ Visuomenės reakcija paneigė išankstinę nuomonę. Kas patraukė skaitytojų dėmesį ir priverė patikėti tuo, apie ką rašote?

Rūta Šepetys: Manau, visų pirma patraukė dvasios stiprybė, kurios tie žmonės nepristigo net tada, kai iš jų buvo atimta viskas, net teisė gyventi, puoselėjant savo tiesą. Romanas „Tarp pilkų debesų“ nėra mano sugalvota istorija, tai – lietuvių tautos gyvenimo dalis. Jūs čia diskutavote, kokie istorijos epizodai galėtų būti įdomūs vakariečiams. Esu įsitikinusi, kad pasakoti apie Lietuvą ir jos žmones galima pabrėžiant jų didvyriškumą. Dvasios stiprybė šiuolaikiniams žmonėms irgi reikalinga, nes įkvepia laikytis savo tiesos dabartyje.

Aurimas Švedas: Tarp *Apple* programos *iTunes* platinamų knygų Rūtos romanas yra paskelbtas geriausiu leidiniu paaugliams. Tai nudžiugino ir nustebino – juk dažnai sakoma, esą jauni žmonės nesidomi praeitimi...

Rūta Šepetys: Rimti akademiniai tekstai dažnai sukelia šiokių tokių nuobodulį, o istorijos knygose pateikiami skaičiai ir faktai atrodo pernelyg sterilūs, „plokšti“. Knygos arba filmai sugeba parodyti, kad žmonės, paversti beveidžiais ir bevardžiais statistiniais vienetais, yra gyvi ir unikalūs. Todėl jaudinamės dėl jų likimo, tapatinamės su jais, tokiais panašiais į mus... Kai skaitome istorijos knygas, emocinis santykis neatsiranda, kitaip sakant, į jas neinvestuojame savo jausmų. Romanas suteikia tokią galimybę – skaitydami jį jaudinamės, džiaugiamės, kartais net verkiamo, nes tie herojai, jų likimai tampa mums svarbūs. Ir tas įsijautimas gali padaryti ženklų ilgalaikį emocinį poveikį.

Diskusijos pradžioje kalbėjote apie tapatumą. Jums gal pasirodys keista, bet JAV daug kas mane laiko lietuve vien dėl pavardės. Nors gimiau JAV, be to, nekalbu lietuviškai, vis dėlto tam tikru atžvilgiu ir aš pati jaučiuosi lietuve.

Mečys Laurinkus: Man atrodo, Rūtos romano sėkmę didele dalimi lėmė tai, kad ji sugebėjo išvengti perdėto sentimentalumo. Skaitydamas knygą pajutau, kad ji išlaiko šiokių tokių atstumą, kuris yra ir racionalus, ir emocionalus.

Rūta Šepetys: Distancija su tais įvykiais, apie kuriuos pasakoju romane, atsirado, nusprendus ne man, o leidėjui. *Penguin books* redaktorius išmetė didžiąją dalį ypač sentimentalių vietų ir baisių scenų.

Aurimas Švedas: Rūta, ar turite kūrybinių planų toliau dirbti su Lietuvos istorijos siužetais?

Rūta Šepetys: Taip, turiu tokių planų. Mano knyga jau išleista 28 šalyse, o skaitytojai rašo man elektroninius laiškus, ragindami tęsti istoriją, kurią pradėjau pasakoti romane „Tarp pilkų debesų“. Todėl sakau: taip, esu pasirngusi tęsti darbą ir kalbėti apie Lietuvą, jos žmones ir jų likimus. Norėčiau į būsimą knygą įtraukti istorijas iš Lietuvoje išleistų atsiminimų apie tremtį. Nors remiuosi vaizduote, tačiau siekiu, kad pasakojimas būtų paremtas tikrais faktais. Beje, manau, kad Vakaruose tai labai pravers istorijos mokytojams ir istorikams.

Aurimas Švedas: Nekantriai lauksime kitos jūsų knygos! Kad istorija taptų sava, suasmeninta arba kad šią suasmenintą istorijos versiją norėtų išgirsti kiti, reikia nuolatos ją apmąstyti. Ačiū diskusijos dalyviams, prisidėjusiems prie šito veiksmo! ■

¹ Adolfas Šapoka (red.), Lietuvos istorija, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų Leidimo Komisija, 1936.

² Rūta Šepetys, Tarp pilkų debesų, Vilnius: *Alma littera*, 2011.

³ Sigitas Parulskis, Murmanti siena, Vilnius: *Baltos lankos*, 2008.

⁴ Istorinės prozos byla, Liudvikas Gadeikis (sud.), Vilnius: *Vaga*, 1988, p. 13–14.

⁵ Kurtas Vonegutas, Skerdykla Nr. 5, arba Vaikų kryžiaus žygis: privalomasis šokis su mirtimi, Kaunas: *Kitos knygos*, 2006.

⁶ Kristina Sabaliauskaitė, Silva rerum, Vilnius: *Baltos lankos*, 2008; Silva rerum II, Vilnius: *Baltos lankos*, 2011.

⁷ Mečys Laurinkus, Elektra, Vilnius: *Baltos lankos*, 2012, p. 44.

⁸ Marius Ivaškevičius, Žali, Vilnius: *Tyto alba*, 2002.

Krzysztof BUCHOWSKI

LITVOMANAI IR POLONIZUOTOJAI*

*Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmojoje XX amžiaus pusėje***1 skyrius. PRIE MITŲ, STEREOTIPŲ IR IŠANKSTINĖS NUOMONĖS IŠTAKŲ****Abipusis vertinimas iki XIX ir XX a. sandūros**

Seniausias, siekiantis XIII a., lietuvių vaizdinys lenkų sąmonėje buvo aiškiai negatyvus. Toks jis susiformavo todėl, kad lietuviai nuolat puldinėjo lenkų žemes. Grėsmingi antpuoliai buvo prisimenami dar ir XVIII a., tai liudija tuo metu užrašytas posakis „lietuvių antpuolis“, reiškiantis netikėtą ir išdavikišką ataką. Keletas išlikusių viduramžių liudijimų vaizduoja lietuvius kaip puslaukinius, godžius ir žiaurius pagonis. Vėlesniais metais, po Lietuvos krikšto ir Krėvos unijos, atsiranda gana painus Jano Długoszo aprašymas. XV a. metraštininkas, tiesa, priskyrė lietuviams romėnišką kilmę, bet nepraleido progos pabrėžti, kad jie puslaukiniai, baisiausi skurdžiai ir primityvai. Taip pat autorius nepagailėjo spalvų pasakodamas apie lietuviams būdingus tikėjimo, susimaišiusio su pagoniškais prietarais, bruožus. Pasak jo, ir pasikrikštiję lietuviai dar daugybę metų garbino šventąsias giraites, šimtamečius ąžuolus ir žalčius. Długoszo kronikoje pateiktas vaizdas – tai tuometinio nelabai ryškaus požiūrio atspindys. Iš tikrųjų žinios apie lietuvių kasdienybę ir XV a. buvo skurdžios. Vis dėlto Krokuvos kanau-

ninko liudijimas padarė tam tikrą įtaką ateities kartoms. Tų pasakojimų inspiruota viduramžių Lietuvos vizija pateikta, pavyzdžiui, Henryko Sienkiewicziaus romane „Kryžiuočiai“ (*Krzyżacy*).

Santykiams intensyvėjant, lenkai pamažu suvokė, kad Lietuvos pavadinimas turi įvairių reikšmių. Ištisu tarpusavio santykių šimtmečius ta problema nekėlė rimtesnių emocijų, tik susiklosčius naujoms XX a. aplinkybėms šis nevienareikšmis terminologinis apibrėžimas lėmė didelius ilgalaikius nesusipratimus.

Pradedant nuo XIII ir XIV a. sandūros, kai Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė prisijungė rusų žemes, pamažu ėmė nykti pirminė Lietuvos kaip etninių lietuvių gyvenamos teritorijos sąvoka. Valdant kitiems didiesiems kunigaikščiams, vėliau Abiejų Tautų Respublikos laikais, o ir po padalijimų Lietuvos vardas buvo suprantamas keleriopai. Siauresniąja prasme jis reiškė kraštą į pietryčius nuo Nevėžio iki Bresto prie Bugo ir Minską. Tos teritorijos centrai buvo Vilnius ir Gardinas. Į taip suprantamą Lietuvą įėjo vadinamoji Juodoji Rusia (Naugarduko žemės ir dalis Minsko valdų) – etniškai iš esmės rusiška teritorija, į Gediminaičių paveldimą turta įtraukta XIV a. Dar XX a. pradžioje kasdienė kalba vartojo pagrindinius etniškai baltarusiškų žemių miestų pavadinimus: Lietuvos Minskas ir Lietuvos Brestas. XIX a. atsiradusi sąvoka „Baltarusija“ iš pradžių buvo tik etnografinis ir lingvistinis terminas, įvardijantis rusų žemes, priklausiusias Lietuvos Didžiąjai Kuni-

* Iš spaudai rengiamos knygos (*Baltų lankų* leidykla, 2012).

gaikštystei. Į vakarus nuo Lietuvos (arba tradiciškai: į vakarus nuo Nevėžio) driekėsi Žemaitija, kuri buvo laikoma nepriklausoma. Į rytus nuo Lietuvos buvo vadinamoji Baltoji Rusia, kuri driekėsi iki Vitebsko ir Mogiliavo (tai vaivadijos, buvusios iki padalijimo: Polocko, Vitebsko, Mscislavo ir Smolensko žemės).

Plačiąja prasme Lietuva buvo suprantama kaip visa Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, kitaip sakant, istorinė Lietuva, kurią sudarė tikroji Lietuva (tokia, kaip nurodyta pirmiau), Žemaitija ir Baltoji Rusia (iki 1569 m. – ir didžioji šiandieninės Ukrainos dalis). Lietuviais buvo vadinami Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorai: žemaičiai, lietuviai ir rusai.

Tik XVI ir XVII a. santykiai tarp lenkų ir lietuvių – tuometinių bajorų luomo – pagyvėjo, ir tas pagyvėjimas lėmė, kad pasipylė nauji abipusiai vaizdiniai. Ypač daug skirtingų nuomonių, į(si)žeidimų ir pykčio atsirado kilus karšties ginčams dėl tarpusavio santykių, kaip antai XVI a. dėl to, kokia turėtų būti abiejų valstybių sąjungos forma. Abiejų Tautų Respubliką, įkurtą 1569 m. pasirašius Liublino uniją, sudarė dvi tautos ir dvi valstybės – Karūna (tai yra Lenkija) ir Lietuva. Tarp Karūnos bajorų ir kilmingų lietuvių ne kartą kilo tiek politinių, tiek buitinių konfliktų. Lenkai šaipėsi iš lietuvių skurdo, neišsiauklėjimo ir apsileidimo. Lietuviai buvo laikomi atkakliais, mažakalbiais, nepatikliais ir gudriais, bet ne itin nuovokiais, o lietuvės – labai supratingomis ir pasileidusiomis. Iš lietuvių „ponų brolių“ buvo šaipomasi dėl keistų drabužių ir kulinarinio skonio. Greitai visur paplito lietuvių pravardė, jie buvo vadinami „batviniais“ (*boćwina*) arba „batvininkais“ (*boćwiniarzy*) – regis, Lietuvoje buvo labai mėgstama batvinių, jaunų raugintų burokų lapų, sriuba. Karūnos gyventojai negalėjo suprasti, kaip galima valgyti tokį neįmantrų, net primityvų patiekalą. Apie lietuvių provincialumą sklandė daug priežodžių ir posakių, buvo pajuokiamas netaisyklinga lenkiška jų tartis, šaipomasi iš nemokėjimo elgtis visuomenėje, iš „komiškų“ vietovardžių ir pavardžių *Szükszta*, *Pukszta*, *Łopatta*, *Puciata* – *zebraly się kpy z całego świata* („Šukšta, Pukšta, Lopata, Puciata – susirinko juokdariai iš viso pasaulio“). Tačiau Karūnos gyventojų akimis, kaip

pabrėžia Jacekas Sobczakas, lietuvių įvaizdis nebuvo vienareikšmiškai negatyvus, atvirksčiai, buvo nemažai jiems pritariančių, net simpatizuojančių: „Nors ir kaip pajuokiami lietuviai, senovės lenkų akimis, – tai „kito-kie“, bet „savi“, o ne „svetimi“ ir tikrai ne „priešai“.

Įsivaizdavimuose apie lietuvius ypatingą vietą užėmė žemaičiai, arba – kaip sakytume šiandien – etniniai lietuviai. Karūna laikė Žemaitiją laukiniu kraštu, kuriame gyvena laukiniai žmonės. Smulkių bajorų, t. y. kaimelio šlėktų, esą neįmanoma atskirti nuo prasčiokų, t. y. valstiečių. Sostinės Vilniaus apylinkėse dar buvo galima pamatyti šiokių tokių tinkamo elgesio visuomenėje pėdsakų, o apibrėžimas „žemaitis“ buvo tikras barbariškumo ir tamsumo sinonimas. Vyravo įsitikinimas, kad žemaičiai dėvi skrandas kailiu į viršų ir „kukuoja“, t. y. šnekasi nesuprantama „paukščių“ kalba (iš čia kilo populiarūs posakiai „gauruotas kaip žemaitis“ ir „žemaičių kukutis“). Nesuprantamai šnekantys ir prastesnių manierų žemaičių bajorai skyrėsi nuo kitų lietuvių bajorų, kurie nuo pat ryšių su lenkais užuomazgų puikiai susikalbėjo su jais rusiškai. O valstiečius, gyvenančius etniškai lietuviškose žemėse, beveik tradiciškai vadino tiesiog žemaičių liaudimi, jų kalbą – žemaičių dialektu.

Vien dėl vidaus politikos Karūnos gyventojai turėjo lietuviams didelių priekaištų. Per karštą polemiką, kuri vyko XVI a. 7-ajame dešimtmetyje, kunigas Stanisławas Orzechowski tiesiai apkaltino lietuvių bajorus, esą šie neleistinais nuolaidžiauja despotiškai kunigaikščio valdžiai, ir tuo remdamasis įrodinėjo, kad Karūnos bajorų demokratija yra pranašesnė. Jis ragino imti pavyzdį iš lenkų, tada lietuviai daugiau nebebus savo valdovo vergai. Atsakydamas į tai Vilniaus vaitas Augustinas Rotundas lietuvių bajorų vardu atrėžė, kad lenkų laisvė panaši į anarchiją. Jis teigė, esą barningi Karūnos gyventojai prarado riteriškas dorybes, apkaltino juos noru pavergti Lietuvą, bet lietuviai, senovės romėnų palikuonys, patys geriausiai nuspręs, kokia turi būti jų valstybė. Legendą apie romėnišką lietuvių kilmę po Długoszo kartojo ir tokie istorikai kaip Maciejus Strykowski, Marcinas Bielskis, Marcinas Kromeris. Senovinės šaknys turėjo išaukštinti lietuvių valdovus,

parodyti, kad lietuviai ne tik lygūs Karūnos gyventojams, bet dar ir aukštesnės kilmės.

Įtikėję savo pranašumu, lietuviai vadino Karūnos gyventojus beždžionėmis, kritikavo perdėtai puošnius jų drabužius, pomėgį gerti, didybės maniją, pasipūtimą, jausmų nepastovumą, netgi bailumą. Karūnos gyventojai visuotinai buvo laikomi švaistūnais, aferistais ir apgavikais, kurie vaikosi naudos. Pamažu perimantys lenkų kalbą lietuvių bajorai jau XVIII a. pastebėjo, kad būtent jie lenkiškai kalba taisyklingiau negu kitų bendros tėvynės regionų gyventojai. Todėl Karūnos gyventojus vadino „vapaliais“, nemokančiais taisyklingai kalbėti lenkiškai. Ir kitais amžiais lietuviai, nepaisydami visuomeninių, kultūrinių ir politinių pokyčių, tradiciškai laikėsi nuomonės, kad jie yra kitokie, pranašesni, o Lenkijos gyventojai iš įpročio laikė lietuvius užsispyrusiais, nekalbiais laukiniais.

Laikui bėgant, kai abi kultūros ėmė vis labiau susilieti, bajorų luomas lenkėjo, sąvoka „lietuvis“ ėmė reikšti tiesiog regioninį politiškai vieningos Abiejų Tautų Respublikos kitioniškumą. Lietuviais buvo vadinami bajorai iš Žemaitijos, Lietuvos ir Baltarusijos, o Karūnos gyventojais – mozūrai, Didžiosios Lenkijos bajorai, Kijevo rusėnai. Karūnos gyventojai lietuviai pagal tuometinę sampratą vadino save lenkais, tačiau tuo nurodydavo ne etninę, o tik valstybinę ir administracinę priklausomybę. Dar ilgai po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų jos žemių gyventojai terminą „lenkas“ vartojo tokia reikšme ir puoselėjo daugialapsnės tautinės priklausomybės jausmą. Lietuvos lenkai noriai pabrėždavo, kad jie yra lietuviškos kilmės ir lenkų tautybės – *gente Lithuanicus, natione Polonus*. Stanisławas Cat-Mackiewiczus, bandydamas paaiškinti lenkų ir lietuvių istorijos vingius, yra pasakęs: „Jeigu 1836 m. Paryžiuje Mickevičiaus būtų paklause: „Ar esate lenkas?“, jis tikrai būtų atsakęs: „Taip, esu lietuvis.“

Lenkijos ir Lietuvos unija politiniu atžvilgiu egzistavo iki XVIII a. pabaigos. Tačiau kitame šimtmečiuje, nors bendros valstybės nebebuvo, lenkų sąmonėje įsitvirtino įsitikinimas, kad Lietuvos ir Lenkijos sąjunga yra amžina su integralia bendros, nors pavergtos, vals-

tybės teritorija. Buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse stiprėjo kultūrinė gyventojų vienybė, o daugelis tradiciškai suprantamų lietuvių atrasdavo naują tautinę tapatybę – tapdavo lenkais. Tačiau reikia pažymėti, kad šį procesą skatino beveik vien bajorai dvarininkai ir inteligentija.

Smarkiai sukrėtė Lietuvą 1863–1864 m. sukilimas ir represijų banga, nusiritusi po to, kai jis buvo numalšintas. Tačiau skausminga patirtis dar labiau sustiprino lietuvių ir lenkų bendrumo jausmą, įsitikinimas, kad abi tautos yra tapačios, beveik tapo patriotine aksioma. Be to, XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pradžioje labai paspartėjo kaimo žmonių polonizacija, ypač Vilniaus krašte.

Tuometinė lenkų visuomenė daugiautį Abiejų Tautų Respublikos paveldą vis plačiau ir dažniau ėmė tapatinti tiesiog su lenkiškumu. Tokiam požiūriui karštai pritarė aktyviausias inteligentijos sluoksnis, daręs didžiausią įtaką visuomenės nuomonei. Inteligentija brenė vyraujančios bajoriškos kultūros apsuptyje, todėl lengvai su ja susitapatino. Inteligentai, net kilusieji iš kitų visuomenės sluoksnių, perimdavo bajorišką požiūrį į pasaulį. Pagal visuotinę interpretaciją „liaudies“, gyvenančios buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse, istorija yra sudedamoji lenkų istorijos dalis. Toji „liaudis“ (ypač lietuviai ir baltarusiai) daugių daugiau buvo laikomi „jaunesniaisiais broliais“, kurie turi natūraliai persiimti lenkų tautos interesais. Vadinas, juos būtina auklėti ir kreipti reikiama linkme, nes jie dar nesubrendę, kad patys priimtų sprendimus. „Mūsų lenkiškas paternalizmas, – rašo Romanas Wapiński, – Rytuose stipriai įsitvirtino.“

Lietuva XX a. pradžioje, nors ankstesnio šimtmečio antrojoje pusėje ir būta reformų, išlaikė tradicinę luominę struktūrą, susiklosčiusią Abiejų Tautų Respublikos laikais. Lenkų ir lietuvių žemėse, kaip ir daugelyje Europos šalių, dalis bajorų ilgai nepastebėjo „liaudies“ kaip asmenų. Liaudies kultūra buvo laikoma beveik žmogaus prigimties sandu, neatsiejamu nuo aplinkos. „Gentinė“ valstiečių kilmė ir kalba, atliekanti grynai taikomąją funkciją, neturėjo didelės reikšmės, tad nebuvo verta tuo rimčiau domėtis. Aksioma laikyta na-

tūrali luominė siena, skirianti dvarą nuo palivarko ir kaimo. Išlaikyti atstumą tarp „ponų“ ir „chamų“ atrode natūralu ir teisinga. Lietuvių bajorai šimtus metų laikė „liaudį“ natūraliai priklausančia savo „ponams“, nes ji buvo „padovanota didžiųjų kunigaikščių“ ir tokia tvarka pasaulyje viešpatavo nuo amžių. Net tie pavieniai bajorų inteligentijos elito atstovai, kurie pripažino „liaudies“ emancipacijos galimybę ar net būtinybę („liaudies mylėtojai“, demokratai, revoliucionieriai), savo užduotį laikė misija, o save – natūraliais vadais.

XIX a. žemaičių (šiandieniniu supratimu, lietuvių) liaudies kultūra tapo etnografų ir tyrinėtojų mėgėjų traukos objektu. Be reikšmingų mokslo darbų buvo ir tokių, kurie tik patvirtindavo išankstinę nuomonę. Kai kurios mintys, kilusios etnografams, apsilankiusiems žemaičių kaimeliuose, primena geografinių atradimų, padarytų tolimuose, egzotiškuose kraštuose, aprašymus. Ir ta proga paprastai būdavo kartojamas nuvalkiotas teiginys apie pozityvų civilizuojamąjį kilmingojo luomo vaidmenį, idiliškus dvaro santykius su kaimu. Anot privalomos XIX a. nomenklatūros, vietiniai dvarininkai ir inteligentai, bet dar dažniau atvykėliai iš kitų Lenkijos kraštų, etninius lietuvius apibūdindavo kaip „lietuvių giminę“ arba „lietuvių (tas pats kas žemaičių) gentį“. Atvykęs iš Lenkijos žemių gilumos ir Žemaitijos apžavėtas daktaras Teodoras Tripplinas 1856 m. apgailėstavo, esą Lenkijoje mažai kas žino, kad etniniai lietuviai apskritai egzistuoja. Jis aprašė „žemaičių kaimiečius“ (*żmudzkich kmiotków*) – prietaringai religingus, kuklius, dorus, tyros moralės, labai mėgstančius savo ūkiuose palaikyti švarą ir tvarką (ši savybė – kaip pabrėžė autorius – visiškai nebūdinga Mozūrijos valstiečiams). „Kaimietis čia, – rašė jis, – yra prisirišęs prie savo dvarininko ir nuoširdžiai jį myli ne tik kaip savo poną, bet ir kaip Apvaizdos jam skirtą tėvą.“ Lenkų ikonografijoje, bent jau nuo XIX a. 4-ojo dešimtmečio, buvo labai populiariu vaizduoti egzotiškus „žemaičių liaudies tipus“.

Kitame poliuje kaupėsi „žemaičių liaudies“ nuomonė apie Lenkiją ir lenkus. Atitinkamas lietuvių liaudies kultūros ypatybes atskleidžia etnografinių tyrimų, vykdytų XIX–XX a., medžiaga, bet lietuvių (žemaičių)

padavimai, legendos, o ypač dainos, paprastai išreiškia gerokai senesnes tradicijas.

Iki XIX a. vidurio nuomonę apie lenkus iš esmės lėmė vietinių smulkių bajorų įvaizdis. Liaudies satyra ne tik etninėje Lietuvoje nuo seno atliko gynybinį vaidmenį – ja valstiečiai gynėsi nuo „ponų“. Bajorai buvo pajuokiami dėl jų puikybės, plepumo, tingumo, netvarkingumo, pomėgio gerti ir lošti azartinius lošimus, taip pat dėl keistai suprantamo garbės jausmo. Liaudies palyginimuose ir alegorijose „ponai“ – tai kvailiai, kuriuos lengvai apgauna apsuokrūs kaimiečiai. Dvaro panelių grožis nebuvo itin vertinamas. Priešingai nei vaizduota bajoriškose lenkų vizijose, idealizuojančiose lietuvių ir žemaičių kaimą, valstiečiai baudžiavą ir savo priklausomybę laikė labai skausminga ir neteisinga.

„Polak“ arba „paliokas“, kartais „paliokėlis“ – mažybinių forma, neturinti jokio niekinamojo atspalvio, – tai lenkas žemaičių (t. y. lietuvių) kalba. Tradicinėse liaudies dainose esama ir konkrečių užuominų apie Lenkiją ir lenkus, paprastai čia paminimi tikri istoriniai įvykiai, dažniausiai XVII ir XVIII a. karai su Švedija, Napoleono žygis ar XIX a. sukilimai. Šiuo atveju Lenkija reiškė tolimą draugišką šalį, o lenkai buvo vadinami sąjungininkais, ginklo broliais. Lenkams nebuvo priskiriamos vienareikšmiškai neigiamos savybės, kaip, pavyzdžiui, vokiečiams, kurie vaizduojami kaip kipšai, ir ne tik lietuvių tautosakoje.

Daugelis savybių, kurias per ištisus šimtmečius lietuviai ir lenkai priskyrė vieni kitiems, vėliau atsikartotojo kaip stereotipai, darę poveikį lenkų ir lietuvių santykiams XX a. Lietuvoje lenkų įvaizdis susiklostė pirmiausia pagal liaudies tradiciją. Tačiau prisidėjo ir savybės, kurias lietuvių bajorai priskyrė Karūnos gyventojams dar iki valstybės padalijimo. O daugelis epitetų, kuriais lenkai apdovanojo lietuvius – „ponus brolius“, tapo naujųjų laikų Lietuvos ir lietuvių įvaizdžio pagrindu. Susiklostė labai įdomi situacija: XX a., ypač tarpukariu, nepriklausoma Lenkija atvirai naudojosi bajoriškos praeities paveldu. O lietuvių tautinis sąjūdis kategoriškai atsiribojo nuo tos tradicijos. Vis dėlto paaiškėjo, kad senieji mitai ir stereotipai gerokai gyvybingesni už naujoviškas ideologijas.

Reikėtų pabrėžti, kad kilus lietuvių tautiniam sąjūdžiui sąvokos, vartotos išstisus šimtmečius, pamažu ėmė prarasti ankstesnę reikšmę. XX a. pradžioje senųjų lietuvių bajorų palikuoniai kuo mieliausiai vadino save lenkais. Tik dalis bajorų, kurie atvirai pasisakė už istorinės Lietuvos tradicijas ir bandė suderinti lietuviškumą su lenkiškumu, vadino save senaisiais lietuviais, istoriniais lietuviais arba mickevičinkais (tai yra tokiais lietuviais, kaip aprašė Mickevičius – nuo pirmųjų poemos „Ponas Tadas“ (1834) žodžių: „Tėvyne Lietuva...“). O ligtolinės „žemaičių liaudies“, dabar jau „sutautintos“, atstovai vadino save lietuviais ir manė turintys išskirtinę teisę vartoti šį terminą. Istorinę Žemaitiją jie vadino Lietuva, reikšdami pretenzijas ir į kitas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemes. Aprašydamas lenkų ir lietuvių vaidų pradžią XIX ir XX a. sandūroje, Andrzejus Romanowskis apibendrino vargus dėl tuo metu vartotų sąvokų: „Paradoksaliai šitą galima nuskaidyti taip: lietuviai (kitai sakant, lenkai) *versus* žemaičiai (kitai sakant, lietuviai).“ Be to, lietuviai lenkai dalį lietuvių žemaičių pakrikštijo litvomanais – kitai sakant, žmonėmis, liguistai įsikibusiais į valstietišką savo lietuvių. Abiem kunkuliuojančių vaidų šalims buvo nepaprastai svarbu nustatyti, kuris iš jų yra tikrasis lietuvis, tai yra kuris iš jų turi visą teisę į istorinį ir teisinį paveldą. Priešininkai, žinoma, darydavo visiškai priešingas išvadas. Kilo naujųjų laikų ginčas, kuris ne tik komplikavo ir pakeitė ligi tol vartotą terminologiją, bet ir privertė pakeisti požiūrį vienu į kitus.

Lietuvių mitologijos gimimas lenkų kultūroje

Nuo XIX a. pradžios intelektiniame lenkų gyvenime Lietuvos reikšmė vis didėjo. Ypač išaugo Vilniaus kaip vieno svarbiausių mokslo ir meno centrų reikšmė. Tuometinė inteligentija ėmė domėtis Lietuvos istorija ir kultūra, jos kalbomis ir tautosaka. Ši tendencija išsilaukė ilgai: vėlesniais dešimtmečiais pasirodė muzikos ir literatūros kūrinių, mokslo darbų, įkvėptų plačiai suvokto lietuviškumo. Kūrėjai pagal epochos dvasią žavėjosi pusiau mitine pagoniškos Lietuvos istorija, liaudies papročiais. Čia derėtų paminėti autorius, kurie

užėmė nekintamą vietą lenkų kultūros pavelde: šalia Adomo Mickevičiaus matome Juliuszą Słowackį, Ludwiką Kondratowiczį (Sirokomlę), Ignacą Chodzką, Antaną Odynečą, Stanisławą Moniuszką, Józefą Ignacą Kraszewskį ir kitus. Be to, Vilnių ėmė gauti romantizmo sostinės ir miesto, turinčio garbingą, bet tragišką filomatų istoriją, legenda. Dėl romantizmo tradicijos lietuviška tematika tapo viena iš lenkų kultūros ypatybių.

Iš įvairių mokslo ir meno sričių, kūrusių Lietuvos mitą, svarbiausią vaidmenį atliko, be jokios abejonės, literatūra. Nepaprastai reikšminga buvo vizija, slypinti Adomo Mickevičiaus kūriniuose, ypač poemoje „Ponas Tadas“. Galima sakyti, kad ji visuotinai buvo laikoma kanonu. Daugelis vėlesnių autorių tiesiogiai perėmė tą vaizdą, juo grindė savo pačių kuriamą Lietuvos vaizdinį. Žinoma, ne visi rašytojai suvokė Lietuvą kaip etninę reiškinį, tačiau eiliniams skaitytojams skirtumas tarp istorinės Lietuvos ir etninės Lietuvos, jeigu apskritai jį pastebėdavo, buvo antraeilis, net nesvarbus dalykas – juk Lietuva buvo suprantama kaip buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalis. O literatūra padėjo tokį įsitikinimą įtvirtinti. Pavyzdžiui, Mickevičius dū savo dėl Lietuvos, rašydamas apie etniškai baltarusiškus Naugarduko rajonus, o Eliza Orzeszkowa romane „Prie Nemuno“ (1888) lietuviškomis laikė baltarusių ir lenkų Gardino žemes.

Menas sukūrė Nemuno šalies Lietuvos – šventų žalių, ažuolų, vaidilų, vaidilučių, kapų ir kryžių krašto – legendos pagrindą. Meninės vizijos dažniausiai piešė neižengiamas girias, pilnas laukinių žvėrių, pirmąsias tankmes, paslaptį raistus. Nuostabiai gamtą pavaizdavo Mykolas Elvyras Andriolis, kurdamas poemos „Ponas Tadas“ iliustracijas, – jos buvo labai populiarios, daug kartų atkartotos. Didelį pasisekimą turėjo alegoriniai Juliuszo Kossako raižiniai, skirti Mickevičiaus kūriniams ir Wincento Polo poemai „Dainos apie mūsų žemę“ (1843) iliustruoti. Iš kūrėjų vaizdinių buvo sukurtas Lietuvos, traukiančios paslaptį ir kartu savas, šalies mitas.

Ilgainiui lenkų susidomėjimas Lietuva augo, kartais virsdavo net susižavėjimu. Danielis Beauvois tą reiškinį pavadino „lenkų dvasios lituanizacija“, kuri truko ma-

žiausiai nuo Mickevičiaus iki Czesława Miłoszo ir Tadeusza Konwickio laikų. Stiprus pozityvus patosas, slypintis literatūroje ir kitų meno rūšių kūriniuose, davė impulsą kitiems mitams, pavyzdžiui, apie ypatingus lietuvių kilmės privalumus. Buvo tikima, esą lietuviško kraujo turintis asmuo yra geresnis, gabesnis, kupinas polėkio, doresnis ir darbštesnis. Dar XX a. pabaigoje Włodzimierz Paźniewski rašė apie ypatingą „lietuviško kraujo priemaišos“ vertę, tikindamas, kad „iš tikrųjų Mickevičius negalėjo būti kilęs iš Poznanės, o Pilsudskis – iš Krokuvos“.

Lietuvos mitologizacija ypač aiški, kai ji lyginama su požiūriu į kitas rytines buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemes. Ukrainos žemės, pirmiausia dėl XIX a. literatūros vizijos poveikio, vis dažniau buvo laikomos kruvino ir neramaus pasienio sinonimu, o seseriška, mylima Lietuva asocijavosi su ramybės, tolerancijos ir namų jaukumo sala. Atrodė artima širdžiai pirmiausia dėl joje sukurto harmoningo gyvenimo, gerų ir kuklių jos gyventojų, pastovių moralinių vertybių ir tvarkingo pasaulio vaizdo. Literatūra ir vaizduojamasis menas ypač idealizavo Žemaitijos kasdienybę ir žmonių tarpusavio santykius. Žemaičių „liaudis“ (kitais sakant, etniniai lietuviai) literatūros veikiamiems lenkams atrodė gerokai artimesni ir labiau susiję su lenkiškumu negu kitų vadinamųjų rytinių pakraščių valstiečiai. Viešpatavo tvirtas įsitikinimas, esą katalikiškas žemaičių kaimas gyvena puikioje santarvėje su dvaru, kuris buvo vaizduojamas kaip šeimos lizdo archetipas, tikra mitinė arkadija. Literatūrologas Janas Błoński 1987 m. rašė: „Lenkų rojus yra Lietuvoje.“

XIX ir XX a. sandūroje nemenką įtaką požiūriui į bajorų dvarus darė labai populiarūs Marios Rodziewiczównos romanai. Garsiausią jos kūrinių „Dievaitis“ (1888), kurio veiksmas vyksta Žemaitijoje, skaitytojai ilgus metus laikė beveik šedevru. Tame romane jie atpažindavo „tipiškus“ žemaičius: atkaklūs tyleniai, prisirišę prie tradicijų, išdidūs ir dori patriotai, iš visos širdies mylintys lenkų lietuvių tėvynę... Lietuvių likimo ir gyvenimo protėvių žemėje simbolis buvo senas ažuolas dievaitis, kuris ir tapo romano pavadinimu. [...] Vis dėlto ne tik atgaivinti lietuvių mito-

logiją, bet ir plėtoti lenkų tautinius mitus stipriausiai paskatino Henryko Sienkiewicziaus kūryba. Pirmiausia 1884–1888 m. romanų ciklas „Trilogija“ („Ugnimi ir kalaviju“, „Tvanas“, „Ponas Volodijovskis“), parašytas remiantis XVII a. įvykiais ir realijomis, taip pat romanas „Kryžiuočiai“ (1900), vaizduojantis XIV ir XV a. sandūros įvykius. Šie kūriniai buvo nepaprastai populiarūs – jie laikyti ir laikomi didžiausiu lenkų literatūros laimėjimu. Tiesa, kritikai priekaištavo Sienkiewiczziui dėl nekritiškos bajorų apologijos ir daugybės supaprastinimų, tačiau skaitytojai mėgo jo knygas dėl aštraus siužeto, stipraus emocinio krūvio, šlovingų dienų ir Lenkijos galios priminimo – „tai stiprino širdį“. Ypač didelę įtaką darė jaunimui – kėlė patriotinę dvasią. Tiesą sakant, lenkai senovės Lietuvos istoriją iki šiol mato Sienkiewicziaus akimis, beveik besąlygiškai priėmę rašytojo pasiūlytą viziją, lietuvių (ir ukrainiečių) charakteristiką, – nuo tada jie iš esmės matomi ir vertinami pagal šių knygų herojus.

Literatūrinis lietuvių vaizdas įkūnijo nusistovėjusią nuomonę apie tipišką lietuvių, tiek bajorų, tiek paprastų kaimiečių, išvaizdą ir būdą. Personažas, sulaukęs daugiausia nuoširdžių lenkų skaitytojų simpatijų, buvo komiškas, ūsuotas lietuvių bajoras iš Mišikiškių ponas Lionginas Podbipienta, romano „Ugnimi ir kalaviju“ herojus. Tasai aukštaūgis bajoras kalbėjo su dainingu akcentu, jo sąmojis buvo ne itin lakus, jis turėjo ilgą kryžiuočių kalaviją. Tai karštas Abiejų Tautų Respublikos patriotas, grėsmingas ir šaunus karys, tačiau jo širdis „tokia dora, tokia nuoširdi, kaip vaiko“. Labai pamaldus, nedrąsus prie moterų, jis tik vartė akis, raudonavo ir beviltiškai dūsavo žiūrėdamas į gražuoles, todėl tapo pašaipų objektu, bet į tas pašaipas nereaguodavo, tik gūžčiodavo pečiaais. Podbipienta Lenkijoje beveik tapo istorinio lietuvių ir net lietuvių apskritai archetipu. Lenkai ilgai jautė simpatiją lietuviams ir dėl patrauklių Podbipientos savybių. Nepaprastai išraiškingas, beveik alegorinis personažas dažnai prisimenamas ir XXI a. pradžioje.

Sienkiewiczzius nutapė ir daugiau lietuvių – kaip an-tai kolektyvinį karingų Liaudės bajorų portretą roma-

ne „Tvanas“. „Kryžiuočiuose“ jis aprašė mažakalbį, bet narsų ir sumanų žemaičių vadą Skirvailą. O „žemaičių liaudį“ Sienkiewiczzius paprastai vaizduodavo kaip nekaltus, kailiais vilkinčius karius, kurie esą „dar didesni laukiniai už lietuvius“ („Kryžiuočiai“), arba sakydavo: „gauruotas žemaitis“ („Tvanas“). Sienkiewiczzius dėka istorinė Žemaitija buvo visuotinai laikoma senovės dorybių ir ištikimybės Abiejų Tautų Respublikai bastionu.

Panašų poveikį darė ir kitos meno šakos, pavyzdžiui, daug emocijų kėlė Arturo Grotgero ciklo „Lituanian“ piešiniai, Jano Matejkos istoriniai paveikslai arba muzikos kūriniai, pavyzdžiui, Mieczysława Karłowiczzius simfoninė poema „Lietuviška rapsodija“, parašyta 1909 m. Tačiau įvaizdis, įamžintas meno kūrinuose, toli gražu neatspindėjo lietuviškos tikrovės. Jis siūlė išankstinę viziją, kurią dauguma skaitytojų priėmė kaip autentišką ir objektyvią. Tikras paradoksas, bet būtent dėl grožinės literatūros populiarumo ir jos piešiamų vaizdų įtaigos tarp ano meto istorinių lietuvių sustiprėjo lenkiškumo jausmas – XIX ir XX a. sandūroje tie lietuviai vis dažniau ėmė vadinti save lenkais. Šis reiškinys ypač akivaizdus Liaudėje (tarp Panevėžio ir Kėdainių), kur vyksta dalis Sienkiewiczzius romano „Tvanas“ veiksmo. Iš liudytojų pasisakymų ir tyrinėtojų pateiktos medžiagos matyti, kad bene visi Liaudės bajorai perskaitė tą romaną ir jis beveik iki pat XX a. pabaigos darė lemiamą poveikį jų supratimui apie savo pačių istoriją... XX a. pradžioje didžioji dalis gyventojų iš etniškai lenkiškų žemių ne kažin ką žinojo apie tikruosius tautų santykius rytinėse buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse. „Tautiškėjanti“ lenkų visuomenė žinių apie Lietuvą, kaip ir apie Ukrainą ar Baltarusiją, sėmėsi beveik tik iš grožinės literatūros ir kitų meno šakų. Net inteligentija, tiesą sakant, prastai suvokė tokios sudėtingos materijos subtilybes. 1907 m. Bolesławas Prusas, veikiausiai nepaisydamas pirminės intencijos, patvirtino tokią nuomonę, kuo rimčiausiai pareiškdamas, esą „kiekvienam nors kiek apsišvietusiam lenkui nėra reikalo važiuoti į Lietuvą, kad ją pažintų. Jis pažįsta ją beveik nuo vaikystės, netgi nuo dar anksčiau, nuo kažkokių laikų prieš savo būtį“.

Lietuvos vaizdo mitologizavimą sustiprino lenkų sukurtas rytinių pakraščių mitas. Dalykinė literatūra

gana vieningai teigė, kad terminą „rytiniai pakraščiai“ pirmasis pavartojo Wincentas Polas poemoje „Mohortas“, išleistoje 1854 m. Šios sąvokos evoliucija gana įdomi. Iš pradžių ji reiškė toli nuo centro esančią lenkų arkadiją. „Rytiniais pakraščiais“ iš pradžių buvo vadinamos tik buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemės pietryčiuose (Ukraina), bet ilgainiui tapo visų žemių į rytus nuo Lenkijos karalystės, atitekusių Rusijai, pavadinimu. Pamažu pakraščius imta tapatinti su rytinėmis lenkų etninės tėvynės sienomis, prie kurių tykojo dramatiška grėsmė lenkiškumui ir katalikybei. XIX a. ir XX a. pradžioje būtinybė kovoti už tautiškumą lengvai siejosi su romantiška senųjų XVII a. kovų už valstybingumą ir tikėjimą vizija. Iš naujo atgimė gynybinės tvirtovės legenda, kuriai didžiausią impulsą ir vėl davė literatūrinė kūryba.

Vis dėlto Lietuva, pasak Jaceko Kolbuszewskio, buvo priskirta prie pakraščių ne iškart, o laikui bėgant, – juk ji nebuvo pakraštys, suprantamas kaip periferija. Tuo labiau pakraščiu nebuvo laikomas Vilnius, atlikęs veikiau vieno iš lenkų kultūros centrų funkciją, panašiai kaip Lvovas Galicijoje. Kolbuszewskio manymu, lenkų sąmonėje Lietuva galutinai tapo „pakraščiu“ (vėl kaip ir Lvovas) tik 1918–1922 m., kai atgimusi Lenkija stojo į kovą dėl Vilniaus krašto. O kita lietuviškosios arkadijos dalis buvo „prarasta“, nes atsirado su Lenkija konfliktuojanti Lietuvos Respublika. Šis autorius tvirtina, kad „šiandieninis pakraščių suvokimas atėjo iš tarpukario dvidešimtmečio“. [...]

Anot lenkų vizijos, Lenkijos ir Lietuvos sąjungos istorija, ypač nuo 1569 m. – tai sėkmės, galios ir tautų brolybės aukso amžius. Tada lietuviai buvo „geriausi Abiejų Tautų Respublikos sūnūs“, įnešę svarų indėlį į lenkų istoriją ir kultūrą. Lietuva visada stovėjo šalia Karūnos – net pačiais sunkiausiais laikais, net per padalijimus ir liaudies sukilimus. Istorikas Henrykas Mościskis, remdamasis, be kita ko, lietuvių – Tado Kosciuškos ir Romualdo Traugutto – pavyzdžiais, apie herojiškus praėjusių amžių įvykius rašė: „Su didvyrišku atkaklumu ir užsispyrimu, būdingu Gedymino ainams, Lietuvos sūnūs gynė tėvynės vėliavą su Vyčiu ir Ereliu.“

XIX ir XX a. sandūroje pasirodė daugybė naujų (populiarių ir mokslinių) lenkų literatūros veikalų apie Lietuvos istoriją, tačiau jie neperžengė tradicinės interpretacijos ribų. Susidomėjimo lietuvių reikalais kulminacija buvo 1910–1914 m., kai su užmoju paminėtos 500-osios Žalgirio mūšio ir Horodlės unijos metinės. Po senovinių Jogailos laikų šlovės vėliavomis buvo demonstruojama tautinė lenkų vienybė visose Rusijos okupuotose žemėse. Įsitikinimas, kad unija tebėra veikianti ir nekintama, įgavo dogmos bruožų, todėl lietuvių tautinio sąjūdžio bandymai ją paneigti kėlė nuosirdų ir visuotinių lenkų pasipiktinimą.

Tuo metu, XIX ir XX a. sandūroje, jaunas lietuvių nacionalizmas lenkakalbius Lietuvos gyventojus pripažino esant polonizuotais lietuviais ir reikalavo, kad jie grįžtų prie savo protėvių kalbos ir etninės lietuviybės. Lenkų visuomenei tokia nuostata atrodė visiškai nepriimtina dar ir todėl, kad neigė visos naujųjų laikų tautos, gyvenančios žemėse, kurios buvo laikomos lenkų paveldu, bendras šaknis. Kai kurie tautiškai nusiteikę tyrinėtojai, atsakydami į tai, atmetė teiginį apie nuoseklią polonizaciją ir bandė rasti suprantamesnį bei priimtinesnį paaiškinimą, kaip prie Neries ir Nemuno atsirado lenkų bendruomenė. Buvo iškelta teorija apie masinius Mozūrijos valstiečių grobimus, vykdytus XII–XIV a., ir jų perkėlimą į Lietuvos gilumą. Tai buvo grindžiama viduramžių kronikų įrašais, kuriuos Janas Długoszas įtraukė į savo kroniką, o vėliau juos nekritiškai kartoję ir išplėtoję istorikai romantikai, pavyzdžiui, Teodoras Narbutas. Anot klaidinančios informacijos, per kiekvieną iš keliasdešimties tokių antpuolių lietuviai išsivesdavo apie 10–40 tūkst. žmonių. Ir padaryta išvada, kad štai taip dar prieš 1385 m. Krėvos uniją Lietuvoje atsirado keli šimtai tūkstančių lenkų, „kurie apsigyveno ten ir ėmė ūkininkauti. Būdami aukštesnės kultūros, jie darė įtaką laukiniams čia buvusiems, dažnai buvo jiems pavyzdys ir jų vadovai“, – rašė to meto istorikai. Daryta prielaida, esą dabartiniai senųjų belaisvių naujakurių palikuoniniai tiesiog išlaikė lenkų kalbą, tapatybę ir tikėjimą.

Panašaus požiūrio į lenkų naujakurius laikėsi ir istorikas iš Lvovo Władysławas Abrahamas. Kurdamas ir skleisdamas šį mitą itin nusipelnė Zygmuntas Glogeris (1845–1910), autoritetingas etnografas, arche-

ologas, istorikas. Jis tikino, esą lenkai jau Mieškos II laikais savo noru kraustėsi į Lietuvą, vėliau masiškai buvo varomi ten kaip belaisviai. Kaip įrodymą jis, be kita ko, pateikė Adomo Mickevičiaus baladę „Trys Budriai“, kurioje rašoma, kaip iš žygių į Lenkiją pagonys lietuviai atsiveždavo žmonas. Glogerio nuomone, poetas tiksliai atspindėjo viduramžių tikrovę, įamžintą liaudies padavimuose: „Žinoma, poezija negalėjo pasakyti, kad „lenkė marti“ [...] buvo labiausiai trokštamas grobis, nes ji, būdama žemdirbių tautos duktė, mokėjo geriau prižiūrėti daržus ir verpti negu mergina, išaugusi vidury girių ir priklausanti tautai, kuri tik tada, kai į jos visuomenę įsiliejo pusė Mozūrijos gyventojų, ėmėsi žemdirbystės.“ *Senovės lenkų enciklopedijos* autorius buvo šventai įsitikinęs, kad naujakuriai mokė laukinius lietuvius dirbti žemę, auginti gyvulius, net degti dervą ir žiesti puodus. Lenkų pėdsakų jis ieškojo ir lietuvių tautosakoje, papročiuose, kalboje, aptarė dabartinę antropologinį Lietuvos gyventojų ir lenkų iš Lenkijos gilumos panašumą, pavyzdžiui, tokią pačią kaukolės sandarą, akių, plaukų spalvą ir t. t. Glogeris tikino, esą lietuviai, išsivesdami lenkų valstiečių minias, „jau Piasto laikais visą savo rasę galutinai sukryžmino su lenkų krauju“, todėl reikalavimą išskirti gryną etninį lietuviškumą laikė visiškai nepagrįstu ir absurdišku. Savo įžvalgas ir išvadas jis daug kartų skelbė XIX ir XX a. sandūroje, ypač didelio skaitytojų susidomėjimo sulaukė jo *Album etnograficzne (Etnografinis albumas; taip teikiama originale – K. B.)*, išspausdintas 1904 m.

Per kitus dešimtmečius plačioji visuomenė, nepaisydama triuškinančios daugelio tyrinėtojų (pavyzdžiui, istorikų Jano Felikso Jakubowskio, Henryko Łowmiańskio ar kalbininkų Kazimierzo Nitscho ir Halinos Turskos) kritikos, kad Glogerio ir Abrahamo tezės paremtos, švelniai tariant, abejotinomomis prielaidomis, mielai priėmė šį palyginti naują mitą ir jis nulėmė lenkiškumo genezės Lietuvoje suvokimą. Legenda buvo kartojama kaip faktas, ypač tarpukariu, o lenkų sąmonėje reiškėsi dar ir XX a. antrojoje pusėje. ■

Iš lenkų kalbos vertė Irena ALEKSAITĖ

Matas BYTAUTAS

DUONA IR ŽAIDIMAS

Kažkas išgėrė mano arbatą, ketinau išplūsti kaltininką, bet nespėjau – prisipažino pats. Neteikau apkaltos malonumo. Liko dar pusvalandis. Ant stalo mėtos duonos riekė ir žaidimas. Žiūriu į juos ir dingteli mintis, kad visada norėjau kažko daugiau. Pasižiūriu į laikrodį. Sakoma, laikas skirtas tam, kad žmogus suvoktų, kam skirtas laikas. Pusvalandis praeina, bet taip nieko ir nesuvokiu. Pasiėmęs raktelius, duonos riekę ir stalo žaidimą, patraukiu krovininės mašinos link. Po pietų tik vienas užsakymas, jau geriau būtų du, kad tik nereikėtų vykti su tuo prakeiktu plepiu – Tomo nekenčiu labiau negu savęs, o ypač šiandien, paskutinę savo gyvenimo dieną. Kad ji paskutinė, man nekelia nerimo, tuo net džiaugiuosi. Kai mirtį pasirenki pats, ji tavęs nebegąsdina, greičiau vilioja savo paslaptینگumu. Iš pradžių tai turėjo būti mano pergalės prieš Dievą išraiška, bet dabar tapo tarsi savasties dalimi. Kartais jai guosdavausi, o ji mane ramindavo. Galėjau kuo ramiausiai bet kurią dieną pasitraukti iš žaidimo, tačiau neskubėjau – laikiausi plano. Mirtis įrodys ne mano silpnumą ar bejėgiškumą, kaip atsitinka daugeliui savižudžių, – tai bus absoliučiai sąmoningas apsisprendimas, kurio teisingumą kasdien patvirtina mano paties gyvenimas.

Planas nebuvo sudėtingas. Prieš keletą mėnesių išsinuomojau vieno kambario butą, čia ir bus pabaišos pradžia. Pareikalavau, kad šeimininkas visada pasiskambintų prieš ateidamas, taip apsitraudžiau

nuo galimo sutrukdymo. Artimuosius įpratinau bendrauti elektroniniu paštu, o svarbiausia – niekas nežinojo, kur nuomojuosi butą. To turėtų pakakti, kad apsisaugočiau nuo gelbėtojų. Nusipirkau du butelius vyno. Kai apgirsiu, persipjausiu venas. Kraujas ir vynas. Puikus derinys. Dar turiu parašyti atsisveikinimo laišką artimiesiems. Nenoriu, kad kaltintų save, ypač tėvai, nors jie vis tiek nesupras mano pasirinkimo. Bent jau pasistengsiu kiek įmanoma sušvelninti jų sielvartą. Norėčiau palikti gyviesiems liudijimą, ką galvoja savižudis paskutinėmis gėstančio gyvenimo minutėmis, bet neapsisprendžiu, ką geriau rašyti – laišką Dievui ar mirties esė.

Įlipu į automobilį. Tomo dar nėra. Pasidedu duonos riekę ir žaidimą priešais langą, kad matyčiau kalbėdamasis su tuo pusgalviu, – mane tai veikia raminausiai. Vairuosiu aš, tai dar vienas būdas išvengti bendravimo. O štai ir Tomas, kaip visada su plačia buka šypsena, laidantis juokelius, kurie išduoda, kad mąstymo variklis jam yra tai, ką parodo televizorius.

– Saliut, šoferi! – lipdamas pasisveikino Tomas. – Ačiū Dievui, penktadienis! Dar kelios valandos ir aš vėl žmogus. Supranti, ką tai reiškia?

– Ne, nesuprantu. Tai pirmas penktadienis mano gyvenime.

– Nu tu ir bajeristas, Kovai! Kas suknišo tau nuotaiką? O gal lauke pilnatis? Bet ne, nujaučiu, kad tiesiog neturi su kuo praleisti savaitgalį. Jei nori,

varom su manim, paimsiu keletą draugų, pasitū-
sinsim, o grįžę pas mane ūšim iki ryto. Ko dar gali
žmogui reikėti?

– Nieko, – pritariau, žvilgtelėjęs į talismanus, pa-
dėtus prie stiklo. – Tu teisus, rutina visai atbukino,
pamiršau gyvenimo džiaugsmą. Manau, pasinaudo-
siu tavo patarimu. Ačiū.

– Baik, juk draugai tam ir reikalingi.

Po tų žodžių vos neapsivėmiau. Esu alergiškas
banalybėms. Per jėgą nusišypsojau ir pagarsinau
radiją, kad būtų sunku susikalbėti. Yra žmonių, su
kuriais visiškai nenoriu bendrauti, bet likimas kaip
tyčia su jais suveda. Atvažiavę į vietą užsirūkėme,
kaip reikalauja nerašytas darbininkų kodeksas. Ke-
liskart nusikeikėme, tai irgi kodekso dalis. Tada
užnešėme skalbimo mašiną į ketvirtą aukštą, kaip
visada burbėdami dėl siauros durų staktos ir iš pas-
kutiniųjų vaidindami linksmų plaučių darbininkus,
kurie kvatoja net iš nejuokingų užsakovo pokštų.
Tai kompleksas, kuris įauga į kraują, jei esi privers-
tas chroniškai paklusti kitiems žmonėms. Aš buvau
dviveidis: beveik visada juokdavausi beveik visada
suprasdamas, kad tai kvaila.

Šeimnininkas pasiūlė kavos. Tomas spardėsi, nes norė-
jo kuo greičiau dingti, o aš sutikau. Nebūčiau to daręs,
bet lentynose pamačiau daugybę knygų – nuo religijos ir
filosofijos iki fizikos su ekonomika. Išankstinę nuomonę
apie žmogų susidarydavau iš jo lektūros. Dažniausiai ši
prielaida pasitvirtindavo, bet būdavo ir išimčių, esu su-
tikęs žmonių, kuriems nuo per didelio knygų rijimo nu-
čiuožė stogas. Jei nori tokį užčiaupti, reikia su juo sutikti,
nes jeigu ginčysies, tai bus istorija be galo.

Gerdami kavą kalbėjomės, kaip būdinga lietu-
viams, ne apie save, o apie blogą valdžią ir sunkią
finansinę padėtį, kol viskas pakrypo religijos link.
Aš pats kaltas, nes pradėjau samprotauti apie dva-
singumą. Tomas kaip įmanydamas bandė sutrum-
pinti mūsų pobūvį – paskubomis išgėrė kavą, bet aš
tyčia niekur neskubėjau. Paskutinę gyvenimo dieną
kalbėtis egzistencinėmis temomis buvo įdomu, bent
jau neerzino. Pašnekovas – trisdešimt dvejų metų
teologas Ričardas, parašęs, kaip pats sakė, daugybę

religinių tekstų, bet niekas jų nespausdino dėl ere-
tiškų minčių – esą raginęs Bažnyčią atsisakyti per-
dėto susireikšminimo. Įsivakarėjęs įrodinėjo, kaip
svarbu suprasti, kas yra tikslas, o kas tik priemonės
tikslui pasiekti. Apsidžiaugė, kad laikau save tikin-
čiu, net Bibliją atsinešė argumentams sutvirtinti.

– Suprantate, – aiškino atsiraitojęs rankoves, – sa-
kramentai, atlaidai, sekmadieninis bažnyčios lanky-
mas – tai ne būtinybė, o tik pagalbinės priemonės,
kuriomis reikia naudotis tol, kol jos padeda.

– Tikrai? – paklausiau, kad neatrodyčiau nemandagus.

– Pats Jėzus sakė: „*Ne kiekvienas, kuris man šau-
kia: Viešpatie, Viešpatie!, įeis į dangaus karalystę, bet
tik tas, kuris vykdo mano dangiškojo Tėvo valią.*“ Su-
prantate, ką noriu pasakyti? Neužtenka tikėti, tiks-
las visai kitoks! Neužtenka pasakyti: atsižadu blogio.
Kas iš to, jei pasakyčiau: dabar pakilsiu į orą? Ar
pakilau? Aš jiems apie tai rašiau ne kartą, siunčiau
skirtingiems redaktoriams, manydamas, kad gal
pirmasis nesugeba mąstyti, o kitas serga papūgos
sindromu. Žinote, kas yra papūgos sindromas? Ne-
žinote? Aš jums pasakysiu!

Tomo nuotaika visai sugedo, jis nutarė nebeapsi-
metinėti, kad klausosi, ir pradėjo intensyviai siunti-
nėti žinutes telefonu.

– Papūgos sindromas – tai virusas, kuriuo užsi-
krečiame dar būdami vaikai. Iškalame žodžius ir
juos kartojame, nors nežinome jų reikšmės. Ne ne,
nenoriu vaidinti Sokrato, kuris klausinėja žmonių,
ar šie supranta, ką šneka, manau, supratimas – tai
jų pačių reikalas. Bet pasikliauti svetimomis smege-
nimis, o tai ir yra papūgos sindromas, apgailėtina
kvaila. Ar suprantate?

– Mintį pagaunu, – oriai tariau aš.

Ričardas tęsė grūmodamas viso pasaulio kvai-
liams:

– Pažiūrėkite į papūgą: jei išmokysite ją sakyti
„nenoriu valgyti“, ji tuos žodžius kartos net stipda-
ma iš bado. Taip elgiasi ir tas redaktorius, nors ne,
negalėčiau teigti, nes jo nepažįstu. Man tiesiog pik-
ta, kad nespausdina įžvalgų, kurių pagrįstumas aki-
vaizdus. Kur aš sustojau, prieš pradėdamas apie tas

papūgas? Ak, taip, kalbėjau apie tikslus. Tikslas yra Dangaus Karalystė, Amžinybė, vienis su Kūrėju – vadinti galima įvairiai. Bet jis pasiekiamas tik asmeninėmis pastangomis. Dievas sako, ką reikia padaryti žmogui ir ką jis pats su tuo žmogumi darys. Pagau-nate mintį? – gudriai nusileido iki mano lygio. – Iš-ganymas priklauso nuo dviejų veiksmų: nuo Dievo ir nuo žmogaus. Žmogus negali pats savęs išganyti, bet Dievas nelinkęs išganyti to, kuris nepadarys tam tikrų veiksmų, apie kuriuos Jis pasakoja Šventajame Rašte. Suprantate? Jei nesuprantate, sakykite, paban-dysiu išdėstyti kitu kampu. Jei įsiminsite kokią fra-zę, bet nesuprasite esmės, būsime tuščiai gaišę laiką plepėdami. Išganymas, kaip minėjau, priklauso nuo Dievo ir nuo žmogaus. Jei tikime, kad Dievas įvyk-dys savo pažadus, vadinasi, lieka vienintelis klausimas: ar žmogus padarys tai, ką jis turi padaryti, kad būtų išganytas? Žmogus pats atsakingas už savo iš-ganyimą. Čia nėra jokių pasiteisinimų ir nevalia nie-ko kaltinti. Neverta savęs apgaudinėti, neva kažkas kitas padarys tai, ką kiekvienas turi padaryti pats. O jūs ar einate į bažnyčią? Ar girdėjote, ko žmonės prašo, kai meldžiasi? Ar girdėjote nors vieną sakan-t: Dieve, duok jėgų ir išminties, kad padaryčiau tai, kas mane išgelbės. Ne! Jie prašo, kad Dievas palen-gvintų jų kasdienybę, kad kuo greičiau jie gautų tai, ko tingi siekti, arba kad Viešpats išvaduotų nuo proble-mų, kurias patys susikūrė. Kur tai nuves? Niekur. Žino-te, kas yra pavojingiausia? Pavojingiausia manyti, kad esi teisus, jeigu tau pritaria kiti. O ko mūsų dienomis užtenka tariamam išganymui? Sekmadieniais nueiti į bažnyčią? Nueini, o susirinkusieji patvirtina, kad esi teisingame kelyje. Bet gal manote, kad egoistiški kitų besimeldžiančiųjų prašymai nedaro įtakos jūsų supрати-mui, ko derėtų prašyti Dievą? Mano tekstų niekas todėl ir nespausdina, kad Bažnyčia nenori būti tik priemonė, ji nori būti tikslas! Aš net ketinau griebtis gudrybės, esą šias mintis angelas man pakuždėjęs ar pati Dievo Moti-na. Gal tada rimčiau būtų pažiūrėję. Juk dabar madinga savo žodžius priskirti pačiam Dievui.

Susimąščiau. Argumentai tvirti, bet knygos išmo-kė mane viskuo sveikai abejoti. Jei kas nors ką nors

vadina tiesa, dar nereiškia, kad taip yra iš tikrųjų. Užmečiau akį į Tomą – šis nebyliai maldaute malda-vo kuo greičiau dingti iš čia. Žvilgtelėjau į laikrodį ir suvaidinau nustebusį. Tomo kankinystė manęs vi-sai nejaudino, bet nenorėjau, kad teologas pradėtų naują pamokslą. Išgėręs paskutinį gurkšnį kavos, pakilau:

– Žinote, įdomu jūsų klausytis, bet jau penkios, laikas eiti. Jei kils nesklandumų dėl skalbyklės, kreipkitės tuo numeriu, kuris užrašytas ant garan-tinio lapo.

– Kreipsiuosi. Ir jūs kreipkitės – esu visada pasie-kiamas. Tačiau netikėkite akiai niekuo, net manimi, viską reikia tikrinti.

– Buda?

– Manykite, kad taip, – atsakė išlydėdamas.

Neiškentęs Tomas jau tarpduryje prisidėgė cigaretę.

– Nu tu ir asilas, – drėbė man. – Kurių velnių šitiek laiko klauseisi tų nesąmonių? Tokius tipus į durnyną reikia uždaryti.

Padaviau Tomui raktus:

– Vairuosi tu, man suskaudo galvą.

– Kur neskaudės, po šitiekos injekcijų į smegenis.

Įlipęs į automobilį užsisėgiau saugos diržą. Pasa-kiau, kad šiek tiek snustelsiu ir paprašiau pažadinti netoli biuro. Pasinėriau į svarstymus. Teologo įžval-goms neturiu priešnuodžio. Jos vėl atgaivino mano dramą su Dievu. Juk noras nusižudyti apsėdo todėl, kad atsisakau žaisti pagal Jo taisykles. Jis nepadarė to, ką galėjo padaryti, o aš nedarysiu to, ką jis man numatė. Kai iš žaidimo pasitraukia vienintelis žaidė-jas, pralaimi ne jis, o žaidimo kūrėjas. Dar nežinia, kas pralaimėjo, kai Adomas nuskynė obuolį, – ar pats Adomas, jau gimęs su visomis elgesio programomis, ar Didysis Projektuotojas, kurio kūrinys suklypo?

Iš snaudulio pažadino Tomas, mašinoje pasidaręs minidiskoteką. Jo telefonas be perstojo vibravo, ata-kuojamas žinučių. Kiekvienas penktadienis jam – narkotikas. Žvilgtelėjau į telefoną – 17:56. Gautas naujas pranešimas, greičiausiai Sauliaus, su kuriuo šiandien susitinkame prieš pat didįjį įvykį. Jis vie-nintelis žino mano planą, bet ir jam nesakiau, kur

tai įvyks, o datą nurodžiau klaidingai. Mudu esame tokie geri draugai, kad jis nebando manęs sulaikyti, gerbia mano pasirinkimą.

Klydau – žinutę parašė Silvija. Bando palaikyti morališkai. Man nesmagu, kad ji – Sauliaus sesuo. Silvijai manęs gaila, gal tik iš gailėsčio ji ir atsiduoda. Neprieštaravau susitikti, galėtume net permiegoti. Tai būtų atsisveikinimas su pasaulio aistromis. Įdomu, ką pagalvotų, sužinojusi, kad tai paskutinė mano naktis? Verčiau neskaudinsiu jos. Parašau, kad ištisą amžinybę turėsiu planų ir pridėdu šypsenėlę. Ne, taip negerai, ištrinu. Paskui jai atrodys, kad tai buvo užuomina ir kaltins save, nesugebėjusi perprasti. Rašau, kad susitinku su Saulium, po to išsėsiuos.

Biure jau tuščia. Rūbinėje ant mano spintelės nupieštas klausukas – tai Dariaus darbas, jis neapsikęsdavo, kad kartais užduodu tokius klausimus, į kuriuos jis su savuoju penkių klasių mokslu neturėdavo ką atsakyti. Kol persirengiau, gavau du pranešimus. Saulius parašė, kad jau vyksta į susitikimo vietą. Vadinasi, po penkiolikos minučių ir aš turiu būti Akropolyje. Visada ten susitikdavome. Man patinka apžiūrinėti be tikslo slankiojančius žmones, kurie laisvas gyvenimo valandas praleidžia prekybos centre. Reikia pamatyti akluosius, kad įvertintum savo regėjimą.

Antrą žinutę parašė Silvija: „Suprantu, ilsėkis, bet vis tiek norėčiau susitikti savaitgalį.“ „Sutarta“, – atsakiau. Patraukiau stotelės link, praeidamas dar žvilgtelėjau į krovininę mašiną, už kurios lango mėtėsi duona ir žaidimas. Daugiau man jų nebeprireiks. Užsirūčiau. Pažvelgiau į dangų – buvo dar šviesu. Tamsiausia būna prieš aušrą, – girdėjau sakant kažkokiam hollywoodiniame filme. Keista, gyvenimą mylėjau, bet dabar mirtis atrodė patrauklesnė. Žinau, kad pasaulis ir be manęs gyvens įprastu ritmu, o mano mirtis ką nors reikš tik tiems, kurie atsimena, kad gyvenau. Jei mano vaikystės draugai staiga prarastų atmintį, net jie į laidotuves neateitų. Prisimenu, buvau išvykęs į Prancūziją, tai ne pirmoji mano kelionė svetur, bet tada pirmąkart taip aiškiai suvokiau, kad

čia, kur niekas manęs nepažįsta, pasaulis kuo puikiausiai gyvena visai be manęs. Tai buvo iššūkis. Aš, kaip ir visi, jaučiausi kitoks nei aplinkiniai žmonės. Dabar toks susireikšminimas atrodė juokingas. Jau nebesvarstau, ar kiti svarstys apie mane.

Stotelė apytuštė, atsistojau šalia jaunos poros. Matyt, neseniai įsimylėję, nes nelabai domėjosi atvažiuojančių autobusų numeriais. Man tinka visi, bet pirmuosius du praleidžiu. Niekur nebeskubu. Gaila, kad neskubėti nusprendžiau paskutinę gyvenimo dieną. Prisidegu antrą cigaretę. Išgirdęs automobilio signalą, iškart atpažįstu Sauliaus ratus.

– Būtum pavėlavęs!

– Būčiau.

– Sėsk, pavešiu, kad nepavėluotum, – nusijuokė Saulius.

– Gal dar ir autobusu spėčiau. Užtrukau darbe. Gėrėm kavą pas klientą. Žmogus išprusęs, apsiskaitęs, norėjo pabendrauti.

– Geras tavo darbas.

Saulius man artimiausias iš pažįstamų žmonių, gerokai aplamdytas gyvenimo. Susipažinę sutarėme ne iš karto. Iš pradžių jo net vengiau.

Atvykę užsisakome kavos. Pasirinkome kraštinį staliuką, kaip paprastai. Mums abiem patinka stebėti žmones, bet negalime pakęsti į save panašių stebėtojų.

– Na, tai pasakok, – tarė Saulius.

– Nėra ką pasakoti, viskas tas pats, diena po dienos.

– Diena po dienos, nuostabu! Būtų liūdna, jei šiandiena neturėtų nieko vakarykščio. Aš ir vėl susitikau su Rūta, vaikščiojom, kalbėjomės. Buvo nuostabu. Mėgstu klausytis, kai ji ką nors pasakoja.

– Jau miegojot?

– Jei klausai, ar miegojom nemiegodami, – nusijuokė Saulius, – tai dar ne. Kur skubėti? Patarlė byloja: „Užlipus į kalną belieka leistis žemyn.“

Nieko neatsakiau, žvalgiausi į kavinės lankytojus, į padavėjas. Mūsų staliukas buvo prie pat ledo ritulio aikštelės. Čia irgi žaidimas, pamaniau, visi žaidžia, kai turi ir duonos ant stalo. Atsisukau į Saulių, paprašysiu, kad ką nors perduotų Silvijai nuo manęs. Bet nepaprašiau.

– Vesk ją.

– Ką? – nustebė Saulius.

– Sakau, vesk ją, jei esi tikras, kad nori su ta moterimi praleisti visą likusį gyvenimą, – tie žodžiai vėlėsi man burnoje ir nuskambėjo trivialiai.

– Stengiuosi visko nesugadinti, tegul savaime...

– Savaime niekas neįvyksta, tik mirtis ateina pati, – pertraukiau. – Bet irgi ne visada.

– Nori apie tai pasikalbėti?

– Ne. Kam tos naujovės? Žmogus dažnai sulaužo gerą daiktą vien norėdamas jį dar labiau pagerinti.

– Čia jau ne į temą.

– Žinau, – nusijuokiau, – bet kartais norisi kokią protingą mintį pasakyti, kad ir ne ta tema.

– Rūpiniesi savo karma? – šyptelėjo ir Saulius.

– Važiuokime namo, – ryžtingai pasakiau aš.

– Skubi?

– Dar turiu reikalų, be to, pavargau, norėčiau atsijungti.

– Parvešiu tave.

Sulipome į mašiną, Saulius įjungė muziką – Armstrongo *What a wonderful world* skambėjo taip, tarsi visas pasaulis bandytų mane suvedžioti. Kartais jis elgiasi kaip kekšė. Svaresčiau apie dalykus, kurie man turėjo vertę. Pirmoji meilė, paskui antroji... Dvidešimt dvejų sužinojau, kad ir ta, ir ana buvo tik automatinės mano kūno reakcijos.

Paprašau Saulių, kad išleistų už keleto kiemų nuotėn, kur esu apsistojęs. Einu paskendęs savyje, atrodo, visą gyvenimą būsiu taip nugyvenęs. Netoli sankryžos vos nepartrenkė mašina – instinktyviai šokau į šalį, keikdamas neatsargų vairuotoją. Absurdiška – be penkių minučių savižudis bijo žūti kelyje.

Grįžęs namo, prisėdau virtuvėje. Prieš akis bolavo popieriaus lapas su atsisveikinimo žodžiais. Pradėta, perbraukta, vėl pradėta.

„Jūs nekalti dėl to, kaip aš nusprendžiau baigti gyvenimą...“

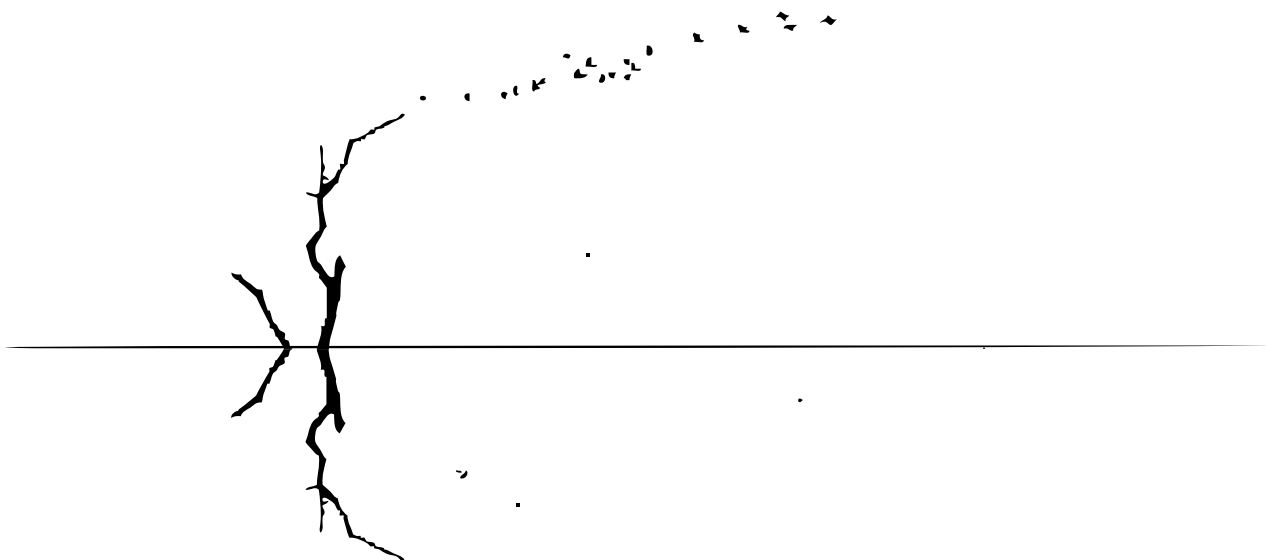
Niekas nekaltas. O skamba taip, tarsi kalti visi.

Banalu, pamaniau ir gurkštelėjau vyno. Prisiminiau tėvus ir mąščiau, kaip juos prislėgs mano poelgis. Kodėl neleidžiate man numirti? Kas neleidžia? Jie ar Jis?

Prašau proto, kad paliktų protą ramybėje ir pats savo protu vertinu šį prašymą. Šizofrenija – tai susidvejinimas, o jei asmuo susitrejina? Kai nebėra ko prarasti, džiugina viskas, ką atrandi.

Tikiu pomirtiniu gyvenimu, bet tai ne amžina kančia ir ne amžinas džiaugsmas. Kas tai? Sukasi galva. Beveik niekadęs negerdavau, nes patiko blavus protas.

Protas, kuris įžvelgė daugiau, nei kiti norėjo jam parodyti. ■

PRIEŠ ELITIZMĄ BLOGAJA ŠIO ŽODŽIO PRASME

*Su viena iš Modernaus meno centro įkūrėjų
Danguole Butkiene kalbasi Kęstutis Šapoka*

Kęstutis Šapoka: *Modernaus meno centras ketina reprezentuoti Lietuvos modernistų kūrybą maždaug nuo 1960 m. iki nepriklausomybės atgavimo, kolekcionuojate ir šiuolaikinį meną. Gal galėtumėte plačiau papasakoti, kaip kilo idėja kaupti kolekciją, steigti centrą? Kokia buvo pradinė vizija, ar sumanymas kiek nors keitėsi, žvelgiant jau iš šiandieninės perspektyvos, kai nueitas tam tikras kelias?*

Danguolė Butkienė: Būtų tiksliau sakyti, kad MMC stengsis reprezentuoti Lietuvos modernų ir šiuolaikinį meną nuo 1960-ųjų iki šių dienų. Tokia formulė suponuoja, kad kas nors gali ir nepavykti. Tarkime, yra nemažai kūrinių, kuriuos norėtume turėti savo kolekcijoje, bet dėl įvairių aplinkybių vis nepavyksta ir gal nepavyks jų įsigyti.

Idėja kilo ir strategiškai buvo suplanuota dviem etapais. Pirmas – rinkti minėto laikotarpio meno kūrinius, antras – surasti jiems tinkamą parodinę erdvę ir sukurti efektyviai veikiančią meno oazę. Mes sąmoningai vengiame žodžio „kolekcija“, nes paprastai jis reiškia, kad kas nors kolekcionuoja tai, kas patinka jam asmeniškai. Mums tai nėra svarbiausias kriterijus. Pačioje MMC veiklos pradžioje paprašėme, kad dailėtyrininkė Raminta Jurėnaitė sudarytų išsamų sąrašą įvairių sričių menininkų,

kurių darbus reikėtų įsigyti. Kad per daug neišsiplėstume, nutarta neįtraukti išsivijusio meno. Į sąrašą pakliuvo dauguma autorių, kurie buvo Lietuvos meno istorikų, dailėtyrininkų, kuratorių „pastebėti“ ir tokiu būdu institucionalizuoti. Kolekciją pradėjome formuoti nuo vyresnių autorių ir pirmiausia rinkomės tapybos darbus, nes jie yra paklausiausi rinkoje, juos „medžioja“ kolekcininkai, kartais net išveža į užsienį. Kūrinius perkame iš autorių, jų šeimų, taip pat iš galerijų ir per aukcionus, jei ten pasirodo reikšmingų darbų. Kolekciją kaupiamė vos trejus metus, todėl planas dar nėra įgyvendintas – kalbu apie tapybą, bet dar labiau apie fotografiją, skulptūrą, grafiką, videomeną, o ypač kitas šiuolaikines medijas. Nors ir nespėjome aprėpti pastarųjų dešimtmečių, vis dėlto jau yra sukauptas ganėtinai solidus rinkinys. Sukaupti brandžiausius šiuolaikinio meno kūrinius yra reikšminga parama tiek valstybei, kuri neturi pakankamai lėšų šiuolaikiniam menui įsigyti, tiek autoriams.

Kai imamės kokio nors darbo, visada stengiamės įsigilinti ir susidaryti savo nuomonę, remdamiesi ne vienu, o kiek įmanoma įvairesniais šaltiniais. Štai dabar aš studijuojau menotyrą VDA. Be to, atidžiai sekame Lietuvos dailės gyvenimo procesus, stengia-

mės išplėsti savo bendravimo lauką. Todėl suprantama, kad pirminis planas po truputį keičiasi.

MMC, atrodo, siekia demokratiškesnio interaktyvaus santykio su žiūrovais ir su Lietuvos dailės istorija. Imatės iniciatyvos labai specializuotą arba profesionalizuotą dailėtyrą, muzeologines ir kuratorines strategijas kuo patraukliau, bet nebanaliai, priartinti prie meno vartotojų. Įdomi ir Jūsų mintis apie skirtingas dailės istorijos versijas, kurias bus galima pristatyti kūrybiškai dirbant su būsimos galerijos fondais. Gal galėtumėte plačiau papasakoti apie edukacinę, kuratorinę MMC strategiją?

Norėčiau pabrėžti, kad tai, ką sakau, yra šios dienos įsivaizdavimas. Muziejaus kūrimas – nenutrūkstamas procesas, nuolatinis mokymasis, kai perimama pasaulinė praktika ir kūrybiškai taikoma vietinėmis sąlygomis, aišku, neatmetant ir tų originalių idėjų, kurias pasiūlys saviškiai. Šiuo metu pirmiausia ekonominiais sumetimais (norime valstybei perduoti kuo ekonomiškiau sutvarkytą struktūrą, kuri funkcionuotų be didelių išlaidų), bet kartu ir dėl didesnės įvairovės, muziejus turės labai nedaug savų kuratorių. Didžiąją parodinės veiklos dalį turėtų organizuoti kviestiniai kuratoriai – tai leis originaliau pasižiūrėti į lietuvių dailės istoriją, aktualizuoti dar neatskleistus jos aspektus. Manau, tuos pačius principus reikėtų taikyti ne tik keičiamoms parodoms, bet ir nuolatinei ekspozicijai. Jau dabar akivaizdu, kad visų turimų kūrinių nebūsimanoma eksponuoti vienu metu, be to, nuolatinė ekspozicija po kurio laiko žiūrovams nusibosta. Pasaulyje ši problema sprendžiama įvairiais būdais. Pavyzdžiui, Milano dizaino muziejus kasmet kviečia naują kuratorių, kuris iš esmės pertvarko nuolatinę ekspoziciją, pateikia naują dizaino istorijos versiją,

išryškina vis kitus aspektus, parodo anksčiau neeksponuotus darbus.

Žinoma, tai nereiškia, kad savi kuratoriai neturės galimybių pasireikšti, bet jų lauks ir kitas labai svarbus darbas – tai visų rengiamų parodų priežiūra, kad jos atitiktų tam tikrą „kokybės standartą“. Kas tai yra? Laikomės pozicijos, kad kiekviena paroda turi būti suprantama ir prieinama „žmogui iš gatvės“, t. y. nepasirengusiam lankytojui, neįsigilinusiam į kontekstą ir t. t. Dažnai pasitaiko, kad net ir labai brangios, atvežtinės parodos yra pateikiamos taip, tarsi būtų skirtos vien tos srities specialistams, be gido pagalbos daugybės dalykų apskritai nesuprasi. Man regis, tai prieštarauja demokratijos principui ir palaiko elitizmą blogąja šio žodžio prasme. Visada galima rasti būdą kūriniams eksponuoti, kontekstams

Arvydas ŠALTENIS. Vestuvės. 1980. Kartonas, aliejus; 110,5x100

pateikti taip, kad dėstomą istoriją įstengtų perskaityti įvairaus išsilavinimo žiūrovai. Taigi edukacija laiko- me ne vien užsiėmimus su vaikais ar ekskursijas su gidais. MMC tikslas – padaryti taip, kad vos įžengusį į muziejų žmogų „jam nežinant“, visai nepastebimai apsuptų neįkyrus edukacinis fonas. Dabar vis dažniau kalbama apie įvairias mokymosi visą gyvenimą strategijas. Muziejus – idealiai tam tinkanti vieta.

Tą patį dalyką galima apibrėžti ir kitais žodžiais. Dabar jau ir Lietuvoje populiariau kalbėti apie atsakingą požiūrį į gamtą, apie atsakingą verslą, atsakingą vartojimą. Pasaulyje seniai svarstoma, kas darytina, kad ir muziejai rastų vietą šiuolaikinio žmogaus gyvenime, būtų reikalingi visuomenei, nes yra išlaikomi iš mokesčių mokesčių kišenės. Pas mus dar mažokai galvojama apie tai, bet jau atsiranda ieškančių naujos krypties. Pavyzdžiui, Jūrų muziejus Klaipėdoje, kiti mažesni muziejai operatyviai reaguoja į gyvensenos pokyčius, į visiškai naujus poreikius ir stengiasi tapti bendruomenę vienijančiais centrais. Tokį tikslą kelsime ir sau.

Edukaciją, kaip minėjau, suprantame labai plačiai. Laikydami modernistinio principo, išvengiame paraleles ne tik tarp skirtingų meno reiškinių, bet ir tarp tolimų kultūros sferų – meno ir mokslo, kūrybos ir technologijų, juk istorinę visuomenės raidą lemia integrali įvairių veiksmų visuma. Mūsų laikais specializacija labai didelė, bet vis stipriau jaučiamas naujos sintezės poreikis, – tai leistų ir meno istoriją padaryti suprantamesnę įvairių specializacijų žmonėms. Todėl sieksime išryškinti gilumines sąsajas, paraleles.

Pasitelkę literatūros, kino, teatro, muzikos, kitų sričių specialistus, pradėjome rengti internetinį projektą, skirtą Lietuvos XX a. II pusės kultūros istorijai. Šią interneto svetainę lietuvių ir anglų kalbomis planuojame atverti 2013 m. pabaigoje. Tikimės, kad svetainė sudomins ir lietuvius, išsibarsčiusius po pasaulį, gal netgi taps vienu iš susitelkimą skatinančių, lietuvių stiprinančių šaltinių.

Kad susidarytume aiškesnę tam tikro laikmečio vaizdą, labai svarbus kontekstas. Kultūros, taigi ir dailės, gyvenimas sovietmečiu atsiskleidžia ne tik iš

kūrinių, bet ir iš nuotraukų, laiškų, dokumentų.... O šiuolaikinio meno, ypač performatyvaus, instaliatyvaus, nemaža dalis apskritai išlikusi tik nuotraukose ar vaizdo įrašuose...

Tikriausiai turite galvoje XX a. 9-ąją ir 10-ąją dešimtmečius, kai Lietuvoje buvo ypač gausu performatyvių menų? Labai norėtume sukaupti kuo išsamesnę dokumentaciją apie juos. Čia tikimės ir laukiame menininkų, kurie dalyvavo performansuose arba juos fiksavo, geranoriškos pagalbos. Kontekstas neabejotinai yra istorijos dalis, todėl stengiamės rinkti pačius įvairiausius liudijimus. Nemažai dailininkų kartu su darbais perduoda mums ir dalį savo archyvo. Beje, ne tik dailininkai – štai Alfonsas Andriūškevičius padovanojo vertingą parodų dokumentavimo archyvą, Šiaurės Atėnų komplektą ir keletą labai įdomių tapybos darbų iš savo rinkinio. Už tai esame nuoširdžiai dėkingi. Archyvas yra svarbi kiekvieno muziejaus dalis – tai medžiaga ir parodų kuratoriams, ir tyrinėtojams. Juk kiekviena karta istoriją skaito iš naujo ir savaip.

Kiek šiuo metu esate įsigiję meno kūrinių ir kiek jų jau sudėta į interneto svetainę?

Nurodyti tikslų skaičių sudėtinga, nes kas savaitę įsigyjame naujų darbų. Kai susirenka didesnis kiekis, jie fotografuojami, reprodukcijos dedamos į interneto puslapį www.mmcentras.lt. Šiuo metu kolekcijoje yra apie 150 autorių beveik 3000 darbų.

Internetinė MMC svetainė iš dalies reprezentuoja arba „atstoja“ fizinį muziejaus pavidalą, net atlieka kai kurias jo funkcijas. Ar keisis svetainės struktūra ir funkcijos, kai bus pastatyta galerija ir galėsime pamatyti „gyvą“ kolekciją?

Dizaino mados sparčiai keičiasi, todėl kiekviena interneto svetainė privalo nuolat atsinaujinti, kad išliktų aktuali ir patraukli lankytojams. Jau šiais metais pateiksime naują svetainės variantą, kuris atvers, kaip tikimės, gerokai platesnę kontekstą. O atsiradus realiam muziejui, virtualus jo antrininkas turės pasikeisti iš esmės.

Viktoras Butkus viename interviu apgailestavo, kad Lietuvoje nėra mecenatystės įstatymo ir tai trukdo Jūsų ar panašioms galimoms iniciatyvoms. Kaip sekasi MMC projektui skintis kelią, kai sąlygos labai palankios?

Mecenatystės įstatymas kol kas nepriimtas, todėl sunku kalbėti apie jo reikšmę. Juo labiau kad net neblogai parengtas įstatymo projektas, eidamas per „instancijas“, dažnai tampa savo paties parodija. Dabartinė šio įstatymo versija įteisina tam tikrą menininkų globą, bet apraizgo tiek menininkus, tiek mecenatus pertekline atskaitomybe ir kontrole. Dėl MMC veiklos masto šis įstatymas mums neturės jokios reikšmės. Turime nemažą vadybos patirtį, todėl nepuoselėjome, o ir dabar nepuoselėjame iliuzijų, kad viskas vyks greitai ir sklandžiai. Nors, reikia pripažinti, kai kurios mūsų iniciatyvos buvo tinkamai suprastos, o klausimai geranoriškai sprendžiami. Pavyzdžiui, galiu paminėti, kad Kultūros ministerija inicijavo, o Lietuvos vyriausybė suteikė MMC projektui nacionalinės svarbos statusą. Kiek sunkiau sekasi bendrauti su Vilniaus miesto savivaldybe.

Muziejai savo kolekcijas paprastai sudaro remdami formaliais instituciniais kriterijais, kai meno kūrinio „vertę“ lemia oficialūs atributai – dalyvavimas prestižinėse parodose, pelnyti prizai, kūrybos receptija ir t. t.

Tačiau egzistuoja ir tam tikra legitiminė paklaida. Pavyzdžiui, sovietmečiu dailės vertybinę hierarchiją nulemdavo ideologiniai veiksniai, o vertinga kūryba atsidurdavo paraštėse (tarkime, Vinco Kisarausko brandžiausi kūriniai taip ir liko už borto, nes muziejai įsigydavo tik gerokai nuosaikesnius).

O mūsų dienomis yra tokių kūrėjų, kurie sąmoningai stengiasi kuo mažiau dalyvauti instituciniuose/vadybiniuose projektuose, esą jie niveliuoja talentą, originalumą. Taigi garsi pavardė, formalūs titulai, premijos nebūtinai adekvačiai atspindi gabumus, kūrybos vertę ar reikšmę.

MMC turi įsigijęs ir vadinamajai pagrindinei srovei sovietmečiu priklausiusių dailininkų, ir autsaiderių,

kaip antai Julijono Algimanto Stankevičiaus ar Juze-
fos Čeičytės, kūrinių. Vidurinėsios kartos ar jaunųjų
dailininkų kūrybos rinkinyje irgi yra įsimaišę, sąlygiškai
tariant, „marginalų“.

Ar sudarant tokio masto kolekciją keblu išlaikyti
panašaus pobūdžio pusiausvyrą?

Jūsų paminėti autoriai, mano nuomone, iš tradicijos neišskrinta arba jau yra kritikų legitimuoti, į dailės istoriją įrašyti, todėl čia keblumų lyg ir ne-
kyla. Sudėtingiau apsispręsti dėl šiuolaikinio meno,
kuris vertinamas labai priešaringai. Tačiau tai natūralu – visada reikia tam tikros laiko distancijos,
kad būtų galima adekvačiau įvertinti naujus meno
reiškinius. Kita vertus, nekenktų iš naujo pasverti
ir autoritetus. Tai neišvengiamas procesas. Vis dėlto
pažvelgti į dabartį ateities akimis neįmanoma, to-

Henrikas NATALEVIČIUS. Nešantis vandenį. 1989. Aliejus, drobė; 152x112

Linas KATINAS. *Kėdė už lango*. 1970. Kartonas, akrilas; 61x61

dėl pasikliaujame kritikų nuomone, o kartais ir savo intuicija, suprasdami, kad tai rizikinga, tačiau kito kelio tiesiog nėra. Turbūt pasaulis dar nesugalvojo būdo, kaip išvengti „legitiminės paklaidos“, greičiausiai ji yra sisteminė.

Ar Jums svarbesnė autoriaus pavardė, ar konkretus kūrinys? Stengiatės įsigyti tipiškus ar netipiškus konkretaus dailininko kūrinius?

Griežtos taisyklės gal ir nėra. Pradedame nuo pavardės, bet akiai neperkame visų iš eilės garsaus dailininko kūrinių. Kartais patraukia dėmesį rinkoje atsiradęs kokio nors mažai žinomo dailininko paveikslas. Pavyzdžiui, taip atsitiko su Vytauto Povilaičio abstrakcijomis. Kadangi tuo laiku abstraktaus meno sukurtą palyginti nedaug, norėtume pristatyti visus negausius jo pavyzdžius. Daugeliu atvejų laikomės klasikinės stiliaus grynumo taisyklės ir bando-

me surinkti kuo tipiškesnę konkretaus dailininko darbų kolekciją, nors ir čia padarome išimtį, jei kūrinys įdomus, nors ir nebūdingas tam autoriui.

Ar MMC bendradarbiauja, ar turi kokių nors bendrų projektų su kitais Lietuvos muziejais, galerijomis?

Kol nėra realaus muziejaus, tie santykiai nėra labai intensyvūs ir įvairiausiai. Vėliau, be abejo, bendradarbiausime su kitais muziejais, galerijomis, sutartinai leisime miesto muziejų gidus, žemėlapius turistams, tarsimės dėl bendro muziejų bilieta ir panašių dalykų. Bet sieksime ir gilesnio bendradarbiavimo, kai rengiamos viena kitą papildančios parodos, bendrai dirba gidai ir t. t.

Institucijoms ir autoriams skoliname meno kūrinius, reikalingus jų parodoms. Gaila, bet teko girdėti nemažai nusiskundimų dėl aplaidaus elgesio su eksponatais – iš parodų jie grįžta apgadinti arba net visai negrįžta. Todėl su visais, kuriems ką

nors skoliname iš savo kolekcijos, pasirašome sutartis: skolininkai įsipareigoja apdrausti kūrinius arba patys turės kompensuoti nuostolius, jei tokių būtų. Tai yra normali pasaulio praktika, Lietuvos institucijoms irgi laikas išmokti atsakingai elgtis ne tik su užsienio, bet ir su savo šalies dailininkų kūrinių.

Dailininkų bendruomenei smalsu, kiek laiko bus kaupiama kolekcija? Ar yra koks nors formalus terminas, kai MMC pasakys, kad daugiau kūrinių nebeperks? Ar ta riba taps centro perdavimas valstybei?

Kol pajėgsime, tol pildysime kolekciją. Perdavimas neturėtų sustabdyti šio proceso. Taip pat tikimės, kad MMC, kaip ir daugelis pasaulio muziejų, ateityje turės būrį draugų ir rėmėjų, kurie laikys garbę praturtinti muziejaus rinkinius.

Dėkoju už pokalbį.

TIRŠTA KARMALITOS PAVEIKSLŲ TUŠTUMA

Trejetą pastarųjų metų talkindama Modernaus meno centrui sudaryti kolekciją, patyriau nemažai jaudinančių akimirų, susijusių su galimybe sugrįžti prie pamirštų, primirštų ar likusių nuošalėje talentingų dailininkų. Jiems paskyriau trumpų esė ciklą, kurį pradėjau nuo Inos Budrytės, ir ėmiausi rengti tų „atsiskyrėlių“ parodas.

Iki šiol nerodytus Viačeslavo Jevdokimovo-Karmalitos paveikslus vasario pabaigoje pristatė galerija „Meno niša“. Gimęs 1946 m. Chmelnickeyje (Vakarų Ukraina), 1975 m. Viačeslavas atvyko į Vilnių studijuoti monumentaliosios tapybos Dailės institute. Iš kitų mano bendrakursių jis išsiskyrė santūrumu, gal todėl, kad buvo vyresnis už mus. Baigęs studijas nebegrižo į tėvynę, susiejęs gyvenimą su profesoriaus Napoleono Petručio dukterimi – savo bendrakurse, kostiumų dailininke Aurelija, šaknis įleido Vilniuje. Karmalita jis pasivadino motinos atminimui – tai mergautinė jos pavardė. Pirmą kartą savo paveikslus grupinėje parodoje dailininkas pristatė 1985 m., bet vėliau ėmė vengti aktyvaus dalyvavimo, laikėsi nuošaliai. Todėl yra palyginti mažai žinomas kritikams, parodų kuratoriams, kolekcininkams, nors menininkai jo kūrybą labai vertina.

Palikęs namus ir dirbtuvę Užupyje, Karmalita pasinėrė į visišką vienetą senoje sodyboje už Vilniaus. Asketiškas atsiskyrėlio gyvenimas jam padeda susikaupti kūrybai. Nedideliame kambaryje tarp knygų ir dažų tūbelių dailininkas tapo, piešia, skaito, klausosi muzikos ir žvelgia pro langą į senus vais-

medžius – sodas yra pagrindinis, gal net vienintelis jo tapybos motyvas.

Karmalita ištikimas klasikinei tapybos tradicijai. Jo išėities taškas – ne koncepcija ar serialumas, bet asmeninė regimoji ir emocinė patirtis. Jo paveikslus galima vadinti ir intymiu dienoraščiu, kuriame spalvomis aprašomi ne kokie nors įvykiai, bet metų laikų ir paros kaita. Brėkstantis rytas ar tirštėjančios sutemos tampa vidinių jo būsenų ir nuotaikų atitikmeniu.

Viačeslavas JEVDOKIMOVAS-KARMALITA. Figūros eskizas. 2007

Viačeslavs JEVDOKIMOVAS-KARMALITA. Igoris Stravinskis. 2008-2009

Nors visi pastarųjų metų paveikslai turi konkrečius provaizdžius, asociacijos su apšerpetojusiu obels kamieniu, suvytusiais lapais arba sniegu čia vos vos juntamos. Dailininkas nekuria trijų dimensijų iliuzijos, nepasiklysta tarp detalių gausos. Jo dėmesys sutelktas į tai, kas svarbiausia. Nelygiais ramiais ir judriais potėpiaisi tepdamas sluoksnį po sluoksnio arba krėsdamas dažus ant drobės Karmalita slepia ir naikina realų sodą motyvą. Pagrindinė šių paveikslų kaip ir anksčiau tapytų senamiesčio sienų tema – mirtis ir išnykimas.

Monochrominės abstrakcijos tarytum tęsia Alberto Burri, Lucio Fontana, Pietro Manzoni, Antonio Tapiéso medžiagiškos tapybos tradiciją, bet ją savaip interpretuoja. Dar artimesni Karmalitai abstraktūs, iš tirsto dažų sluoksnio „nulipdyti“ Eugenio Leroy paveikslai. Kaip ir šiam prancūzų tapytojui, jam tapymas yra tiek mediatyvus, tiek materialus procesas. Kai kuriuos savo paveiks-

lus jis modeliuoja panašiai kaip skulptorius, dirbantis su minkštomis medžiagomis. Ypač ryškiai tai atsiskleidžia portretų cikle (2008–2009), skirtame kompozitoriui Igoriui Stravinskiui. Iš juodos, baltos ir pilkos spalvos dažų „lipdomas“ labai apibendrintas atvaizdas, išlieka tik užuominos į charakteringą portretuojamojo siluetą. Veido bruožus ištirpdo šešėlis. Nėra griežtos ribos tarp figūros ir fono. Galima įžvelgti bendrumus su egzistencialistiniais Alberto Giacometti'o portretais, tapytais vien pilka spalva, ir Jeano Fautrier figūrų siluetais, primenančiais sueižėjusios mūro sienos „piešinius“. Karmalita siekia panašaus asociatyvumo interpretuodamas būties ir nebūties temą.

Nelygūs, sueižėję, šiurkštūs tarsai randuoti drobių paviršiai perteikia šviesos ir šešėlių žaismą. Asketiška pilka spalva skleidžiasi turtingais pustoniais. Skaidri pilka priartėja prie matinės, blyški – iki beveik juodos, suvirpa rausvais, gelsvais ir žalsvais atspalviais. Prieš akis išnyra apčiuopiamai „tiršta tuštuma“.

Šalia aliejinės tapybos Karmalita daug piešia spalvotomis kreidelėmis ant didelių popieriaus lakštų, bet tai nėra eskizai tapybos paveikslams. Vietoj abstrakcijos čia vyrauja ekspresyviai deformuotos žmonių ir žvėrių figūros. Pagrindinė išraiškos priemonė – veržli, dinamiška grafinė linija. Svarbus vaidmuo tenka ir tuščiam fonui.

O jo asambliažai, skirtingai negu piešiniai, glaudžiai susiję su aliejiene tapyba. 2008 m. Karmalita su Raimondu Martinėnu ir Algimantu Kuru „Arkos“ galerijoje surengė asambliažų parodą „Panašumas nepanašume“, tapybą siedami su kasdieniškais daiktais. Karmalitai svarbus asambliažų medžiagiškumas. Pastaraisiais metais sukurti tapybos paveikslai dėl reljefiško tirstų dažų paviršiaus ir masyvių porėmių priartėja prie skulptūrinių objektų.

Karmalitos tapyba remiasi kraštutinumais. Jo paveikslai rafinuotai estetiški ir kartu šiurkštūs, negrabiūs. Jie dvelkia gilia ramybe ir keistu nerimu, skleidžia viltingą šviesą ir baugią tamsą. ■

DIEVAS SU MUMIS

Jono ir Rolando Rimkūnų piešiniai „Akademijos“ galerijoje

Ši paroda – viena iš tų, apie kurią neparašyti būtų nusikaltimas ir apie kurią rašyti labai knieti, bet aptarti ją turėtų žmogus, nesugadintas menotyros. Menotyriniai išvedžiojimai, *profesionalizmas*, skaudžiai atvirą nuoširdumą bandantis pritempti prie kokių nors „naivizmų“ ar kitokių *-izmų*, ypač kalbant apie Jono Rimkūno piešinius, galėtų nebent pakenkti... Nors ir žinodamas, kokia dviprasmiška šiuo atveju mano padėtis, vis dėlto surizikuosiu.

Galėčiau pakartoti (kai kur įterpdamas savo trigrašį), ką yra pasakojęs pats Rolandas: keistokas piešėjų duetas atsirado atsitiktinai ir kartu visiškai natūraliai. Matydamas, kad devintą dešimtį bepradedęs jo tėvas jau „byra“, pasiduoda, sūnus pradėjo atkakliai jį raginti, kad pieštų, pavyzdžiui, ką atsimena iš savo gyvenimo. Jonas Rimkūnas, nors ir nenoriai, vis dėlto paėmė pieštuką. Iš pradžių pavaizdavo juodžiausius praeities tarpsnius – karą ir pokarį, ryšininkavimą partizanams, brolių žūtį, smurtą, areštus, tremtį... Keista, kai tą visą gyvenimo skausmą perkėlė į popieriaus lapą, noras piešti nedingo – piešiniai emociškai tapo šviesesni, o pats Jonas Rimkūnas atsigaavo ne tik dvasiškai, bet ir fiziškai.

Tai padėjo vėl įsikibti į gyvenimą, šiek tiek jį praskaidrino. Džiaugėsi, kad gali papasakoti apie savo patirtį kitiems – vaikams, anūkams, net ir visuomenei. Subjektyvi istorija, autentiška patirtis, pasakota nuoširdžiai, nepretenzingai, nieko nesmerkiant, neskirstant į „gerus“ ir „blogus“, manyčiau, yra didžiulė visuomeninė vertybė.

Rolandas Rimkūnas įvairių spalvų (daugiausia žydros, violetinės ir raudonos) tušinukais pradėjo piešti,

vedamas irgi panašių intencijų. Toks piešimo būdas, ne kartą jau išbandytas, tapo jam, kaip ir tėvui, savotiška dienoraščio forma, o kartu fizine ir psichologine auto-terapija, nes kūnas įkalintas lovoje, o „išėjus į laisvę“ laukia ilga rehabilitacija.

Prisiminiau Algimanto Švėgždos debesų eskizus. Nekalbant apie tai, kad tie nepretenzingi, atrodytų, visiškai paprasti piešiniai yra savaiame *gražūs* (nebanaliaja šio žodžio prasme) ir dvasiškai *šilti*, jie sukrečia, kai sužinai, kad dailininkas buvo prikaustytas prie lovos, kentė skausmą, o dangaus lopinėlis, matomas pro ligininės langą, atstojo visą pasaulį... Ir šiuo atveju „dailės kanonas“, jei ne visiškai bereikšmis, tai bent jau tikrai ne pats pagrindinis, o piešinių „paprastumas“ atveria sudėtingus dvasinius lygmenis. Nenorėčiau lyginti kančios ir panašių dalykų, bet Rolando Rimkūno piešiniai irgi radosi ne iš „dailės kanono“ versmių.

Pavojinga apie tai rašyti, nes plėšrus ir ciniškas profesionaliojo meno pasaulis tokias autentiškas atvertis seniai išprievartavo, nuvalkiojo, pavertė sentimentalio mis banalybėmis, kartais netgi preke, simboline arba pačia paprasčiausia. Tačiau Rolando Rimkūno negąsdina nei „sentimentalumas“, nei kaltinimai „lėkštumu“ arba kažkokių gudruolių įžiūrimos „fašizmo“ potekstės parodos pavadinime. Kaip taip galima, – piktinasi jie, – juk užrašas „Dievas su mumis“ (*Gott mit uns*) per Antrąjį pasaulinį karą buvo išgraviruotas uniformos diržų Vermachto (ne SS) kareiviams! Beje, kaltinimų fašizmo propagavimu dailininkas sulaukia ne pirmą kartą ir beveik visada iš Rusijos, kurios politiniai lobistai interne-

Jonas RIMKŪNAS. Piešiniai. 20,5x29

tinėje žiniasklaidoje dažnai „išaiškina“, kad Rolando Rimkūno sukurti Lietuvos miestelių herbai propaguoja agresiją, smurtą ir panašius baisius dalykus, nes antai koks nors gyvūnas herbe pa-vaizduotas piktai išsišiepęs, o kardą iškėlęs Vytis kraujo spalvos fone esą joja skersti rusų... Ką gi, gebančių provokacijas įžiūrėti bet kur, niekas nesulaukys, nes tai visokio plauko rėksnių duona kasdieninė...

O kaltinimus sentimentalumu Rolandas Rimkūnas vertina kaip pagyrimą. Sentimentalumo jis nesigėdija, antai ir savo vaikams nesidrovi parodyti nuoširdžios meilės. Kita vertus, vienas jo kaimynas, toks „Mėčka“ – buvęs reketininkas, sėdėjęs kalėjime, sako, apsverkia žiūrėdamas muilo operas. Taigi, sentimentalumas sentimentalumui nelygu, vienas saldus ir dirbtinis, kitas – infantilus, o trečias – nuoširdus ir brandus...

Rolandas Rimkūnas, įkalintas ligos „dirbtuvėje“, pro langą matomą pasaulį, t. y. dangų, susiejo su ramybės neduodančiais vidiniais (atminties) vaizdiniais. Vis kartojami debesų kamuoliai, o gal smegenų masė (arba klampios smegenys, pamažu skaidrėjančios ir virstančios debesų patalais), tapo jam terapine mantra. Piešiniuose vis išryškėja *Xanaxo*, pamažu ir drumstai padedančio sugrįžti į gyvenimą, pavadinimas, debesų fone įvairiomis kalbomis kartojamas tas pats klausimas – *kaip patekti į dangų?*

„*Xanax*“, „*Dangus – kaip ten patekti*“, „*Dievas su mumis*“, „*Ginkluotosios pajėgos perima dangaus kontrolę*“ – beveik visi šie užrašai yra citatos, kurios, atėjus laikui, pradėjo ryškėti ir kaip užstrigusios plokštelės melodija kartotis piešiniuose. Šie prisiminimai, užrašai, iškilę iš atminties, tapo klausimais, atsakymų į kuriuos ieškodamas stengiausi pakilti iš bedugnės – savo lovos, tapusios dirbtuve“, – sako Rolandas Rimkūnas.

Žinoma, profesionalaus dailininko įgūdžiai, ko gero, ne sąmoningai (vėliau) šiek tiek pakoregavo Rolando „autoterapiją“ ir, kas paradoksaliausia, nebūdami esminė intencijos dalis, išreiškė argumentuotą, nepajudinamą etinę/estetinę poziciją. Glaustai tariant, Rolandas Rimkūnas subūrė duetą (turiu omeny, kad parodoje dalyvauja ir jo tėvas), sukūrusį tokią ciklą, kurio „banalumo“ arba „sentimentalumo“ tikrai nepavadinsi nei apsimestiniu, nei saldžiu, nei infantiliu. Priešingai – tai paroda, laikytina veidrodžiu, kuris gali daug pasakyti apie konkretaus žiūrovo (ne)infantilumo, (ne)sugedimo lygį. Motyvuotas nuoširdumas, atsakius etinio/estetinio veidmainiavimo, yra ne tik aktualus, nes retai pasitaikantis, bet ir sukrečiantis, provokuojantis tiek patį menininką, tiek žiūrovus. ■

Rolandas RIMKŪNAS
 Ginkluotosios
 pajėgos perima
 dangaus kontrolę
 2011
 Tušinukai
 42x29,7

Rolandas RIMKŪNAS
Dangus...
kaip ten patekti
2010
Tušinukai
42x29,7

Rolandas RIMKŪNAS
Dievas su mumis
2010
Tušinukai
42x29,7

Vidmanto Ilčiuko
reprod.

TEATRAS ŠIAPUS IR ANAPUS RAMPOS

Gintaro Varno „Teiresijo krūtys“ ir Vido Bareikio „Mr. Fluxus, arba Šarlatanai?“

Kai žmogus sumanė pamėgdžioti ėjimo veiksmą, jis sukūrė ratą, kuris nė kiek neprimena kojos. Taip jis, pats to nesuvokdamas, išrado siurrealizmą...¹

Guillaume Apollinaire

Iš pradžių pažvelkime chronologiškai: 2008 m. rugsėjį režisierius Gintaras Varnas pristatė dvi Claudio Monteverdi'o operas – „Tankredžio ir Klorindos dvikovą“ su „Nedėkingųjų šoku“. Maždaug po metų, paženklintų teatralizuotais gatvės pasirodymais ir savotiškomis *flash-mob* akcijomis, jo vadovaujamas aktorių kursas su Vidu Bareikiu priešakyje susibūrė į teatro judėjimą *No Theatre*, kuris debiutavo anaipol „ne varnišku“, o veikiau „koršunovišku“ koncertu „No Concert“, parodijavusiu neokabaretnius numerius ir tradicinius japonų teatro žanrus. Lyg norėtų atsakyti į savo mokytojo „pamišimą dėl baroko“.

2010 m. pabaigoje beveik vienu metu pasirodė Varno „Publika“ pagal Federicą Garcíą Lorčą, analizuojanti kūrėjo, teatro, žiūrovų santykius, ir Bareikio *No Theatre* spektaklis „Telefonų knyga“ – kūrybos naujokai mėgino kelti jiems skaudžius teatro būties ir buvimo teatre klausimus. Nusimetę mokytojo užvilktą teatra-

lišką kostiumą, atsikratę aktorinių amplua, jie pradėjo ieškoti naujos teatrinės kalbos ir temų, telkti savo publiką. Kritika šio „iššūkio“ beveik nepastebėjo, pasigirdo tik keletas gal ir per daug entuziastingų šūksnių į tyrus.

2012 m. pradžioje Varnas, susižavėjęs istorinio avangardo kūrėjų manifestais, Vilniaus „Lėlės“ tea-

Teiresijo krūtys. Režisierius Gintaras VARNAS. Spektaklio scena

tre pastatė siurrealizmo šaukliu tapusią Guillaume'o Apollinaire'o pjesę „Teiresijo krūtys“. Spektaklyje, sukurtame talkinant lėlių teatro dailininkei Julijai Skuratovai, režisierius, prisimindamas ir publikai primindamas politinio „Šėpos“ teatro žargoną, bando užčiuopti ano amžiaus pradžioje parašyto teksto „karštuosius taškus“ ir išryškinti nūdienos aktualijas.

Kaip ir užpernykštės „Publikos“ arba pernykštės Augusto Strindbergo „Šmėklų sonatos“ (Klaipėdos dramos teatras), „Teiresijo krūtų“ veiksmažodį režisierius apgaubia tankia teatrališkumo skraiste, užkirsdamas kelią bet kokiam sceniniam gaivalui. Spektaklį pristatančiuose tekstuose teigdamas, esą „*pjesės temos šiandien atrodo ne egzotiškos, kokios buvo XX a. pradžioje, o kasdienės – vaikų gimstamumo sumažėjimas, feminizmas, lyčių keitimas. Apolineras tarsi išpranašavo XXI amžiaus realybės atšvaitus*“, Varnas dar ir mistifikuoja šiaip jau gan žemiškas „Teiresijo krūtų“ sukūrimo 1917 m. aplinkybes.

Gimstamumas Prancūzijoje nuo 1913 iki 1917 m. sumažėjo kone perpus. Nedidelė naujiena to meto visuomenei buvo ir lyties keitimas: kultūros istorija nešykšti žinių apie eunuchus ir kastratus (pavyzdžiui, Italijoje tokia praktika gyvavo iki XX a. pradžios), ryškių transvestizmo ženklų esama jau Shakespeare'o komedijose.

O ir pati Apollinaire'o pjesė sukonstruota tipiškai modernistiškai – seniesiems kultūros artefaktams suteikiama nauja forma. Pagal vieną Antikos mitą Tėbų pranašautojas Teiresijas buvo paverstas moterimi, dailiajai lyčiai jis priklausęs septynerius metus, susilaukęs vaikų ir net, sako, tapęs gerai žinoma paleistuve.² Kiek apskritai aktuali lyties keitimo tema ir kiek Apollinaire'o pasakojimas apie situotinius, kurie susikeitė lytimis, gali būti įdomus mūsų visuomenei, jau antrą dešimtmetį per kas antras Kalėdas TV ekrane matančiai, kaip suknelę dėvi ir kūdikio laukiasi pats gubernatorius-terminatorius?

Varnui itin svarbi kūrėjo, menininko savianalizė, jo vieta visuomenėje. Gal todėl režisieriaus sprendimu Apollinaire'o pjesę papildė intermedinės scenos, kurių herojais tampa patys įvairiausi istorinio avan-

gardo kūrėjai (Marcelis Duchamp'as, Pablas Picasso, Antoninas Artaud, René Magritte'as, Tristanas Tzara ir daugybė kitų) arba jų kūrinių fragmentai (pvz., Dali „sofa-lūpos“, Duchamp'o „fontanas“, Magritte'o „pypkė“). Skuratova, pasitelkdama koliažo techniką, sukūrė viso būrio garsiausių XX a. pradžios menininkų lėles. Tiksliau tariant, tai plokšti dvimačiai stendai ar plakatai, nes toks jų, pjesės fabuloje tiesiogiai lyg ir nedalyvaujančių, vaidmuo: būti savotiškais ruporais, skleidžiančiais idėjas (ar ideologiją), lyg nuo statinės su patosu deklaruojančiais savo tiesas.

Kuriami ir paraleliniai (kon)tekstai. Juk tų pačių 1917 m. balandį Ciuriche Tzara, Marcelis Janco ir Hugo Ballas parodė spektaklį pagal austrų dailininko Oskaro Kokoschkos pjesę „Sfinksas ir šiaudinis žmogus“. Kokoschka tada nutapė ir taip pavadintą paveikslą, kuriame matome dvi nuogas figūras, susikeitusias lytimis: vyras droviai užsidengęs krūtis ir kukliai suspaudęs šlaunis, o moteris tvirtai stovi ant kojų, vyriškai susidėjusi rankas ant liemens. Įdomus intertekstinis šio paveikslo ryšys su prancūzų postimpresionisto Henri Rousseau paveikslu „Mūza įkvepia poetą“ – panašiu stiliumi ir kone identiškomis pozomis čia nutapytas Apollinaire'as su savo mylimąja Marie Laurencin.

Kokoschkos pjesės „Sfinksas ir šiaudinis žmogus“ veikėjui Firdusiui meilė apsuka galvą tiesiogine prasme – jis nebegali matyti mylimosios net atsisukęs į ją. O Dante's „Dieviškojoje komedijoje“ žyniui Teiresijui, pakliuvusiam į pragarą, galva apsakama taip, kad jis negalėtų įžvelgti ateities.

Galvas pranašams „nusuka“ ir Varnas „Teiresijaus krūtyse“: aktoriams trūksta įgūdžių, kad galėtų meistriškai valdyti objektus, o pati dvimačių lėlių specifika ir prasta techninė scenos įranga anaipol ne visada leidžia įkvėpti gyvybę šiems trafaretams. Tik pirmoji scena su Teatro direktoriaus (Vainius Sodeika) valdoma kumštine Apollinaire'o lėle ir žiopčiojančia, milžiniškas akis vartančia Salvadoro Dali galva buvo pakankamai efektinga turinio ir formos atžvilgiu.

Dėl itin prasto apšvietimo nuolat „dingdavo“ plokščių personažų veidai, lėlių medžiagiškumą iš-

duodavo, sąlygiškumo iliuziją griovė kartono šiugždėjimas, aktorių balsai atsimušdavo į popieriaus užtvarą, todėl skambėjo lyg „iš dėžės“, kurti teatrinę iliuziją trukdė pašaliniai būtiniai triukšmai...

Dar sunkiau suprasti, ką bendra Duchamp'o „pisuaras–fontanas“ ir savo krūtis palikusios Teresos–Teiresijos istorija turi su kartoninėmis mūsų ministrų kabineto narių galvomis, kurios spektaklio pabaigoje išstumiamos į avansceną, apšviečiamos prožektoriais ir apipurškiamos dezinfekciniu skysčiu.

Su esamuoju laiku nesunku susieti vaikščiojančio kiosko (Sigita Mikalauskaitė) skelbiamas Zanzibaro naujienas apie gilėjančią krizę, mažinamus atlyginimus menininkams, kurie raginami kepti bandeles, ir nepaliaujančią dėl to džiaugtis ministrą pirmininką. Ar vertėjo tai, kas ir taip aki-vaizdu, dar labiau sutirštinti, į vizualųjį spektaklio planą „inkrustuojant“ Gedimino pilies bokštą ar *Ryanair* lėktuvą? Argi ne mes visi, kartu su spektaklio režisieriumi, esame ta Zanzibaro liaudis, tylomis pasidavusi rezignacijai, šliaužiojanti keliais dėl kiekvieno etato, honoraro ar projekcinio finansavimo? Tad kuo čia dėtas, pavyzdžiui, ministras pirmininkas? Kad neduoda? Visai nesunku suprasti, kodėl jis neduoda ir dar šypsosi.

Jei politizuoti režisieriaus pareiškimai, viena-reikšmiškos tiesos, chrestomatinės frazės ir citatos iš garsiausių ano amžiaus manifestų dramaturgiškai ar bent grynai techniškai nepersiris šiapus ramos, Varno ir teatro „Lėlė“ spektaklis, kaip tas Teiresijus iš Dante's „Pragaro“, ateities neturės.

Pernai rugpjūtį Druskininkuose kojas apšilęs ir visai neseniai premjerą Vilniuje šventęs *No Theatre*

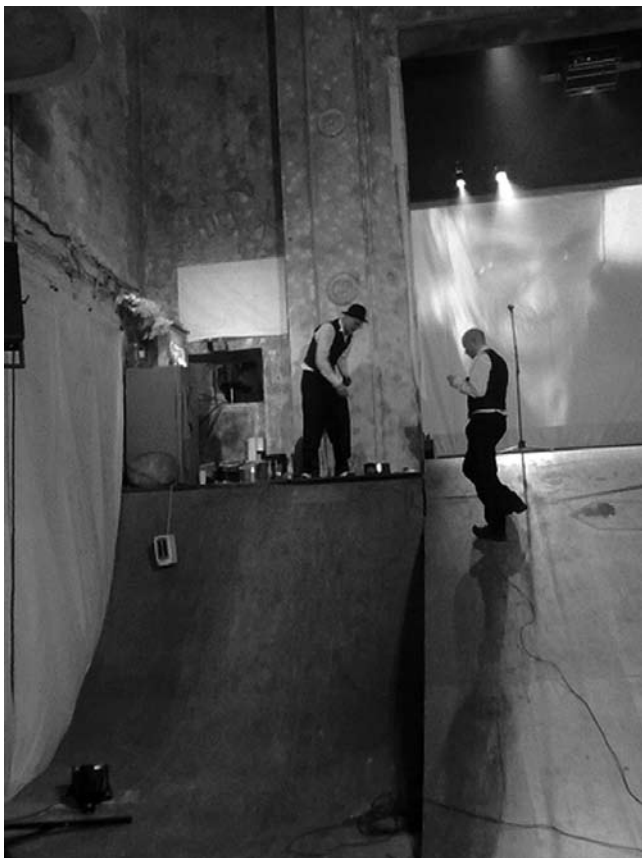

Teiresijos krūtys. Režisierius Gintaras VARNAS. Spektaklio scena

spektaklis-provokacija „*Mr. Fluxus*, arba Šarlatanai?“ tarytum sąmoningai atsisako žvelgti į ateitį. Apskritai šiame tik tris kartus rodytame Vido Bareikio spektaklyje laikinumas, meninis neišbaigtumas (bent jau pirmajame jo veiksmė), yra esminis estetiškas potyris ir svarbiausia buvimo su žiūrovais sąlyga.

No Theatre kompanija jau pirmaisiais darbais parodė norinti (o naujuoju spektakliu įrodė ir gebanti) išlaisvinti jaunojo lietuvių teatro galias pažinti ir maištauti, o jos nežinia kiek laiko buvo tarsi sąmoningai slopinamos.

Spektaklyje (nors „*Mr. Fluxus*“ norisi vadinti tiesiog įvykiu), sukurtame praėjus beveik pusei amžiaus nuo pirmojo *Fluxus* festivalio Vokietijoje, yra mažiausiai keturi vienas be kito sunkiai įsivaizduojami dramaturginiai planai. Gilinamasi į *Fluxus* pradininko ir ideologo Jurgio Mačiūno biografiją, atkuriami ir perkuriami fliuksistų hepeningai, pasakojamos ir čia pat iliustruojamos jų akcijos (pirmas veiksmas). Dovydas Stončius ir Elzė Gudavičiūtė pasitinka žiūrovus, susirinkusius į buvusį „Geležinio kablo“ klubą, kur kadaise veikė geležinkelininkų kultūros namai, vėliau – aibė ne visai legalių alternatyviosios

kultūros grupių, o dabar jis vadinamas riedlentinių ir riedutininkų parku.

Šiame pilkame ir apleistame sovietinės architektūros gigante tris vakarus veikė gerokai kuklesnė, palyginti su Druskininkais, *Fluxus* ekspozicija, o perėjęs jos labirintą turėjai čiūžtelti vienam iš aktorių tiesiai į glėbį, kad patektum į salę, kurioje buvo grojamas Mačiūno numylėtasis Monteverdi's, kunkuliavo arbata, garavo naminiai blynai. Juodomis kelnėmis, baltais marškiniais apsirengęs aktorius Ainis Storpirštis su juodu katiliuku, mačiūniškais akiniais ir inhaliatorių atstojančia lūpine armonikėle kvietė žaisti, bendrauti, pasakojo linksmus ir nelabai nutikimus, kartkartėmis vis nučiuoždamas žemyn nuo pakylės – nusileisti anapus rampos į bendrą žaidimų aikštelę yra pagrindinė sąlyga, kad būtum kartu su publika.

Antras veiksmas, kurį pradėjo Mačiūno motinos (Aldona Vilutytė) grakštus ir ironiškas gulbės šokis su pamazgų kibiru ir skudurais, narplioja kur kas subtilesnę temą – fluxusistui artimos moterys aptaria, koks jis buvo sūnus, brolis, vyras.

Bareikis nesiėmė tiesiog atkurti ir reprezentuoti *Fluxus* ideologijos ar atskleisti Mačiūno asmens. Kur kas svarbesnis jam mačiūniškas buvimas socialinėje, kultūrinėje ir politinėje terpėje, požiūris į šarlatanais vadintus menininkus ir į kūrybą apskritai.

Bet ne Mačiūno aplinka ar laikmetis, ne jo asmenybė ir ne meno prasmės santykis su beprasmybe labiausiai domina režisierių. Ir net ne ant sienos išklijuota vietinių „šarlatanų“ (koršunovų, čiurlionių, maironių, ibelhauptaičių ir kt.) genealogija – „mafijos giminytės“ medis. Svarbiausia, kad *Fluxus* ir jo įkūrėjas tapo akstinu atsigręžti į save kaip konkrečioje kultūrinėje aplinkoje gyvuojantį kūrėją, apsvarstyti būsimojus savo ir *No Theatre* maršrutus. Užduoti sau mačiūniškai hamletišką klausimą: „šiktelėti ar nešiktelėti“, t. y. išpirkti kaltę visų pirma prieš save. Eiti iki galo ir sudegti ar stabtelėti, o paskui gailėtis, kad ugnis išblėso? Gal todėl vietoj taikinio, kurį kadaise turėjo iš bokšto apdergti Draugas su televizoriumi (Dainius Tarutis), atsirado *No Theatre* logotipas?

Mačiūnas domina Bareikį visų pirma kaip įkūnytą idėja, kaip išsilaisvinimas iš kompromisų ir nesusitabdomas idėjų srautas – *fluxus*. Kaip dialogas su savimi, su šiandiena, su šios dienos teatru ir jo publika, kaip grįžimas prie pilkų, paprastų dalykų, prie „tiesiog“ buvimo su žiūrovais be jokių papildomų aspiracijų ar reikšmių.

Tiesa, vilnietiškoje „*Mr. Fluxus*“ versijoje kraštutinio (as)meninio apsisprendimo klausimas nenukamba taip vaiskiai kaip Druskininkuose, kur García Lorcos idėjos, Gintaro Varno artikuliuotos „Publikoje“, apie teatrą po smėliu ir teatrą po atviru dangumi tikrąja ir perkeltine tų žodžių prasme graužė akis, džiovino gomurį, užgulė plaučius, o virš žiūrovų besisupančios Eglės Špokaitės „yokorokas“ galutinai susuko jiems galvas. Tada net be papildo-

mų nuorodų ir ženklų darėsi aišku, kas tie šarlatanai ir kodėl jie vis dėlto šarlatanai.

Išalusiame „Kablyje“ tris kartus rodytas spektaklis, viena vertus, atrodė santūriau, baltu audeklu uždengtos sienos ir Monteverdi'o garsų užtvindyta erdvė kėlė keistą švaros ir saugumo jausmą. Antra vertus, pirmo veiksmo pabaigoje, kai apnuoginamos *graffiti* išmargintos sienos, atsiveria žaidimų aikštelė su daugybe „rampų“ ir galutinai panaikinama menkutė riba tarp žiūrovų ir aktorių. Mačiūnui (Ainis Storpirštis) beriant tekstus apie revoliucionierius profesionalus ir revoliucionierius mėgėjus, į galvą šovė net mintis apie kolektyvinį išsilaisvinimą, savotišką kartos sąmonės revoliuciją. Arba apie tai, kad menas, pasak dramaturgo Richardo Foremano, „yra kūrimo akimirkos pagarbinimas. Menininkas jau nebeturi veidrodžio, atspindinčio gamtą, jau „nebeinterpretuoja“ gamtos žiūrovui, kad tas galėtų geriau ją suvokti ir įsivinti; menininkas jau greičiau mokosi tapti žmogiška būtybe, kuriančia taip, kaip kuria gamta.“³

Bet vis tiek mokosi. Nes spontaniškumo, kai atsiduodama „tiesiog buvimo“ euforijai, pernelyg neįkalintai teatro, ypač pritrūko spektaklio pabaigoje, kurios, mano galva, galėjo apskritai nebūti. Kaip nebuvo ir pradžios. Mokykla šįsyk nugalėjo gamtą: sietynas su pasiryžusiuoju „šiktelėti“ pakyla, skamba muzika, tamsą keičia šviesa, aktoriai išeina nusilenkti – čia, žinoma, teatras.

Vis dėlto sunku nesižavėti Gintaru Varnu – tai pedagogas, išugdęs kursą, kuris nori pabėgti nuo mokytojo ir eiti savo keliu. Net drįsta maištauti. Tiesa, pagarbiai.

Bareikio „*Mr. Fluxus*“ ir Varno „Teiresijo krūtys“ polemizuoja bene visais atžvilgiais – skirtingai traktuoja teatrinę erdvę, atlikėjams kelia iš esmės priešingus reikalavimus, gyvas garsas ir vaizdo planas priešpriešinami garso ir vaizdo įrašams, kultūra – subkultūrai, vienas orientuojasi į sakymo aktą, kitas eina baigtinio pasakymo keliu ir t. t. Bet abu spektakliai baigiasi... teatru. Nors abiejų dramaturginė medžiaga (ir ideologija) įteisintų ir kitokį sprendimą. Tačiau taip apsisprendė patys režisieriai, noromis ar nenoromis reikia gerbti jų pasirinkimą.

Mr. Fluxus, arba Šarlatanai? Režisierius Vidas BAREIKIS. Spektaklio scena

Kad ir kaip būtų, tokios aktyvios, nuoseklios ir dinamiškos dviejų kūrėjų meninės polemikos scenoje nematėme, ko gero, nuo Eimunto Nekrošiaus ir Rimo Tumino teatrinio dialogo, užmegzto prieš gerą dešimtmetį, o gal ir anksčiau. ■

¹ Guillaume Apollinaire, *Les Mamelles de Tirésias*, Œuvres poétiques, Paris: Pléiade, 1956, p. 866.

² žr. Aleksandra Teresė Veličkienė, *Ariadnės siūlas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 254–255.

³ Trys draugai. Jurgis Mačiūnas, Yoko Ono, John Lennon, sud. Jonas Mekas, Vilnius: Baltos lankos, 2007, p. 106.

AUTENTIŠKI SIELOS PAVEIKSLAI, arba KODĖL JAUDINA VIKTORIJOS DANILIAUSKAITĖS KŪRYBA?

„Man kūryba yra šventa sritis“, – prieš keliolika „Mmetų sakė Viktorija Daniliauskaitė ir teigė ne-sugebanti dirbtinai provokuoti „įkvėpimo“ būsenos. Dar pareiškė, kad jos kaip dailininkės vertę nustatys „niekada neklystantis Laikas“.¹

Neklystantis laikas ėmė ir priminė, kad Daniliauskaitės kūryba jaudina žiūrovus kaip ir anksčiau. Tuo įtikino Lietuvos nacionaliniame muziejuje daugiau kaip du mėnesius veikusi dailininkės retrospektyvinė paroda. Joje eksponuoti (architektė Gražina Pajarskaitė) estampų ir smulkiosios grafikos ciklai, monotipijos, koliažai-aplikacijos iš audinių ir Baltijos pajūrio akmenėlių, sukurtos pastaraisiais metais, gana išsamiai atspindėjo meninės individualybės raidą. Per atidarymą buvo pristatyta Lietuvos nacionalinio muziejaus patraukliai išleista knyga „Viktorija Daniliauskaitė“ (dailininkas Arūnas Prelgauskas). Viršeliui parinktas linoraižinio „Kelias II“ (1981) fragmentas yra tarsi užuomina apie dailininkės nueitą kelią. Tokią knygą gali laikyti ant stalo, visad po ranka, ji ne iš tų sunkiasvorių reprezentacinių albumų, dažnai perkamų vien lentynai papuošti.

Siekdamas įminti Daniliauskaitės kūrybos paslaptį dailėtyrininkas Alfonsas Andriuškevičius beveik prieš du dešimtmečius ir pats sau uždavė klausimą, kuo šios grafikos kūriniai įdomūs žiūrovams? Kiek pamąstęs išvardijo: nedidelio formato monumentalumu, savotišku „nerangumu“, skleidžiančiu šilumą ir intymumą; didele juose glūdinčia paslaptimi, svarbia mums visiems.² Tie kūriniai jam neatrodė senamadiški ar konservatyvūs. Su lietuvių liaudies paveldu dailininkės kūrybą, anot menotyrininko, sieja dvasinė atmosfera ir sakralumas, būdingas tautodai-

lei. Pridurčiau – dar ir plastinė jos interpretacija, kai nebandoma stilizuoti liaudies raizinių ar liaudies palikimo, vidinę giminystę su tautodailės poetika atspindi bendras kūrybos pobūdis, kildintinas greičiau iš pasaulėjautos, negu perimtas iš grafikos pamokų.

Dailininkė kūrybos impulsą gavo iš šeimos. Viktorija – tremtinių vaikas, gimusi 1951 m. Jakutske (Rusija). Lietuvą išvydo būdama penkerių. Giminė – ir iš mamos, ir iš tėvo pusės – patyrė daug kančių dėl sovietų okupacijos represijų, persekiojimų, kuriuos lydėjo skaudžios netektys. Motina – garsi tautodailininkė, karpinių meistrė Julija Pūtvytė-Daniliauskienė (1926–2009) – nepriklausomos Lietuvos žemės ūkio ministro Stasio Putvinskio-Pūtvio (sovietų suimtas jis mirė 1942 m. Gorkio kalėjime) ir grafaitės Darijos Zubovaitės-Pūtvienės duktė. Tėvas Antanas Daniliauskas (1926–1983), Sibiro tremtyje likęs visiškai našlaitis, buvo istorikas, etnologas, mokytojas, mokslininkas, dirbęs Mokslų akademijos Istorijos institute, tyrinėjęs miesto kasdienybės kultūrą. Ypač domėjosi archeologija ir menu, mokytojaudamas Gelažių miestelyje, kuriame prisiglaudė iš tremties grįžusi šeima, įkūrė kraštotyros būrelį ir mokyklos muziejėlį. Viena iš dviejų Viktorijos seserų – Darija (1953–2007) pasekė motinos pėdomis, buvo talentinga tautodailininkė.

Lietuvos dailės institute 1974 m. baigusi dailės pedagogikos studijas, Viktorija, kai reikėjo rinktis specializaciją, tvirtai žinojo – bus grafikė. Jos mokytojai buvo tikros lietuvių grafikos žvaigždės – Rimtautas Gibavičius, Leonas Lagauskas, Albertas Gurskas, Vytautas Kaušinis. Ypač įstrigo Kaušinio raginimas siekti lako niškumo, raiškumo ir originalumo.

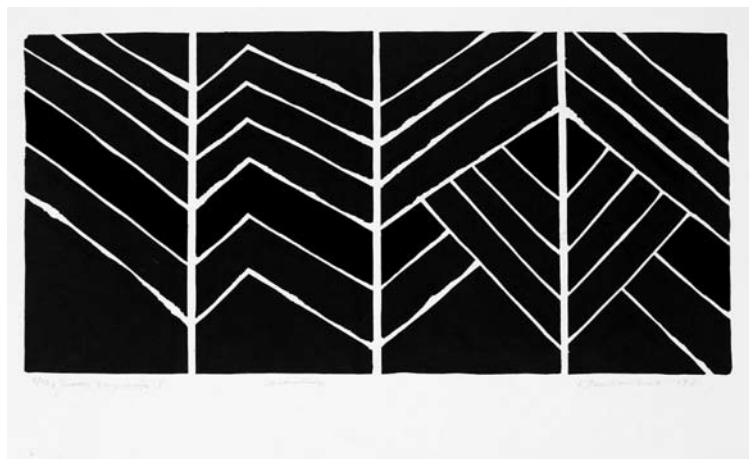
Savitas Daniliauskaitės stilius atsiskleidė gana anksti – taupi ir neįmantri kalba, supaprastinto piešinio ekspresija, poetiškas, žodžiais nelengvai atpasakojamas turinys, prisiliečiantis prie esminių žmogaus būties klodų. Nenudailintų plokštumų fone kontrastingai išnyra fragmentiškai pavaizduotas žmogaus, paukščio ar naminio gyvulio siluetas, keliuko vingis, suarta dirva, spindintys dangaus šviesuliai. Jokio įmantravimo ar demonstratyvios pozos, tik pabrėžtas linoraižinių medžiagiškumas su šiai technikai būdingomis apibendrintomis formomis, ekspresyvus, stambus štrichas, rupus piešinys. Žmogaus ir gamtos sugretinimas, simbolinė potekstė atskleidė mąstymo metaforiškumą, liaudišką pasaulėjautą, grafikos lakštus suartino su lyrikos poetika.

9-ojo dešimtmečio pradžioje Daniliauskaitė sukūrė linoraižinių ciklą „Pagal J. Strielkūno poeziją“ (1980). Pasitelkusi metaforas ir asociatyvius vaizdus – nusidriekusią kelio ar upės juostą, įstrižus lietaus lašų pliūpsnius, paliktus pėdsakus ir kitus motyvus – dailininkė priartėjo prie Jono Strielkūno eilių filosofinės potekstės. Prieš akis iškyla tarp štrichų įpintos eilutės:

*Aš namų neturiu,
Aš nemoku dainų,
Aš trumpam atėjau,
Aš ilgam išeinu.*

Literatūros tyrinėtojai kalba apie Strielkūno eilėraščių valstietišką žemiškumą, už kurio slypi gilus daugiaprasmiškas turinys. Daniliauskaitės estampų išorinis paprastumas irgi slepia sudėtingus dalykus – būties trapumą, tautos ir šeimos atmintį, žmogaus ryšį su žmogumi, konkrečios akimirkos išskirtinumą. Dailininkė iliustravo gerą tuziną poezijos knygų, tarp jų – Jono Strielkūno, Vytauto Mačernio, Onės Baliukonytės rinkinius.

Atmesdama konkretumą, sintetindama mintį ir siekdama jos gylio, Daniliauskaitė išgrynino kūriniių formą iki lakoniškos užuominos, meditatyvaus ženkle, simbolio. Tai ypač akivaizdu, kai ankstyvuosius, būties šviesą skleidžiančius

Viktorija DANILIAUSKAITĖ. Juodoji kompozicija II. Linoraižinys. 1992

spalvotus linoraižinius (ciklai „Gyvenimas ir jo vasara“ 1982; „Tėvo portretas“, 1983), kuriuose grįžtama prie vaikystės prisiminimų, lyginame su kiek vėlesniais estampais. Cikluose „Viena naktis virš žemės“ (1984), „Atmintis“ (1986), „Procesas“ (1987) pasitelkiamos minimalistinės priemonės, siekiama perteikti archajinę dvasią, varijuojant keletu pamėgtų, dažniausiai fragmentiškai pavaizduotų motyvų. Dramatizmą sustiprina deformuotos žmonių figūros, besikeičiantis kompozicinių masių santykis, štricho kryptis ir tan-

Viktorija DANILIAUSKAITĖ. Bulviakasis. Linoraižinys. 1987

Viktorija DANILIAUSKAITĖ. Juoda naktis I. 1992

kis. Juodus tonus papildo juosvai sidabriniai, tamsiai rudi atspalviai, baltas plokštumas praturtina reljefiniai įspaudai. Dažname estampe kartojasi kelio – ėjimo, siekiamybės, lemties motyvus („Kelias“, 1981). Dailininkės kalba tapo santūresnė, universalesnė, tačiau jausmo raiška stipresnė.

„Per tris kūrybos dešimtmečius, – sako dailininkė, – toliau nuo peizažo, atpažįstamų figūrų (žmonių ar gyvūnų) vaizdavimo. Sakyčiau, darėsi vis mažiau žodžių. Grynos abstrakcijos nesiekiu, man neįauku, jeigu naučiau horizonto. Kita vertus, siekiu erdviškumo pojūčio, bandau pateikti tai, kas visuotina.“

Epiniu užmoju ir erdvės išpūdžiu (kad kūrinuose „būtų erdvė, kad būtų platu“⁴³) išsiskiria lietuvių liau-

dies padavimų motyvais sukurtas ciklas „Keliaujančių ežerų krašte“ (1986). Nuasmenintos kolektyvinės kūrybos vaisių – sakmes apie ežerų atsiradimą dailininkė pasakoja pasitelkdama romantinei pasaulėjautai būdingus motyvus – suartą dirvą, horizonto link besidriekiančius tolius, tyvuliuojančius ežerus, pasvirusias kalvas, paukščių siluetus, paslaptinius ženklus... Viskas pavaizduota raiškiai, įtaigiai, su autorei būdinga rimtimi. Šio ciklo ir jam artimų linoraižinių „Žemė“ (1987), „Pagal J. Strielkūno poeziją. Nuodėmės“ (1988), „Požeminių upių tėkmė“ (1995) motyvai (paukščiai-žalčiai, vandens telkiniai, sužmoginti gamtos dariniai) ir tušti plotai asociatyviai byloja apie aukštesnių jėgų pasireiškimą, turi transcendentalumo, atskleidžiančio egzistencinius ryšius tarp pradžios ir pabaigos, šviesos ir tamsos, požymių. Epiškumą ir nenutrūkstamumą sustiprina horizontaliai išstėtas vaizdas, išgryninta erdvė, sustingę siluetai, juodų tonų šviesėjimas iki subtilių pustonių. Įtaiga ir emocionalumu nepralenktas ciklas „Erdvės atsidarymas I–IV“ (1988), kuriame žmogaus būties ženklai siejami su krikščioniškais simboliais. Dvasinis atsivėrimas, nušvitimas, atgaila skatina kiekvieną pažvelgti į savo vidų.

Toks stilius – tai moderni archajika, grindžiama lietuvių grafikos tradicijų tęstinumu, archeologinės praeities mitologizavimu, archetipinius motyvus paverčiant šiuolaikinio žmogaus dvasinių būsenų ir santykio su praeitimi metaforomis. „Remiuosi senąja baltų archeologija, mitologija, archajiškais ženklais ar simboliais, mūsų dienas pasiekusiu liaudies menu, – teigia dailininkė. – Esu prisirišusi prie baltiškiosios temos.“ Miniatūrinių linoraižinių ciklas „Baltai“ (1989–1992) dvelkia metafizine būtimi, tai istorinės praeities metafora, sukurta minimalistinėmis priemonėmis. Remiamasi įprastais, baltų kultūros dvasių atskleidžiančiais archeologiniais motyvais ir ženklais – paukščiais, žalčiais, kosminiais kūnais, žemės ir dangaus sferas simbolizuojančiais vaizdais, ornamentų nuotropomis.

Baltų kultūra – mūsų tautinio tapatumo ir gyvybingumo pamatas, leidžiantis nepasiklysti šiuolaikiniame, globalizacijos valdomame pasaulyje. Archeologiniai radiniai, bylojantys apie išnykusias baltų tautas, mi-

tologija inspiravo Broniaus Leonavičiaus, Vijos Tarabildienės, Ievos Labutytės, Arvydo Každailio grafikos kūrinius, Artūro Railos conceptualius darbus, tekstilininkų grupės „Baltos kandys“ projektus, kuriais apmąstoma archajiška būtis. Latvių kilmės kauniečio keramiko Jurio Berginio organizuojamos tarptautinės Baltijos regiono keramikų parodos Kaune skatina naujai pažvelgti į baltų praeitį, baltiškų elementų esama tekstilininkų Laimos Oržekauskienės ir Žydrės Ridulytės audiniuose, juvelyrių Eglės Čėjauskaitės, Jurgitos Erminaitės ir Kristinos Dulevičiūtės šiuolaikinėse baltų papuošalų versijose... Baltų paveldo svarbą suvokia vis daugiau dailininkų, 2009–2010 m. Lietuvos dailės muziejaus ir Vilniaus dailės akademijos rengtas projektas „Baltų menas“, kuriame plačiai buvo pristatyta ir Viktorijos Daniliauskaitės kūryba, sužadino visuomenės domėjimąsi archajiniu paveldu.

„Iki šiol nežinau, kas tie baltai, nenoriu jų idealizuoti, bet kartais girdžiu luotą, plaukiantį mariomis arba lagūna. Tie visi mediniai, moliniai, gintariniai žmonių rankų tvariniai tokie šilti ir tobuli. Kai kurių padarymo technologija ir dabar nežinoma. Visa tai kažkaip rado kertelę sąmonėje ar jos gilesniuose kloduose. Ir dar – man labai daug reiškia jūros krantas – riba, toks siauras ruoželis žemės, kur mes stovime, o toliau – begalybė“⁴, – pasakoja dailininkė naujoje knygoje apie jos kūrybą.

Labai natūralus, iš vidinio poreikio kilęs grafikės posūkis į tarpinę sritį – tarp tekstilinio koliažo ir aplikacijos. Norėčiau tik paprieštarauti, kad nederėtų vadinti jų „objektais“, nes šis šiuolaikinio meno terminas reiškia kažką nuasmeninto, serijinio, anonimiško, t. y. visišką priešingybę Viktorijos Daniliauskaitės kūriniams, kuriuose (lygiai kaip ir grafikoje) pulsuoja gyvybė, asmenišką požiūrį, jautrus rankų prisilietimas. Dailininkė norėjo, kad Baltijos pajūrio akmenukai, siūlais pritvirtinti prie audinio, primintų muziejines archeologinių radinių vitrinas. Koliažuose įvairias jų kombinacijas paryškina stambesni ir smulkesni dygsniai, susispietiantys į kryželių ažūrą, nusidriekiantys punktyrais ar išsidėstantys aiškiu eglutės ornamentu. („Akmenys“, 2008). Paslaptinę spindėjimą sustiprina variniai akcentai („Šviesa“, 2008–2009). Kompozicijoje „Pėdos V“

Viktorija DANILIAUSKAITĖ. Pėdos V. Koliažas, aplikacija

(2006) laiko ir žmogaus veiklos pėdsakai, palikti baltoje drobulėje, – audinio trūnijimas, adymo ar sudūrimo žymės, – skatina mąstyti apie amžinybę, lemtį, šviesą, viltį. Net nustembi, kokia talpi prasmių asketiška audinio monochromija, pažadinanti tikriausiai mūsų sąmonėje glūdinčius archetipinius vaizdinius.

Prasmingi Viktorijos Daniliauskaitės kūriniai nuteikia mąstyti apie istorinę atmintį, apie tautos ir asmens tapatumą, žvelgiant į pačią gilumą, į esmių Esmę. ■

¹ 72 lietuvių dailininkai – apie dailę, sudaryt. A. Andriuškevičius, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998, p. 66.

² A. Andriuškevičius, Trys grafikės, 20. *Mednarodni grafični bienale*, katalog, Ljubljana, 1993, p. 116.

³ Viktorija Daniliauskaitė. Su dailininke kalbėjosi Ramutė Rachlevičiūtė, *Dailė*, kn. 30, Vilnius, 1991, p. 70–71.

⁴ Viktorija Daniliauskaitė, teksto autorės Gražina Gurnevičiūtė ir V. Daniliauskaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2011.

SIURREALIZMO KVAPAS

Kai keliauju iš vieno Europos miesto į kitą, beveik visada perku *Franfurter Allgemeine Zeitung*. Mėgstu ant to laikraščio tapyti, palikdamas kai kuriuos jo fragmentus. Be to, randu jame daugybę žinių iš meno pasaulio. Pavyzdžiui, sausio 27 d. buvo išspausdinta plati informacija apie parodas, kurios vasario mėnesį vyks 230 miestų – Europoje ir JAV. Tame sąrašė nebuvo Vilniaus, Rygos, Talino... Peršasi išvada, kad vasario mėnesį čia nieko svarbaus neplanuota arba kad niekas nesurinko žinių iš Pabaltijo. Iš vadinamųjų rytinių kraštų sostinių paminėta tik Praha, Budapeštas, na ir, žinoma, Maskva. Teatrinė ir muzikinių premjerų atranka kuklesnė – pranešama daugiausia apie premjeras Vokietijoje. Studijuodamas menų meniu keliauju vaizduotėje, nes realiai to aprėpti vis tiek neįmanoma. Bet kas žino, gal kelias nuves į vieną kitą iš tų 230 miestų? Mano dirbtuvė prie pat traukinių stoties *Warszawa* – *Wschodnia*, kartais juokauju, jei nebeturėsiu minčių ką kurti, galėsiu dirbti traukinių palydovu. Net mano juodas krepšys, su kuriuo niekada nesiskiriu, panašus į konduktoriaus...

Klaus Ensikat

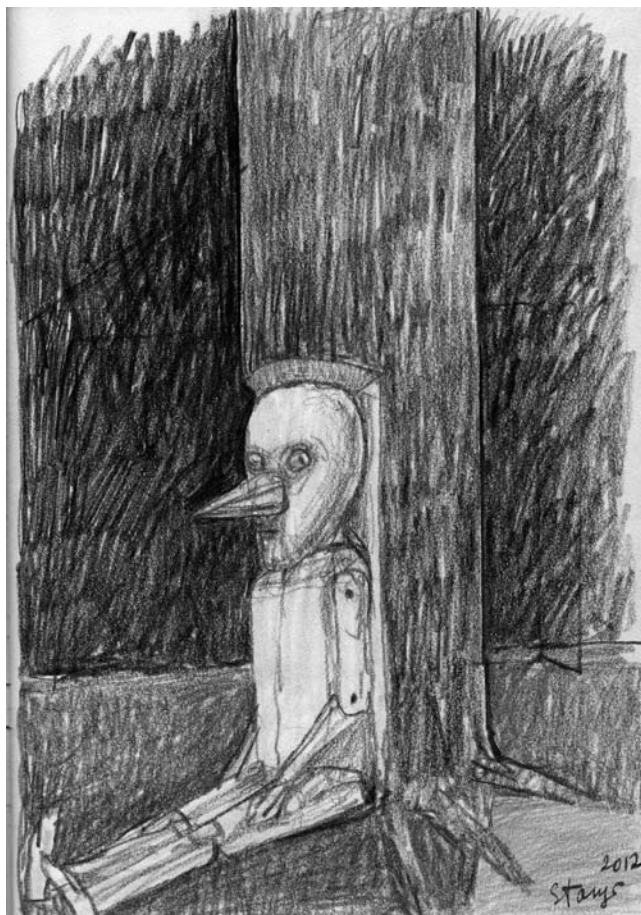
Berlynas, *Potsdamer Strasse* 33. Miesto bibliotekos parodų salė. Esu pakviestas į žymaus iliustratoriaus Klauso Ensikato 75-mečio ceremoniją. Stenduo-

se sudėtos jo iliustruotos knygos, skirtos daugiausia vaikams. Nuo seno gerbiu šį dailininką, taiklia plunksnelės linija piešiantį raganas, pilis, augmeniją. Jo iliustracijose gausu, sakyčiau, juvelyrinio tikslumo detalių. Gerbiu jo stilių, bet pats to vengiu. Tai ir įdomu, kad esame skirtingi.

Čia galima įsigyti Ensikato iliustruotų knygų. Vieną imu į rankas – Biblija. Įdomu, kaip jis iliustravo tokią rimtą temą? Žiūriu – Jėzus... riestanosis. Sunku patikėti. Na ir nukrito mano nuotaika. Tie piešiniai ne Biblijai – nėra juose dieviškos dvasios.

Vokiečiai ir miškas

Berlyno Istorijos muziejus – tikras milžinas. Įėjau į jį atsitiktinai pro kitas duris, pro naują priestatą, kuris man priminė naująjį įėjimą į Luvrą. Čia aibė parodų, iš kurių išsirinkau „Po medžiais“ (*Unter Baumen*). Viskas apie mišką. Paveiksluose miškas romantiškas, su briedžiais, fotografijose miškas po karo – sulūžę, sudegę medžiai. Filme rodoma, kaip medkirčiai „šienauja“ medžius. Miškas pasakoje – Raudonkepuraitė ir vilkas. Gaminiai iš medžio – pavyzdžiui, medinės knygos, muzikos instrumentai. Net medinis natūralus nepapuoštas karstas. Pasigėdau medinio Pinokio. Bet jo gimtinė – Italija, o šios parodos antrasis pavadinimas „Vokiečiai ir miškas“.

Pasigedau Pinokio...

Muziejaus parduotuvėje perku du sąsiuvinius eskizams ir sidabrinio briedžio skulptūrėlę, kuri primena jau istorinį mano spektaklį „Baltas briedis“.

Pas poetą

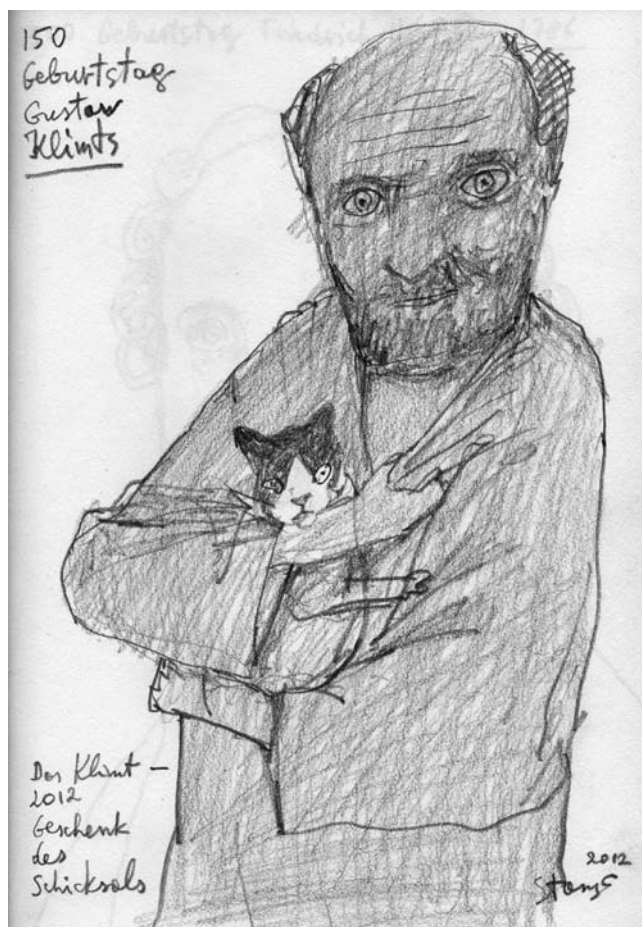
Arminas Senseris – šveicarų poetas, gyvenantis Berlyne. Laiške parašė, kad kviečia pietų, pasidžiaugė ką tik išleidęs naują poezijos knygą „Šekspyras“. Aš jam parašiau, kad atvykęs į Vilniaus dailės akademijos *Doktor Honoris Causa* teikimo ceremoniją buvau apgyvendintas viešbutyje „Šekspyras“. Arminas turi humoro jausmą.

Duoda man knygą, išverstą į lenkų kalbą „Wielkie przebudzenie“ (*Grosses Erwachen*). Vaišina šampanu. Po to einam į italų restoraną. Sėdėdami prie stalo pri-

simename metų viešnągę Paryžiuje, *Cité des Arts Internationale* (1998–1999). Tada mūsų linksmajai trijulei priklausė ir australų dramaturgas Justinas Flemingas. Kiek linksmų paryžietišku vakarų! Po to mūsų keliai išsiskyrė ir susitinkam nebent atsitiktinai.

Ateljė traukinyje

Pastaruoju metu pamėgau keliauti traukiniu. Jei nėra kamšaties ir patogiai sėdžiu, jaučiuosi tarsi savo dirbtuvėje. Peržiūriu laikraštį – pranešama apie artėjantį Gustavo Klimto 150 metų jubiliejų. Nuotraukoje Klimtas laiko rankose katiną, labai panašų į mano. Net širdį nuveria. Kadangi dažnai keliauju, savo murklį palikau prižiūrėti sūnui. Katinas apdraskė (gal iš ilgesio, gal iš įniršio) bal-

Klimtas su mano katinėliu

dus. Kad atsikratytų nenaudėlio, sūnus padovanojo jį savo merginai. Jos tėvams katinas taip patiko, kad nutarė pasilikti jį visam laikui. Atsiverčiu naująjį eskizų sąsiuvinį, nes jau žinau, ką piešiu – Klimtą su manuoju katinėliu.

Salvadoro Dali adata

Dabar įsijauskime į tokią sceną: 1971-ieji, Vilniaus dailės institutas. Studentai rengiasi darbų peržiūrai, kabina piešinius, tapybą. Dėstytojų komisija eina iš vienos salės į kitą. Kaip tik tada vyko šioms tokis remontas. Palubėje pamačiau skylę. Su keliais kursiokais nubėgom į palėpę ir žiūrime per plyšį į mūsų parodėlę. Ateina komisija. Girdžiu, kaip piešimo dėstytojas, žiūrėdamas į mano darbus, sako: čia kvepia siurrealizmu. Dabar baigta, galvoju. Bet pažymiai vis tiek nebuvo blogi. Tada mane tikrai traukė siurrealizmas. Iš rankų į rankas ėjo Salvadoro Dali albumas, kažkieno atsivežtas iš užsienio. Aš net vakaro šviesoje fotografavau jo reprodukcijas – toks neįprastas mums buvo tasai meno reiškiny. Kūriniai atrodė tiesiog genialūs. Ir štai dabar esu Bazelyje, apžiūrinėju gatvėje kabantį parodos „*Surrealismus in Paris*“ plakatą. Jame – Dali paveikslas „Nuoga Gala“, nutapytas 1944 m. Pirmame plane nuogalė. Dangaus fone – šuolyje jos link sustingę du tigras aštriais nagais ir dantimis. Jos pusėn lekia ir šautuvas, o pačiame priekyje matome aštrią adatą, kuri, rodos, už akimirkos įsmigs į Galos kūną. Grėsmė? Taip. Bet čia dar ne viskas. Dangaus fone ant plonyčių kojų tarsi voras žengia dramblys, ramiai nešdamas ant pečių kažkokį lyg ir paminklą. Vienas tigras iššoka iš žuvies vidurių, o gal ta žuvis vejasi tigrą, norėdama jį praryti? Tame paveiksle – keletas paveikslų, tiek daug siužetų, kad nustoju juos analizavęs, tik žiūriu išsižiojęs, gėrėdamasis, kaip puikiai nutapyti tigras. Jie pritvinkę energijos, galėtų akimirksniu bet ką sudraskyti. Dali paveikslas plakate smarkiai padidintas, todėl galiu iš arti tyrinėti smulkiausias detales, kurių šiaip knygoje net neižiūrėtum.

Kitas genialus siurrealizmo atstovas – Magritte'as. Jis yra poetas. Ramus burtininkas arba magas. Jo spalvų kultūra daug subtilesnė negu Dali. O fantazija man daug artimesnė. Pavyzdžiui, vyras su skrybėle. Veido nematyti, vietoj jo – žalias obuolys su žaliais lapais.

Čia nėra stingdančio siaubo, tik kažkokia vylinga paslaptis. Rūbai, obuolys, dangus nutapyti labai stropiai. Magritte'as padarė didžiulę įtaką šiuolaikiniam plakatui, iliustracijai, tapybai. Akmeniniai paukščiai, sudužęs dangus, pypkė, kuri, pasak dailininko, visai ne pypkė, ir taip toliau.

Vaikštau po parodą. Daug kūrinų pasiskolinta iš privačių kolekcijų – tuos matau pirmą kartą.

Kelio skausmas

Iš krašto į kraštą, iš muziejaus į muziejų. Einu ir einu. Kol pristabdo kelio sąnario skausmas. Prieš pusmetį kasdien lankydavausi Konstancino miestelio ligoninėje, klusniai vykdžiau gydytojų nurodymus, kad tik tas skausmas praeitų. Buvau vadinamasis dienos ligoonis. Pratimai ant matracio, vandenyje, kelio šildymas, šaldymas ir taip toliau. Tarp tų procedūrų kartais būdavo valandos ar dviejų pertrauka. Tada piešdavau, ką matau koridoriuose. Scenos kaip iš Bruegelio paveikslų – žmonės be rankų, be kojų, sugipsuoti, sėdintys vežimėliuose, įkalinti kažkokiuose rėmuose, matyt, po avarijų, paralyžiuoti. Koks tas gyvenimas keistas. Tarsi nepaisytų kančios, tų žmonių veidai giedri, besišypsantys, o gydytojų, sesučių – rimti, net niūroki.

Baigiasi mėnesinis mano gydymas, siunčia į apžiūrą, ar yra rezultatas. Gydytojas skaito mano pavardę. Lietuviška. Apima skaudamą kelią, spaudo ir staiga klausia: „Gal man paaiškintumėte, kodėl Lenkijos ir Lietuvos santykiai taip pablogėję?“ Guliu, apstulbintas tokio klausimo. Bet turiu kažką sakyti: „Užaugau kaime tarp barnių. Mano tėvas turėjo lenkų kraujo, o mama – lietuvi. Visą gyvenimą jiedu barėsi, bet kai tėvas mirė, mama prie jo karsto nepaguodžiamai raudėjo...“ Daktaras įdėmiai klausosi, patylėjęs sako: „Man dabar aiškiau.“

Burliokai ir metalinė saulė

Šį kartą maršrutas veda į Maskvą. Varšuvos oro uoste nusiperku *Frankfurter Allgemeine*. Įdėta didelė Iljos Repino paveikslo „Burliokai prie Volgos“ (1873) reprodukcija, nes Chemnice rodomi peredvižnikai – rusų tapyto-

jai realistai. Žiūrėdamas į tą paveikslą pamaniau, kad tai savotiška mano kelionės į Rusiją metafora. Apie 30 metų nesu ten buvęs. Sovietmečiu žodį Maskva lydėjo baimė ir nerimas. Tai buvo sostinių sostinė, visagalis centras, iš kurio ir Lietuvai atvežta metalinė saulė. Sovietijoje viskas buvo iš metalo, net Feliksas geležinis... Maskva tardavo lemtingą nuosprendį ir mums, dailininkams, – ar to autoriaus kūrinys bus leista parodyti pasauliui, ar ne, ar tam autoriui galima vykti į turistinę kelionę po Vakarų, ar ne. Net knygos, siunčiamos iš Vakarų, būdavo peržiūrimos – jei Maskvai nepatikdavo, adresato jos nepasiekdavo. Bet ir knygas, kurios labai patikdavo, Maskva konfiskuodavo – pasilikdavo sau. Gražina Dideytė kadaise mane mokė: paprašyk, kad siuntėtai iš užsienio ant knygų nugarėlių užrašytą – *For Stasys, für Stasys, pour Stasys*, Stasiui. Atseit aprašytos knygos nedings-ta... Dabar žvelgdamas į Repino nutapytus apiplyšusius varguolius, tempiančius laivą per Volgą, suprantu, kad kiekvienas personažas – tai individualus vergo simbolis. Kadaise buvau vienas iš jų, nes vergystė būna ne tik fizinė, bet ir dvasinė.

Ilgai svarstau, važiuoti ar nevažiuoti? Viena vertus, smalsu – girdėjau, Maskva smarkiai pasikeitusi, bet kažkodėl netraukia tas miestas... Dovilė Tomkutė iš *Arkos* galerijos įkalba mane, kad skrisčiau, esą tarptautinis menų salonas negali būti be autorių, jei organizatoriai kviečia juos individualiai.

Šeremetjevo oro uoste be didelio vargo susitvarkęs kontrolės formalumus, pamačiau vairuotoją, kuris laikė kartoninį lapą su mano vardu. Pūga. Važiuojame lėtai per spūstį. Tylėdamas svarstau: gal jis koks „angelas sargas“, kas čia žino? Gal ko paklausus neutraliai? Pavyzdžiui, kiek kainuoja tokia kelionė iš Šeremetjevo oro uosto iki Maskvos centro? Atsako: pradedant nuo 1500 rublių ir daugiau, tai priklauso nuo taksi kompanijos. Apstulbęs svarstau: Varšuvoje išsikeičiau 100 zlotų – gavau apie 750 rublių. Vadinasi, tų pinigų užtektų vos pusei kelio. O kadaise mano seserys Panevėžyje uždirbdavo po 70 ar 80 rublių per mėnesį... Tiesa, man *Vagos* leidykla už iliustruotą knygą kartais sumokėdavo apie 1500 rublių. Vadinasi, už tą honorarą pigiausiai taksi gal patekčiau iš oro uosto į miesto centrą.

Kadaise buvau vienas iš jų...

Tarptautiniame menų salone „Keliai – keleliai“ mane pasitinka besišypsanti, nuoširdžios kuratorės Margarita Karlova ir Jekaterina Kijanickaja: *Sadisj, Stasys, kofe ili čaj popjom*. Atvežamos dėžės su mano darbais, ieškoma meistro, kuris turi specialų raktą varžteliams atsukinėti. Su Margarita svarstome, kaip geriau eksponuoti. Sutariame, kad ant vienos sienos kabės dvi didelės pastelės – „Kiškis“ ir „Klounas“, ant kitos – fotografijų ciklas su dviem aliejinės tapybos paveikslais, ant trečios – pastelių ciklas „Veidai“ ir du plakatų originalai su kelio motyvu... Erdvės centre – stalas, prie kurio sėdėsiu dešimt dienų, kartais kaip autorius, kartais kaip *Arkos* galerijos „direktorius“, mat Dovilė prieš pat kelionę susirgo ir neatvažiavo. Taigi Lietuvai Maskvoje atstovauju vienas aš.

Trys realistai

Šalia manęs – Estijos erdvė. Pamenu, studentas būdamas nuvažiavau į Taliną, nežinau, kodėl susiradau grafikos *Vive's Tolli* adresą ir pasibeldžiau į jos namų duris. Ji mielai priėmė nepažįstamąjį, paneigdama gandas apie tariamą estų šaltumą. Paskambino keletui dailininkų, taip susipažinau su Malle Leis, Toinu Vintu ir kitais. Estijos menas tais laikais man darė didelį įspūdį. Bet dabar čia, salone, kažkodėl viskas atrodė pilka. Tapyba, apie kurią sunku ką nors pasakyti. Simpatiškam estų dailininkų sąjungos pirmininkui Jaanui

Elkenui to, žinoma, nesakau. Kviečia atvažiuoti į Taliną. Gal kada nors...

Vaikštau po saloną skersai išilgai, ieškau meno, bet jo čia mažoka. Vienos rankos pirštų per daug, kad išvardyčiau tai, kas patiko. Aleksandras Petrovas 1972 m. tarnavo kariuomenėje ir ant atvirukų dydžio kartonėlių tapė likimo draugų portretus, aplinką, apšnerkštas kazarmas. Viskas tikra, paprasta, nuoširdu. Vėlesni jo darbai tą jau praradę. Dabar jis gyvena Ispanijoje. Po parodą sukiojosi ir jo gyvenimo draugė, suknelę papuošusi dirbtinėmis rožėmis. Lankytojai įsiminė ją kaip keistuoelę. Antras vertas dėmesio dailininkas – Viktoras Popkovas, kurio realistinis paveikslas „Bobutė su pieno bidonėliu“ puikus, bet tik tas vienas. Kiti ne. Sako, mėgęs pašėlti. Girtas norėjo pajuokauti su pinigų inkasatoriais, o tie jį nušovė. Ši jo ekspozicija – pomirtinė. Trečiasis mane sužavėjęs autorius – Andrejus Jakovlevas, 12 realistinių paveikslų „Metų laikai“ nutapęs taip, kad žiūrėdamas į juos pajunti ore tvyrančią ramybę, net laimės nuojautą. Autorius buvo atvykęs pats, susipažinom, lengvai pasiautėjom. Kviečia atvažiuoti į Peterburgą, kur jis dabar gyvena...

Kiek kainuoja „Žiguli“

Praalkęs užeinu į salono bufetą. Pasirinkimas kuklus – imu pablyškusios laišos gabaliuką, ryžių, salotų ir alaus „Žiguli“. Kasininkė atidžiai apžiūri valgius, spaudo klavišus, tik pokšt pokšt, ir sako: 550 rublių. Valgis jau šaltas. Tik alus skanus, tikras. Kitą dieną dailininkams buvo išdalytos kortelės, kurių turėtojus bufetas aptarnavo už pusę kainos. Išskyrus tą „Žiguli“...

Trys draugai

Prieina Sergejus Serovas ir sako: atsimeni, buvome susitikę Pietų Korėjoje, Seule, grafinio projektavimo simpoziume. Vizitinėje jo kortelėje parašyta: *Art director*. Neblogai žino mano kūrybą. Nori, kad susitikčiau su jo studentais. Sakau, gerai, tegu ateina. Atsidėkodamas Sergejus sodina mane į mašiną ir veža į Puškino

muziejų. Paveikslai, matyti įvairiuose albumuose, čia paslėpti už stiklo, todėl irgi atrodo kaip reprodukcijos. Sergejus man sako: Puškino muziejuje buvo lenkų plakato paroda, bet be Stasio darbų. Čia man ne naujiena.

Plakatistą Vladimirą Chajką irgi susitikau Seule. Dabar jis įteikė man dovaną – tai knyga „Iz klasiki“. Šiuolaikinė menininkė Irina Zatulovskaja išymių rašytojų portretus tapo ant daiktų, rastų šiukšlyne. Tapo lengvai, vos keliais potėpiais. Rengia tų darbų parodas ne muziejuose, o apleistose vietose. Puškinas ant sudužusio veidrodžio, Pasternakas ant faneros gabalo, Platonovas ant metalinės skalbimo lentos, Mandelštamas ant akmens...

Vladimiras – tikras humoristas, jis sako: mano buvusi žmona švenčia gimtadienį, važiuojam? Kodėl ne! Valandą praleidžiame Maskvos metro. Stebiu „pogrindžio“ žmones. Ar jie pasikeitė per tuos 30 metų? Sunku pasakyti...

Antonas Fiodorovas – žurnalo *Vokrug sveta* grafinis redaktorius. Prieš keletą metų jis parašė man laišką. O susitinkame pirmą kartą. Atsineša knygelę su mano darbais, pirkta GGG galerijoje Tokijyje. Prašo autogra-

fo. Nupiešiu jam tokį profilį – *stasys*. Kviečia vakarie-
nės. Einame į suši restoraną. Skanu.

Pavargau kariauti

Apsistojęs Lietuvos ambasados svečių namuose, vakarinę vienatvę paįvairinu įsijungęs televizorių. Ala Pugačiova dainuoja: *Žiznj nevozmožno povernutj nazad...* Tokia už širdies griebianti daina. Kitą vakarą pamatau parodos iš Ermitažo grafikos rinkinių atidarymą Vilniuje, Dailės muziejaus direktorius Budrys ekrane kaip gyvas rėžia sveikinimus. Po to kalba Ermitažo direktorius Piotrovskis. Tai kovo 8-osios minėjimas ir parodos atidarymas. Kitą naktį trys meno kritikės diskutuoja, kada šiukšlės yra menas, o kada ne. Viena iš jų – garsioji Olga Sviblova. Tos laidos įdomybė ta, kad pradžioje parodo animacinį filmuką su žmogeliu, kuris įtartinau panašus į tuos, kokius piešiu aš. Bet čia ne mano kūrinys. *Kultūros barų* vyriausiojo redaktoriaus šviesaus atminimo Bronio Savukyno sūnus Aistis prieš keletą metų internete buvo aptikęs šį apskrų mano darbų padirbinėtoją. Pasirodo, tas veikėjas visapusiškai reiškiasi ir dabar. Bet aš pavargau kariauti...

Nekrasivo!

Kasdien važiuodamas į Meno saloną stebiu žmones, situacijas, architektūrą. Pirmą sceną: rytas, aplūžusi troleibusų stotelė. Sėdi stora suvargusi gatvės šlavėja su mobiliuoju telefonu rankoje, tartum žinutes skaitytų. Netrukus užsnūsta. Stūkso kaip skulptūra. Jei būčiau tapytojas realistas, ji man taptų puikiu dabartinės Maskvos simboliu.

Atvažiuoja troleibusas. Įlipu, sėduosi ant į apiplyšusios kėdės. Žiūriu pro purvu aptaškytą langą. Matau aukštą pastatą su smailiu bokštu. Pamenu, kažkas pasakojo tokią istoriją: anais laikais architektūros projektus ir statinius tvirtindavo Stalinas. Kai buvo pastatytas šis namas, atvažiavo priėmimo komisija su vadu priešakyje. Žiūri generalisimas į namą ir nieko nesako. Visi dreba: jei kas ne taip – tiesus kelias į Sibirą. O Stalinas vis

Oligarcho inomarka

tyli, rūko pypkę. Pagaliau įvertina: *Nekrasivo!* Pasirodo, namui trūksta smailės. Po trijų mėnesių ji kaip raketa įsirėmė į dangų...

Staiga troleibusas sustoja ir stovi visa amžinybę, nes jam kelią užtvėrusi *inomarka* – prabangus automobilis, kurio vairuotojas laukia savo šeiminko. Tokius čia vadina oligarchais. Troleibuso vairuotoja negailėdama riebių žodžių rėkia, kad mašina trauktųsi iš kelio, keleiviai įpykę, bet ką gi gali troleibusas – juk jis prijungtas prie laidų, todėl kliūtis neaplenks. Sakoma, toks reginys čia dažnas. Kas turtingas, tas teisus. Todėl žmonių nepasitenkinimas auga, auga ir auga.

Šedevras gigantas

Jeigu kas nors manęs paklaustų, kokį didžiausią įspūdį patyriau Maskvoje, atsakyčiau, kad pribloškė Aleksandro Ivanovo paveikslas Tretjakovo galerijoje „Kristaus pasirodymas liaudžiai“ (*Javlenije Christa*

narodu, 1837–1857). Būtina atkreipti dėmesį į formą – daugiau kaip penki metrai aukščio ir septyni su puse pločio. Dydis dydžiu, tačiau ne jis lemia šito paveiklo galią, jėgą, įtaigumą. Esu matęs įvairaus meno daugybėje pasaulio muziejų, bet šis yra išskirtinis. Kiek kūrybinės jėgos turėjo dailininkas! Jei kitą sykį važiuočiau į Maskvą, būtinai ateisiu pasižiūrėti į stačiatikių Kristų...

Legendos demonai

Per viešną Maskvoje tikėjausi pamatyti ir vieną kitą spektaklį. Lyg būtų atspėjęs mano mintis, Lietuvos ambasados kultūros atašė Faustas Latėnas pasiūlė nueiti į generalinę repeticiją Vachtangovo teatre. Garsusis Jurijus Liubimovas, nors jam jau 94 metai, bet vis dar kupinas jėgų, pastatė spektaklį pagal Dostojevskio romaną „Demonai“ (*Besy*). Pirmąsias 2 valandas praleidau salėje stebėdamas, kaip režisierius duoda nurodymus aktoriams, o šie bando viską paversti scenos vaizdais. Per antrą spektaklio dalį teatro direktoriaus Rimo Tumino kabinete gurkšnočiau šampaną, vis užmesdamas akį į ekraną, transliuojantį tą repeticiją. Spektaklis nepadarė man įspūdžio, atrodė tarsi studentiškos pratybos. Tik aktorių įsijautimas kėlė pasigėrėjimą. Sako, iš pradžių jie protestavo, nenorėjo klausyti Liubimovo, Tuminui teko juos taikyti... Iškart matyti, kad čia jis – tikras šeimnininkas. Man tai buvo pirmas pašnekesys su Tuminu.

Ar verta?

Salone, mano ekspozicijoje, žmonės dažnai fotografavosi prie didelės pastelės „Kiškis“. Tarsi prie kokio paminklo. Viena žiūrovė, sužinojusi, kad autorius esu aš, paklausė: ką reiškia tas kiškis? Matote, tai toks mano kiškis, – paaiškinau. Bet ji būtinai norėjo konkretaus atsakymo, nors prisipažino, kad menu nelabai domisi, tiesiog mano paveikslai, jos manymu, smarkiai skiriasi nuo kitų salono dalyvių kūrybos. Priena kita moteris, kailiais išsipuošusi. Klausia, kodėl iš Lietuvos tik vienas autorius. Įsijaučiu į galeristo vaidmenį ir sa-

kau: vienas, bet geras. Ji pakraipė galvą, pasisukiojo ir pasigyrė apie lietuvių meną rašiusi žurnale *Dekoratивноje iskusstvo*. Norėjau pasakyti jai komplimentą, kad gražiai pasipuošusi, bet kol svarsčiau, ar verta, ji lėtai nužingsniavo Estijos pusėn...

Truputis garbės

Išgirdau kalbas, esą kovo 27 d. man bus suteiktas Rusijos menų akademijos Garbės nario vardas. Malonus sutapimas, kad viza galiojo kaip tik iki kovo 27-osios. Įsimintinas antradienis: 11 valandą stoviu prie įėjimo į Menų akademiją. Iškilmingai renkasi išsipustę akademikai. Mane pasodina pirmoje eilėje. Pirmiausia kviečiami naujieji Akademijos nariai, po to nariai-korespondentai. Jų visas pulkas. Matau keletą pažįstamų veidų – rusų mados guru Judaškinas, „Metų laikų“ tapytojas Andrejus Jakovlevas, ekrane matytoji menotyrininkė Olga Sviblova... Naujųjų Garbės narių tik keturi. Tarp jų ir aš. Štai tokia staigmena baigėsi mano kelionė į Maskvą. ■

Vienas iš keturių pagarbintų...

MISIONIERIŲ SODŲ TERITORIJOS SUTVARKYMO PAGRINDINIS PLANAS M 1:1000

Pirmoji premija 15 000 Lt. SJ „Vilniaus planas“: arch. Jurga Silvija Večerskytė-Šimeliūnė, Birutė Pečiūraitė-Baltuškienė, Birutė Gudynaitė, Indrė Grabauskaitė, parkotylininkas Kęstutis Labanauskas

Antroji premija 10 000 Lt. UAB „J.ARCH“: arch. Andrius Gabrys, Jonita Šyvokienė, Guoda Bardauskaitė, Delia Roxana Moldoveanu, Andrei Deacu

Paskatinamoji premija 1 000 Lt. UAB „YCL“: arch. Tautvydas Vileikis, Agnė Selemonaitė, Ineta Naujalytė, Rokas Kontvainis ir Tomas Umbrasas

Šeštoji vieta. UAB "Želdynai": Regimantas Pilkauskas, Mantas Pilkauskas, Vainius Pilkauskas

Alvydas ŽICKIS

MISIONIERIŲ SODAI: POILSIS GAMTOJE AR VAISMEDŽIŲ SODININKYSTĖ?

Visuomenė turėtų žinoti viską apie miestų viešuosius želdynus (parkus, sodus, skverus, kapines), kurie tvarkomi iš mokesčių mokėtojų lėšų. Vieši konkursai, parodos, projektų aptarimai, pristatymai spaudoje užtikrintų geresnį specialistų ir visuomenės tarpusavio supratimą, skatintų kraštovaizdžio architektūros pažangą.

Pernai vasarą Vilniaus miesto savivaldybė paskelbė Misionierių sodų projektinių pasiūlymų, kuriuos reikėjo pateikti iki rugpjūčio 12 d., konkursą. Po dviejų mėnesių, spalio 12 d., buvo paskelbti rezultatai. Vertinimo komisija priėmė ir surikiavo 10 iš 11 pateiktų projektų (pirmieji penki premijuoti), vieną pripažino neatitinkančiu konkurso sąlygų. Projektai buvo eksponuojami Savivaldybės salėje, o skaitmeniniu pavidalu pristatyti Architektų sąjungos ir Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjungos svetainėse. Vertinimo komisija projektus įvertino balais, bet nepateikė jokių žodinių paaiškinimų. Kitaip tariant, įvertino be komentarų. Konkursą laimėjo pasiūlymas, kurį pateikė savivaldybės įmonė „Vilniaus planas“.

Panašų konkursą Vilniaus savivaldybė organizavo prieš penkerius metus, jis buvo skirtas Vingrių šaltinių aplinkos tvarkymui. Kaip tada, taip ir dabar buvo tie patys konkurso organizatoriai, beveik visi tie patys projektų vertintojai, tokia pati vertinimo balais metodika ir tie patys konkurso nugalėtojai (*LKAS žinios*, 2007, kovas, nr. 29–30). Geriausiu pripažintas projektas, kurį pateikė savivaldybės įmonė „Vilniaus planas“, tolesniam darbui netiko. Konkursas į nieką pavirto.

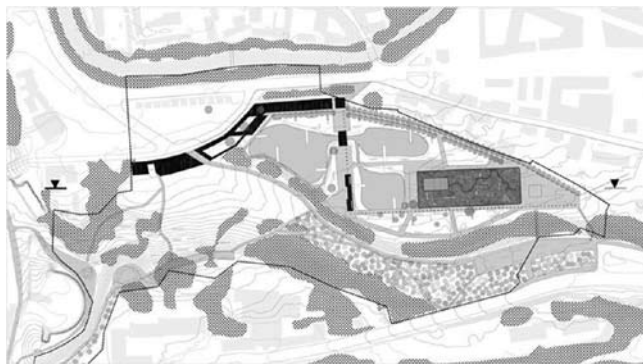
Misionierių sodų tvarkymo konkursą dauguma Architektų sąjungos svetainėje apsilankusių komentatorių apibūdino kaip neskaidrų. Vertintojai ir įmonė laimėtoja susiję nuolatiniais darbo ryšiais (septyni iš vienuolikos žiuri narių dirba Vilniaus miesto savivaldybėje). Be to, akivaizdžiai pažeistas projektų anonimiškumas, nes dar nesibaigus konkursui, 2011 m. rugsėjo 23 d., vienas projektas su autorių pavardėmis buvo paskelbtas Aplinkos ministerijos tinklalapyje (<http://www.am.lt/VI/index.php#a/11119>). Kaip tyčia jis ir pelnė pirmąją vietą.

Jau pasibaigus konkursui, dalyviams reikalaujant, buvo paskelbta projektų vertinimo komisija: pirmininkas – Artūras Zuokas, Vilniaus meras, Artūras Blotnys, departamento direktorius, Rūta Matonienė, Miesto plėtros departamento Plėtros planavimo skyriaus vedėja, Vaiva Deveikienė, Miesto estetikos skyriaus vedėja, Marius Skarupskas iš Ekonomikos ir investicijų departamento, Jūratė Morkūnaitė iš Kultūros paveldo apsaugos skyriaus, Giedrė Čeponytė iš Miesto ūkio ir transporto departamento Miesto tvarkymo skyriaus želdynų poskyrio, Vitas Karčiauskas, Kultūros paveldo departamento prie KM Vilniaus teritorinio padalinio vedėjas, Konstantinas Jakovlevas-Mateckis, Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjungos pirmininko pavaduotojas, Irena Daujotaitė, atstovaujanti Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjungai, Sakalas Gorodeckis, iš asociacijos *Užupio bendruomenė*.

Projektuojama Misionierių sodų teritorija pietuose prasideda nuo XVII a. pastatytos Švč. Marijos žengimo į dangų bažnyčios ir Misionierių vienuolyno tvoros, tada leidžiasi Vilnios slėnio šlaitais iki kairiojo upės kranto. Vakariename sodų pakraštyje glaudžiasi miesto gynybinių sienų liekanos ir Bastėja – originalus XVII a. vidurio renesansinės gynybinės architektūros pavyzdys. Rytinį pakraštį juosia Paupio gatvė su pastatais ir jų kiemais.

Bažnyčia su vienuolynu stovi 130 m abs. a. (absoliutaus aukščio – nuo Baltijos jūros lygio) terasoje, o Vilnios vandens paviršius yra 95 m abs. a. Žiupronių šaltiniai šlaituose trykšta 105 m abs. a., o trijų tvenkinių paviršiai žemėja kas 1 metras. Žemutinio tvenkinio vandens paviršius yra apie 102 m abs. a. Šaltinių maitinami tvenkiniai yra didžiausia Misionierių sodų vertybė. Nuo XVII a. jie priklausė vienuolynui, čia buvo užveisti daržai ir vaismedžių sodai.

XIX–XX a. įstrižai Vilnios slėnio šlaito nutiesus dabartinę Maironio gatvę, Misionierių sodai buvo padalyti į du panaudos požiūriu nelygiaverčius plotus. Trikampį sklypą šalia vienuolyno ir Senamiesčio sudaro status ir statokas šlaitas, apaugęs žole ir pavieniais medžiais. Vilnios paupyje vyrauja nuolaidžios terasos su vandens telkiniais. Iš apžvalgos aikštelės prie Maironio ir Subačiaus gatvių gerai matyti sodų tvenkiniai, Vilniaus aukštutinės pilies bokštas ir aukštieji pastatai Neries dešiniajame krante.

Trečioji premija 5 000 Lt. Autoriai: arch. Tomas Grunskis, Martynas Mankus. Bendradarbiai: Rūta Norvilaitė, Marius Žygaitis, Edimtas Šimeliūnas, Sandra Senavaitytė, Edgaras Pantelejevas. Konsultantas: Arūnas Senavaitis

Konkurso organizatoriai buvo numatę, kad iš pateiktų projektų išrinktų geriausią pasiūlymą, kuris tiktų gyventojų ir miesto svečių poilsiui, padėtų geriau „pažinti miesto istorines tradicijas“. Šis pageidavimas – tai užuomina į paplitusį madingą reiškinį, kai užsidegama atkurti tai, kas galbūt buvo, bet gal to ir nebuvo. Konkurso laimėtojai siūlė atstatyti visas praeityje buvusias tvoras, kurios šiandien nebeturi jokios prasmės. Misionierių sodų autentiškos liekanos yra Žiupronių šaltiniai ir trys tvenkinėliai. Visa kita sunykę, pakeista (nutiesta Maironio gatvė ir greta jos pertvarkyti šlaitai), todėl gali būti tik vaizduotės kūrinys. Esant tokiems reikalavimams, projektuotojai, užuot kūrę mūsų laikų žmonėms reikalingus želdynus, dairosi į praėjusius šimtmečius ir ketina pamėgdžioti anų laikų žmonių gyvenimą.

Pamėginsiu kritiškai apžvelgti projektuotojų pasiūlytus sprendinius ir padiskutuoti su „nebyliaisiais“ projektų vertintojais, kurie savo sprendimo viešai nekommentavo.

Konkurso sąlygos kėlė prasmingą uždavinį: „Teikti siūlymus dėl funkcinų ir vizualinių ryšių atkūrimo tarp Maironio gatvės atskirtų dviejų teritorijų.“ Tačiau ar siūlymai buvo tinkamai įvertinti? Labai nustebino vertinimo komisijos paskirta trečioji vieta projektui (architektai Tomas Grunskis, Martynas Mankus ir kiti), kurio pagrindinė idėja – naikinti Maironio gatvę, Vilnios slėnio šlaitu einančią įstrižai per Misionierių sodus. Ji priklausė miesto gatvių tinklui, kurį pertvarkyti – kito lygmens uždavinys, sprendžiamas atsižvelgiant į viso miesto bendrąjį planą. Lengvabūdiškas pasiūlymas nutraukti svarbų ir turistams patrauklų transporto ryšį tarp Vilnios slėnio paupio ir viršutinių terasų, suduriant dvi skirtingas parko dalis, šio konkurso kontekste apskritai neturėjo būti vertinamas. Toks tinklo praretinimas gerokai komplikuočiau eismą ne tik aplinkiniuose statybų plotuose, bet ir visame mieste. Nukreipus transporto srautą toliau paupiu, Aukštaičių gatve, būtų sunkiau iš parko prieiti prie upės, kuri taip pat svarbus miesto želdynų visumos akcentas. Autoriai netgi neapipavidalina judėjimo krypties: platoką Maironio gatvę nukerta siaura Kūdrų gatvė, toliau esanti sankasa pratęsia tik pėsčiųjų ar dviračių taką.

Neaišku, kokius šio projekto pranašumus prieš kitus pasiūlymus įžvelgė vertintojai. Gal jiems imponavo gamtiško kūdrų parko pertvarkymas statybos priemonėmis, nes augalai ir jų formuojamos erdvės čia vaizduojami schematiškai, kaip antraeiliai.

Pirmąją premiją pelnęs projektas irgi siūlo pertvarkyti gatves: Maironio ir kitų gatvių atkarpa susiaurina iki 7 m (2 važiavimo juostų) pločio, bet nenagrinėja, kaip visa tai paveiks eismo sąlygas. Vertinimo komisija gal pasikvietė transporto ekspertus, tačiau jų išvadų nežinome. Projektuojamų gatvių parametrus paprastai nulemia transporto srautai, o ne atvirškščiai.

Yra ir kitoks sprendimas – UAB „Želdynai“ pasiūlė pertvarkyti gatves parko projektavimo ribose: sutapdinti Maironio, Aukštaičių ir Kūdrų gatvių sankryžas, siaurą Vilnios krantinę glaudžiai sujungiant su Tymo turgaus aikšte. Šiuo atveju neardant miesto ryšių padidinamas rekreacinis teritorijos naudingumas.

Dauguma projektų numato, kad abi sodų dalis jungtų takas, kertantis Maironio gatvę, juo sodų lankytojai galėtų iš Senamiesčio nueiti į Užupį – tai svarbi projektuojamo želdyno kompozicijos ašis. Perėja per Maironio gatvę tarp sankryžų – išskirtinė eismo vieta, projektuotojai siūlo įvairius jos variantus nuo sutapdintos iki dviejų lygių sankryžos. Požeminė perėja ar lieptas virš gatvės, išnaudojant šlaito aukščių skirtumą, padidina eismo saugumą. Tačiau Senamiesčio vaizdo išsaugojimo požiūriu šie pasiūlymai nėra lygiaverčiai.

Požeminė perėja po Maironio gatve numatoma tik viename projekte, kuriam komisija skyrė šeštą vietą, – tai „Želdynų“ pasiūlytas variantas. Kituose projektuose ši svarbi perėja tapdinama su važiuojamąja gatvės dalimi (pirmoji vieta konkurse) arba pakeliama virš jos.

Trys projektai siūlo lieptus virš gatvės. Antra premija įvertintas UAB „J.ARCH“ projektas siūlo dengtą lieptą toje pat vietoje kaip ir „Želdynų“ požeminė perėja, jis dar pratęsiamas virš slėnio kaip apžvalgos bokštas, todėl iš paupio sodų užstos bažnyčios su vienuolynu vaizdą. „YCL“ projekte (IV vieta) siūlomas apžvalgos takas ir lieptas per Maironio gatvę viršutinėse terasose, taigi abu jie skirti ne pagrindiniam parko susisiekimui. Lieptas kyla iškart nuo apžvalgos aikštės Maironio ir

Subačiaus gatvėse, įstrižai kirsdamas Maironio gatvę ir šlaitą (panoraminius vaizdas nedetalizuojamas).

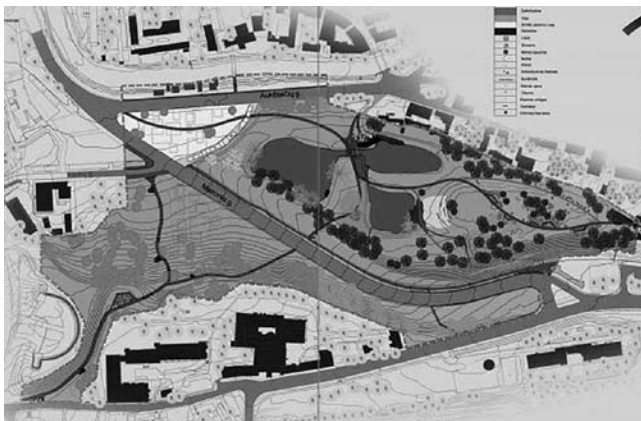
Klaipėdos universiteto Regioninio planavimo centras (X vieta) siūlo ne tik lieptą per Maironio gatvę aukštesnėje terasoje, bet ir platų apželdintą viaduką, kuris leidžiasi į paupį, mažiau išsiskirdamas iš aplinkos. Panašūs įrenginiai paprastai statomi virš autostradų, kertančių miškus, kad transportas nebaidytų migruojančių žvėrių.

Regėjimo lauke išskylantys gamtos ar kultūros dariniai skaido erdvę. Kraštovaizdžio architektas Eduardas François André gilino takus, kad jie kuo mažiau optiškai raižytų parko veją. Ši „gudrybė“ padėjo sukurti vientisą Palangos parko erdves. Netoli Misionierių vienuolyno ir bažnyčios kylantys nauji statiniai visiškai nedera istorinės architektūros fone.

Konkurso sąlygos reikalavo „sukurti želdyno erdvių sistemą, maksimaliai panaudojant gamtinius, kultūrinius išteklius...“ Medžių guotai, medynai, gyvatvorės ir krūmynai yra pagrindiniai želdyno erdvių formantai. Pirmąją ir antrąją vietas pelnę projektai siūlo apjuosti Misionierių vienuolyno ir bažnyčios patvorį plačiomis medžių juostomis. Jos užmaskuos ir suniveliuos senos išraiškingos architektūros panoramą, neleis grožėtis ja pašlaitėmis palei tvenkinius ir Vilnios pakrante vaikstantiems poilsiautojams.

Abu šie projektai važiuojantiems Maironio gatve atveria vaizdus į sodų gilumą, sumažindami rekreacinę sodų vertę. Maironio gatvė yra triukšmo ir taršos šaltinis, todėl būtina sodų erdves apsaugoti želdiniais, jeigu siekiama sukurti ramiam poilsiui tinkamas vietas. Tokio požiūrio laikytasi „Želdynų“ pateiktame projekte.

Kai kurių projektų autoriai perdėtai sureikšmina archyvų žinias apie vienuolių augintas obelis ir vyšniais, o konkurso nugalėtojai net siūlo atkurti vaismedžių sodininkystės verslą ir švietimą Misionierių soduose, kurie atlieka miesto parko vaidmenį. Deja, nebėra vienuolių, todėl puoselėti visuomeninę sodininkystę nebebus kam. Blogiausia, kad sodus ir daržus siūloma kurti terasose ant stačių Vilnios slėnio šlaitų. Konkurso nugalėtojai ketina krūmus ir daugiameses gėles sodinti terasėlių šlaituose. Iš to galima suprasti, kad bus apsi-

UAB NIT projektas. VII vieta

eita be atraminių sienučių, o šlaitus sutvirtins augalai. Antrosios vietos projekte per statų šlaitą serpantinu leidžiasi takas, vadinamas „Misionierių kalvos šlaito promenade“. Jo terasose numatyta auginti „dekoratyvines aromatinės žolės“, o kitoje šlaito vietoje bus įveistas „laukinių vaismedžių sodas“.

Siūlymai ant ganėtinai stačių Vilnios slėnio šlaitų įrengti terasas vaismedžiams, daržovėms ir gėlėms prieštarauja tikslingam kraštovaizdžio panaudojimui. Teks pastatyti daugybę gelžbetoninių atraminių sienų, terasose auginamus augalus reikės nuolatos laistyti. Viskas brangiai kainuos, o kokia iš to bus nauda, neaišku. Kasinėjant stačius šlaitus, kyla grėsmė pažeisti jų pusiausvyrą ir tai sukels nuošliaužas. Niekas negali garantuoti, kad gruntų pasislinkimas nepažeis paslėnyje stovinčių bažnyčios ir vienuolyno pamatų. Konkurso dalyviai, ieškodami idėjų, išnaršė istorinius archyvus, bet neįvertino gamtos sąlygų. Status šlaitas turi savo panaudojimo ribas ir nereikia jų per jėgą plėsti. Dabartinės būklės šlaitu galima nutiesti vieną kitą pasivaikščiojimo taką, smagu čia pasėdėti ant vejos, o žiemą slidinėti, važinėti rogutėmis.

Pagal visus projektus, išskyrus pirmąjį, pastatus numatoma statyti žemesniosiose slėnio terasose, dažniausiai Tymo turgaus aikštėje arba netoli jos. Tik konkurso laimėtojai planuoja lauko kavinę ant Vilnios kranto, nors čia statyti ką nors nepatogu, brangu, o svarbiausia – pavojinga. Vilnios pakrantės patrauklios

pasivaikščioti ir vandens tėkme pasigėrėti, o Tymo turgaus aikštė yra pakankamai gera vieta tokiam statiniui. Geriausiai įvertintas projektas numato sodų centre pastatyti sodininko namelį su tualetais. Parke tualetai, žinoma, reikalingi, tačiau šioje vietoje jie būtų nutolę nuo miesto nuotekų tinklo ir kiltų pavojus, kad bus užterštas greta trykštančių šaltinių vanduo.

Konkurso sąlygos reikalavo pateikti pasiūlymus, kaip sutvarkyti esamus želdinius ir kokius naujus sodinti, motyvuojant augalų rūšių parinkimą. Pirmą vietą laimėjusio projekto paaiškinimuose išvardijamos atrinktos augalų rūšys, tačiau neparodoma, kur jos bus sodinamos. Antrąją vietą laimėjęs projektas šį klausimą sprendžia konceptualiai, cituodamas prancūzų kraštovaizdžio architekto Gilles'io Clement svarstymus apie „neprižiūrimus“ želdinius, kaip į galimybę miesto terpėje įsitvirtinti natūralioms ekosistemoms. Prižiūrimuose laukuose ir miškuose augalų rūšių būna gerokai mažiau negu apleistose vietose, todėl šio projekto autoriai siūlo palikti Misionierių sodų laukinę augmeniją su barokinio sodo intarpais, kurie tariamai primintų laikus, kai steigėsi misionierių vienuolynas. Trečią vietą užėmęs projektas pateikia iliustruotą keisto pavidalo augalų (klevų su rutulinėmis lajomis, raudonais lapais ir panašiai) sąrašą, bet neparodo, kur jie bus sodinami.

„Misionierių soduose auga gražių paprastųjų klevų, pavienių ąžuolų, tačiau yra daug ir menkaverčių uosalapių klevų, tuopų, kuriuos siūloma iškirsti. Projekte siūloma sodinti augalų rūšis, kurios šioje vietoje gerai auga: paprastuosius ąžuolus, paprastuosius klevus, vienapiestes gudobeles, paprastuosius lazdynus, kalninius serbentus, pavinius baltuosius gluosnius ir juodalksnius“, – paaiškinimuose rašo šeštą vietą gavusio projekto autoriai.

Poilsio vietų gamtos apsuptyje Vilniaus gyventojams labai reikia. Misionierių sodai patrauklūs didele gamtos įvairove: yra vietos žaisti, maudytis, pasivaikščioti, gėrintis senojo Vilniaus vaizdais. Manychiau, čia turėtų vyrauti miškėliai, pievos ir vandenys, o takai, suolai ir pavėsinės turėtų būti kuo paprastesni, be stilistinių įmantrybių ar praeities stilių imitacijos. ■

NAUJA TIESA APIE KOLUMBĄ?

Neseniai Ispanijoje buvo išleista Manuelio da Silva Rosos knyga „Kolumbas: niekada nepapasakota istorija“. Su jos autoriumi kalbasi JAV gyvenantis lenkų rašytojas Henrykas Skwarczynskis.

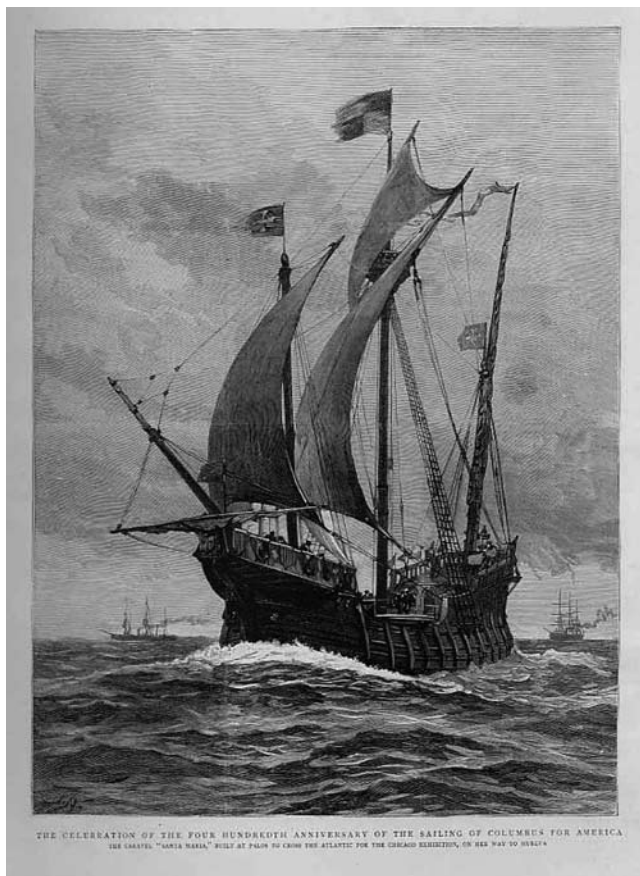
Henryk Skwarczynski: *Garsiausi Naujojo pasaulio užkariautojai buvo ispanai: Hernanas Cortesas, Hernandas de Soto, Franciskas Pizzaras. Tačiau vandenynai tais laikais priklausė portugalam. Jie buvo besibaigiančių Viduramžių finikiečiai ir iliuminatai. Be to, jie pirmieji iš europiečių kirto pusiaują. Portugalai apiplaukė Afrikos žemyną, atrado Braziliją ir, be abejo, Australiją. Tarp kelionių aistros apimtų portugalų buvo Vaskas da Gama, nukeliavęs į Indiją, Fernandas Magelanas, pirmasis perplaukęs Ramųjų vandenyną. O jūs jau ir Kolumbą – jo vardą pataisysime vėliau – priskiriate genčiai tų, kurie išdrįso plaukti toliau, negu leidžiasi saulė. Gimėte Azoruose, vėliau persikėlėte gyventi į Jungtines Amerikos Valstijas. Kada ir kur prasidėjo jūsų atradimų istorija?*

Manuel da Silva Rosa: Gyvendamas Azoruose sužinojau, kad portugalai, vedami princo Henriko Jūrininko su jo Kristaus ordinu, užkariavo atšiauriuosius vandenynus ir pradėjo Atradimų amžių. Išvažiavau iš Portugalijos, baigęs penkias klases ir nieko negirdėjęs apie Kolumbą. Apie jį sužinojau mokydamasis Amerikoje: gimė Genujoje, nekilmingoje šeimoje, svajotojo įrodyti, kad Žemė apvali, turėjo didelių rūpesčių dėl pinigų, leidosi į pavojingą kelionę ir pergalingai grįžo į Europą, atradęs tai, ką manė esant Indija. Nuostabi istorija apie greitą jo praturtėjimą man, kaip ir daugeliui, padarė didžiulį įspūdį.

Šis Kolumbo paveikslas apsisvertė prieš dvidešimt metų, kai iš portugalų į anglų kalbą verčiau knygą, kurioje perskaičiau, kad Amerikos atradėjas gyveno Portugalijoje, ten mokėsi jūreivystės, vedė portugalų didikę, ir visa tai įvyko keletu dešimtmečių anksčiau, negu jis leidosi į didingą pirmąją savo kelionę. Buvau pritrenktas sužinojęs apie portugaliskus Kolumbo saitus. Toji knyga sužadino smalsumą toliau gilintis į jo gyvenimą Portugalijoje ir tai tapo apsidimu – užsidegiau išsiaiškinti visą tiesą apie Kolumbą.

2010 m. lapkričio 28 d. britų dienraštis Daily Telegraph išspausdino sensacingą straipsnį, skelbiantį, kad Kolumbo kilmės mįslė po penkių šimtmečių pagaliau įmintą. Vis daugiau mokslininkų pritaria jūsų pateiktiems įrodymams, kad Kristupas Kolumbas (tikrasis jo vardas – Cristóbalas Colónas ir toliau vadinsiu jį būtent taip) nebuvo italas iš Genujos. Nebuvo jis ir vilnos audėjo sūnus, netgi turėjo karališko kraujo. Kada ir kuo remdamasis padarėte išvadą, kad Colónas nebuvo italas?

Pasaulis sutarė, kad admirolas Cristóbalas Colónas (Kristupas Kolumbas – tai iškraipytas ispaniškas vardas) buvo „italas Colombas, vilnos audėjas iš Genujos“, nors dėl jo tapatybės visada ginčytasi. Istorikai žino, kad atradėjo sūnus, apie 1538 m. rašydamas admiro-

lo biografiją, nenurodė, kur gimė jo tėvas. Perskaičiau daugybę dokumentų, laiškų, kronikų, istorijos knygų ir biografijų, mėgindamas įsitikinti, kad admirolas Colónas buvo genujietis Colombas. Tačiau užplūdo dar daugiau abejonių.

Istorikams pateikdavau klausimą: „Kodėl esate tokie tikri, kad jis kilęs iš Genujos?“ Atsakymas visada būdavo vienodas: „Na, jis pats labai aiškiai tą patvirtino 1498 m. išdėstęs savo paskutinę valią!“ Istorikus įtikino vienas vienintelis dokumentas, kuriame parašyta: „Aš, gimęs Genujoje, atvykau tarnauti jiems čia, Kastilijoje“ (*que siendo yo nacido en Genoba les bine a servir aqui en Castillia*). Sakinys labai aiškus. Tačiau žmogaus, kuris, gyvendamas Ispanijoje, visą laiką kruopščiai slėpė savo tapatybę ir gimimo vietą, toks prisipažinimas testamente atrodo keistas. Jeigu tai tiesa, kodėl ir po atradėjo mirties kilo tiek prieštaravimų dėl jo gimimo vietos?

Tada pagalvojau: Cristóbalas Colónas tarnauti Kastilijoje atvyko ne iš Genujos, nes kiekvienas istorikas žino, kad į Kastiliją jis atvyko iš Portugalijos. Taigi tvirtindamas, kad tas sakinys slepia tiesą, savo knygos skyriuje „Testamentas be pagrindo“ (*Un Testamento sin Fundamento*) atskleidžiu visą šiame dokumente surašytą melą.

Įrodžius vieną klastotę, lengviau susieti kitas dalis. Dokumentai iš Genujos, jei visi jie autentiški, o tas abejotina, nurodo audėją Colombą, audėjo Colombo sūnų ir audėjo Colombo vaikaitį – tai sena kaimo darbininkų šeima. Kaip galėjo kaimietis Kolumbas 1479 m. vesti portugalų didikę? O atradėjas Colónas tikrai galėjo tą padaryti. Matome, kad istorikai bandė susieti gabalėlius iš dviejų skirtingų dėlionių, todėl jų papasakota istorija virsta pasaka.

Ėjimas per džungles, užgožusias Colono kilmę, primena Heinricho Schliemann, ieškojusio senovės Trojos, pastangas pagauti vaiduoklį. 1874 m. išspausdintą jo straipsnį „Trojos pėdsakai“ (Trojanische Altertümer) daugelis sutiko skeptiškai, o kai kas net išjuokė. Tačiau ilgainiui jo atradimas buvo pripažintas vienu svarbiausių įvykių žmonijos istorijoje.

Ispanijoje neseniai išleista jūsų knyga „Colónas. Niekada nepapasakota istorija“ (Colón. La Historia Nunca Contada) sukėlė tarptautinę reakciją, bet daugelis komentatorių rėmėsi ne tuo, ką pateikėte knygoje, o sensacingais spaudos reportažais apie jūsų tyrinėjimus, sumenkindami surinktų faktų svorį. Jei pažvelgsime iš pranciškonų vienuolyno La Rábida, kur prieš išplaukdamas gyveno Colónas, perspektyvos, kryptama labiau į vakarus negu į rytus. Ar galėtumėte pasakyti svarbiausią įrodymą to, kad Amerikos atradėjas, nors prieš jį būta ir kitų, yra portugalas?

Tiesa ta, kad mano knygos „Kolumbas portugalas – nauji atradimai“ (*Colombo Português – Novas Revelações*), išleistos Portugalijoje 2009 m., beveik niekas nepastebėjo, kol 2010 m. pasirodė ispaniškas jos vertimas (*Colón. La Historia Nunca Contada*). Žurnalistai ypač pabrėždavo, kad gal jis buvo pusiau lenkas. Maniau, pasauliui turėtų būti įdomiau, kad 1498 m. parašytas keliautojo testamentas yra klastotė, be to, įrodžiau dar keletą ypač svarbių dalykų: jo žmona buvo pernelys

kilminga, kad tekėtų už prasčioko; kelionėje jis nė dienos nebuvo pasiklydęs, visada žinojo, kad plaukia ne į Indiją, nes Kolumbas buvo portugalų šnipas Ispanijoje... Laivas „Santa Maria“ nenuskendo, jis buvo nutemptas į krantą, nes siekta atsikratyti ispanų, kurie buvo rūmų siųsti šnipai. Tikėjaisi, kad straipsnių antraštės skambės maždaug taip: „Kolumbas – genijus, penkis šimtus metų mulkinęs visus, versdamas laikyti jį nemokša!“ Tačiau žiniasklaida susitelkė į lenkišką jo kilmę, mažai dėmesio kreipdama į visa kita, net į portugalų šaknis, nors jas tvirtai pagrindžia mano pateikti įrodymai. Juk Colónas nė vieno laiško neparasė itališkai ar genujietišškai, visi parašyti ispaniškai su portugalų nuokrypa. Jei pritrūkdavo ispanų kalbos žinių, į jo raštus prasiskverbėdavo portugalų žodžiai. Maišyta ispanų ir portugalų kalba jis rašė savo broliams, net savo draugui italų vienuoliui Gasparui Gorricio.

Visuose savo raštuose jis kalba apie Portugaliją, jos karalius ir laivybą. Kelionėje aplankytas vietas ir tenyškščius įvykius dažnai lygina su Portugalija, o apie kitas karalystes beveik nekalba.

Beveik visas Naujojo pasaulio vietas jis pavadino Portugalijos ar jos užkariautų žemių Afrikoje vietovardžiais, tokiais kaip Cabo Talhado ar Cabo Agulhas – taip Bartolomeus Dias pavadino atrastą Gerosios Vilties ragą.

Colónas buvo vedęs portugalę, gyveno Portugalijoje, galėjo laisvai bendrauti su Portugalijos karaliumi, jam leista plaukti į tokias slaptas vietas kaip São Jorge da Mina šiandieninėje Ganoje, nors plaukti į ten svetimšaliams karalius Jonas II buvo uždraudęs.

1493 m. kovo 4 d. laiške Ispanijos monarchams Kolumbas rašė: „Jūsų Didenybe, atmintkite, kad aš palikau žmoną, vaikus ir atvykau iš savo tėvynės Jums tarnauti.“ Taigi blaivus protas byloja, kad jis turėjo būti iš Portugalijos.

Jei jis būtų buvęs italas, tai savo broliams ir draugams italams būtų rašęs itališkai, net jeigu rašytų svetimą kalbą, vietomis įsiterptų gimtosios italų kalbos žodžiai. Tai, kad į jo raštus prasiskverbia portugalų kalba, liudija ją buvus gimtąja. Tuos kraštus jis pavadino portugalų vardais, taip pat ir Kubą – tai seno Portugalijos miesto, esančio Alentežo rajone, vardas. Portugaliją jis vadino savo tėvyne.

Vieninteliame išlikusiame dokumente, kurį 1487 m. išdavė Ispanijos karaliaus dvaras, jis irgi vadinamas „por-

tugalus“. Taigi remdamasis šiais įrodymais aš negaliu pri-
tarti, kad jo kilmė itališka.

Kastilijos rajone, ant Duero upės kranto, yra miestelis, kurį aplankiau, keliaudamas po Ispaniją. Ten, viename niekuo neišsiskiriančiame vienuolyne, 1494 m. buvo sutarta dėl vieno Vakarų civilizacijos istorijai labai svarbaus dalyko – vadinamoji Tordesiljaso sutartis įtvirtino naujai atrastų valdų ir būsimo pelno, kurį jos duos, pasidalijimą tarp Ispanijos ir Portugalijos. To susitarimo rezultatas yra ir iki šiol išlikęs Pietų Amerikos padalijimas. Tuo metu Colónas jau antrą kartą plaukė į Ameriką. Sutartis turėjo įtakos jam asmeniškai, nes pagaliau baigėsi gilėjantis konfliktas tarp dviejų galingų jūrinių valstybių. Trečią kartą kirsdamas Atlantą jis nutarė stabtelėti Portugalijai priklausančioje saloje Porto Santo, o iš ten nuplaukė į Madeirą, nors ji buvo visai nepakeliui.

Tiek Colóno kelionė į portugalų Madeiros salą 1498 m. birželio 10 d., tiek jo apsilankymas Lisabonoje grįžtant, kaip ir 1493 m. kovo 4 d. bei vėlesnė, 1502 m. gegužės 13 d., kelionė į Portugalijos Arzilą buvo iš anksto slapta suplanuotos ir Colónas melavo Ispanijos rūmams apie šias keliones. Istorikams nė į galvą nešovė, kad apsilankymas Madeiroje buvo slaptas, todėl jie neįvertino šventės, kuri buvo surengta Colónui atvykus į Funšalį, svarbos. Iš tikrųjų jo kruopščiai suplanuota ir nulepta kelionė į salą, jo garbei surengtos iškilmės liudija, kad ne tik jis buvo svarbus asmuo Madeiros gyventojams, bet ir jam ši sala buvo svarbi.

Tordesiljaso sutartį parengė Portugalijos karalius Jonas II. Jei jis būtų paklusęs popiežiaus Aleksandro VI nurodymui, išdėstytam 1493 m. gegužės 4 d. laiške, ir visas žemes už 100 mylių į vakarus nuo Azorų salų atidavęs ispanams, tokia sutartis niekada nebūtų buvusi pasirašyta. Jonas II atmetė tendencingą ispanų popiežiaus pasiūlymą ir pradėjo tiesiogiai derėtis su Ispanijos monarchais. Jonas II darė nuolatinį spaudimą ispanams, kad šie pasirašytų sutartį su Portugalija, grasindamas karu ir pasitelkdamas įtakingus savo agentus, tarp jų Cristóbalą Colóną su Medinos Sidonijos kunigaikščiu. Jiedu abu „patvirtino“ karalienei Izabelei, kad Portugalijos laivynas niekada neplaukė į vakarus.

Karalius Jonas II sumaniai pergudravo Ispanijos monarchus ir privertė juos pasirašyti savo parengtą sutartį. Padalijimo linija buvo nubrėžta lygiai ten, kur norėjo Portugalijos karalius – 370 laipsnių į vakarus nuo Žaliojo Rago salų, ir tai užtikrino, kad Brazilija atiteks portugalams. Priešingai nei įprasta manyti, Jono II pasirašyta Tordesiljaso sutartis turėjo ne palengvinti ispanams priėjimą prie žemių vakaruose, o buvo gerai suplanuota kliūtis patekti jiems į tikrąją Indiją rytuose. Tą 1494 m. liepos 2 d., kai ispanai patvirtino šią sutartį, Colónas plaukė į antrąją savo kelionę kaip ispanų monarchų patarėjas, tačiau suteikė jiems netikslią informaciją ir nusišė svarbius duomenis. Tai buvo naudinga Portugalijos karaliui. Ne daug kas stebėjosi, kodėl pasirašyti šią sutartį Portugalija privertė Ispaniją, o ne kurią nors kitą Europos karalystę. Atsakymas į šį svarbų klausimą atskleidžia, kodėl Colónas septynerius metus pūtė ispanams miglas apie savo projektą. Tai rodo didingos pirmosios jo kelionės slaptus motyvus ir paaiškina, kodėl naująją žemę Colónas pavadino „Indija“, nors puikiai žinojo, kad tai ne Indija.

Prieš daugiau nei trisdešimt penkerius metus Funšalyje sutikau Leopoldą Kielanowską, Lenkijos rašytoją emigrantą, apsigyvenusį Londone, kadaisė garsėjusį savo laidomis per Laisvosios Europos radiją. Jis visą gyvenimą vaikėsi ypatingos šmėklos – ieškojo Lenkijos karaliaus pėdsakų Madeiroje. Kielanowskio knyga „Vladislovo Varniečio odisėja“ (Odyseja Władysława Warnencyka) buvo išleista Anglijoje 1991 m., jau po rašytojo mirties. Jis įrodė, kad Lenkijos karalius ilgus metus gyveno šioje Portugalijos saloje. Kielanowskio knyga nebuvo išleista jo gimtinėje, nors oficialioji historiografija pripažįsta, kad jaunojo karaliaus likimas yra nežinomas. Nė vienas mokslininkas nebandė įeiti pro Kielanowskio praverčius vartus, kad patikrintų jo atradimus.

Leopoldo Kielanowskio išvalgos mano turimas Lenkijos istorijos žinias apvertė aukštyn kojom. Jo nuomone, o ji pagrįsta tyrimais visuose prieinamuose archyvuose nuo Lisabonos iki Vatikano, nuo Getingeno iki Bodliano bibliotekos Oksforde, Lenkijos karalius Vladislovas III, priklausęs lietuvių Jogailaičių dinastijai, nežuvo mūšyje su turkais Varoje 1444 m. Jis ne tik liko gyvas per skerdynes vietovėje, kuri yra dabartinėje Bulgarijoje, bet ilgus metus

klajojęs po daugelį vietų, tarp jų pabuvojęs ir Šv. Kotrynos vienuolyne Sinajuje, apsistojo ir ilgai gyveno Madeiroje, kolonizuotoje prieš keletą dešimtmečių. Tas žinias atvežiau į anuometinę komunistų valdomą Lenkiją, bet dienraštyje išspausdintas mano straipsnis liko nepastebėtas. Kai tapau politiniu pabėgėliu, nuolat visiems primindavau Kielanowskio istorinį tyrimą, tačiau niekam tai irgi neatrodė įdomu.

Kielanowskio tyrimas patvirtina, kad paslaptinis riteris, Portugalijoje žinomas kaip Henrique Alemão, buvo karalius Vladislovas III. Lygiai taip pat, kaip Colónas Ispanijoje, Alemão kruopščiai slėpė tikrąją savo tapatybę. Net po to, kai vienuoliai pranciškonai atpažino, kad jis yra pražuvęs Lenkijos karalius, atsisakė pripažinti, kas esąs. Henrique vadino save, kaip teigiama, „paprastu keliaujančiu riteriu“, bet jį sutukė pats Portugalijos karalius! Dar daugiau – per vestuves Jonas II tapo vyriausiuoju pabroliu, o karalystės diduomenė rodė Alemão ypatingą pagarbą. Taigi tektų pripažinti, kad Portugalijos karaliaus dvaras išprotėjo, jei nežinia iš kur atsiradusį keliautoją svetimšalį apsupo tokiu išskirtiniu dėmesiu. Maža to, kad karalius buvo vyriausiasis jo pabrolis, dar ir Tamplierių Kristaus ordino magistras princas Henrikas Jūrininkas suteikė Alemão plačias teritorijas savojoje Madeiros saloje, o Funšalio kapitonas ne tik surengė ypatingą puotą paslaptinam „keliautojui“, bet ir pats jį aptarnavo. Portugalijos karalius reguliariai siuntė jam laivus su atsargomis. Ar visa tai jie būtų darę neturėdami tikrų įrodymų, kas yra šis asmuo? Tokio dėmesio jis nusipelnė tik todėl, kad Portugalijos karalius puikiai žinojo karališkąją jo kilmę.

Leopoldo Kielanowskio tyrimų rezultatai yra svarbūs jūsų darbams, nes žmonės, kai išgirsta, kad Cristóbalas Colóno tėvas – Lenkijos karalius, laiko tai prasimanymu. Jų požiūris suprantamas, tačiau iš mokslininkų privalome reikalauti daugiau. Bet kol kas atrodo, kad istorikai nepasirengę priimti šio iššūkio. Jie vis dar tvirtai laikosi savo versijų apie karaliaus Vladislovo III likimą. Kielanowskis visą gyvenimą rinko medžiagą knygai, kuri buvo išleista jau po jo mirties. Kodėl niekas nepasidomėjo André de Palatio susirašinėjimu su popiežiumi? Kodėl niekas nepa-

tikrino Krokuvos pranciškonų archyvų? Kodėl portugalų istorikai, kurie turėtų būti labiausiai suinteresuoti, neišsiaiškina Henrique's Alemão paslapties? Ir kodėl dauguma tos epochos ekspertų iki šiol nepaiso, kad Nicolaó Floris laišką Didžiajam Teutonų ordino magistrui parašė 1472, o ne 1452 metais, kaip klaidingai nustatė rumunų profesorius Jorga ir lenkų profesorius Dąbrowskis? Kur tie mokslininkai, kurie atskleistų, kas buvo Mikalojus Chrzastowski ir kokia buvo jo užduotis 1444–1453 m., kai istoriniuose šaltiniuose jis pasirodo kaip vyskupo Oleśnickio pasiuntinys? O juk Nicolaó Florio laiškas, 1472 m. parašytas Ludwigui von Erlichshausenui į Getingeną, yra pakankamas įrodymas, kad karalius Vladislovas per Varnos mūšį liko gyvas ir ilgus metus gyveno Portugalijoje. Tarkime, Floris neteisis, tačiau esama ir kitų liudijimų. Koptų vienuoliai taip pat teigė Vladislovą, Andrių Sienietį, Mikołajų Chrzastowską ir Nicolaó Florį gabenę iš Šventosios Žemės į Portugalijos karaliaus valdas. Kielanowski surado pakankamai pėdsakų ir pateikė užuominų. Tačiau jūsų išeities taškas – ne vien jo atradimai.

Visada būna skeptikų, kurie nori pamatyti kokį nors neginčijamą dokumentą, nes ši istorija atrodo tokia neįtikėtina. Tačiau kai per gryną atsitiktinumą toks dokumentas atrandamas, kaip, tarkime, Nicolaó Florio laiškas, skeptikai, kaip ir liepia jų prigimtis, pareiškia, esą tai klastotė. Kam klastoti laišką, kuris nepaviešinamas, kol po 500 metų atsitiktinai surandamas?

Kaip matome, tai tiesiog išsisukinėjimai: ne tik Florio laiškas atmetamas kaip klastotė, klaida laikomas ir vienintelis Izabelės dvaro dokumentas, kuriuo Ispanijos dvaras suteikė Cristóbalui Colónui tautybę, 1487 m. pavadinamas jį „portugal“.

Savo teoriją, kad žmogus, į pasaulinę sceną įsiveržęs kaip Cristóbalas Colónas, buvo Vladislovo III sūnus, pagrindžiau suderinęs daugybę įrodymų, o Kielanowskio tyrimas patvirtino mano įtarimus.

Jūs įrodėte, kad Cristóbalas Colónas buvo portugalas ir visos tos „žinios“ apie itališką jo kilmę yra nieko vertos. Ar italai tam pasirengę? O ką mano amerikiečiai?

Kai po daugelio metų tyrimo Gdansko teismas 2010 m. rugpjūčio 31 d. paskelbė, kad Lechas Wałęsa, Lenkijos

Solidarność vadovas, 8-ajame dešimtmetyje buvo komunistų saugumo tarnybų informatorius, mažai kas įstengė priimti šį faktą. Mitas buvo stipresnis už teismo nustatytą tiesą. Kai Robinas Waterfieldas 2009 m. išleido knygą „Kodėl mirė Sokratas?“ (Why Socrates Died), reakcija buvo panaši. Autoriaus teigimu, Sokratas palaikė tuos, kurių veiksmai įstūmė Atėnus į didžiausią nuosmukį. Tačiau jo mokiniai, tarp jų ir Platonas, ir ištisos intelektualų kartos išsaugojo mitą, iki šiol maitinantį žmonijos protus, apie išmintingą, geraširdį senolį, minios pastūmėtą nusižudyti. Tačiau šių įvykių tiesa yra įvairiaspalvė, viena spalva nusidažo tik mūsų asmeninė vizija apie „nemirtingą išmintį“, nužudytą neišmanėlių.

Jūsų atskleista Cristóbalos Colóno kilmė ir tikrieji jo motyvai ieškoti Indijos, plaukiant į vakarus, o ne į rytus, prieštarauja tam, ką visi laikėme tiesa. Pripažinti jūsų pateiktą praeities versiją reikštų perrašyti mokyklinius vadovėlius.

Mano pateikti nauji įrodymai įtikino daugelį istorikų, tačiau kol kas šis klausimas labai sudėtingas ir didžiosios tyrimų dalies negalėjau įtraukti į knygą, nes tada ji būtų išpampusi iki tūkstančio lapų.

Neparašiau, kaip įsitvirtino italų melas, o tai galėtų būti pagrindas knygai „Užmiršta Kolumbo istorija“ (*Forging Columbus History*), – trisdešimt metų (1580–1609) genujietis Baltazaras Colombo rezgė ir skleidė prasimanymus, siekdamas gauti Colóno palikimą, ir toji apgaulė pasiekė mus istorijos pavidalu.

Dauguma istorijų yra susijusios su mitais, nes įvykiai aprašomi vienpusiškai. Tačiau oficialusis pasakojimas apie Kolumbą yra prieštaravimų kupinas mitas. Savo knygoje pateikiu daug nepatogių tiesų, kurios apverčia aukštyn kojom viską, ką žinojome apie Amerikos atradėją, o, pavyzdžiui, apie kuriuos jūs kalbate, verčia klausti, kuo turėtume tikėti skaitydami prieštarigus tų pačių įvykių aprašymus. Ištisus amžius pasaulis manė, kad Colónas – susipainiojęs ir pasiklydęs jūreivis, bet, pasirodo, būtent mes visi buvome Colóno sumaniai suklaidinti... ■

Iš anglų k. vertė Inga TULIŠEVSKAITĖ

Marcė KATILIŪTĖ. Autoportretas. Drobė, aliejus, 1935

Kęstutis ŠAPOKA

ŽINOJUSI UNIVERSALIAŲ FORMULĘ

Jubiliejinė Marcės Katiliūtės paroda

Vilniaus grafikos meno centre, galerijoje „Kairė dešinė“, kovo 15 d. buvo atidaryta dailininkės Marcės Katiliūtės 100-mečiui skirta paroda (kuratorės Jurga Minčinauskienė ir Kristina Kleponytė-Šeimeškieienė).

Marcė KATILIŪTĖ. Eskizas, rastas kitoje piešinio Urtė pusėje. 4-asis dešimtmetis

Iš pažiūros kukli ekspozicija charizmatiškosios dailininkės kūrybą atspindėjo gana įvairiapusė. Originalūs kūriniai, jų kopijos, šūsnis laiškų, keletas fotografijų ir videoprojekcija, glaustai pristatanti pagrindinius Katiliūtės kūrybos etapus, veikė kaip „nuorodų“ visuma – buvo galima susidaryti neblogą visumos vaizdą ir, sekant

„nuorodomis“, gilintis toliau. Taigi, turime reikalą su muziejine gerąja prasme miniekspozicija.

Marcė Katiliūtė iliustravo tik keturias knygutes, visos skirtos vaikams – Vytauto Tamulaičio „Kiškelių užrašai“, Kazio Jakubėno „Riešutėliai“, Petro Cvirkos „Napalys bailsų“, Antano Vaičiulaičio „Mūsų mažoji sesuo“. Apipavidalino kunigo Mykolo Vaitkaus sudarytą maldaknygę „Rožių lietus“ (1936), suprojektavo plakatų, subrandino ir pradėjo įgyvendinti ambicingą sumanymą iliustruoti Ievos Simonaitytės romaną „Aukštųjų Šimonių likimas“. Kūrė ir taikomąją grafiką.

Marcė Katiliūtė – paslaptina asmenybė, lietuvių dailės istorijos legenda. Ne tik todėl, kad vos pradėjusi kūrybinį kelią savo noru pasitraukė iš gyvenimo, bet ypač todėl, kad buvo viena gabiausių, ryškiausių iš savo kartos dailininkų, sugebėjusi vidinį nerimą ir įtampą paversti aštria, koncentruota egzistencine materija grafikos (dabar jau galime sakyti ir tapybos) kūrinuose. Ne veltui ji taip žavėjosi Van Goghu ir stengėsi perprasti jo kūrybos „virtuvę“, matyt, intuityviai jausdama giminiškus nenumaldomai jautrios sielos virpesius.

Dvasios drama, atsiskleidžianti dailininkės užrašų fragmentuose, įsikūnijo grafikos lakštuose, o tapyboje, kad ir kaip būtų paradoksalu, matome drąsiai, ryžtingą, emancipuotą formą. Galima sutikti su dailėtyrininke Giedre Jankevičiūte, kuri sako, kad Katiliūtės „Autoportretas“, nutapytas 4-ajame dešimtmetyje, stebina tokiu spalvų intensyvumu ir tokiais deriniais, kokie šio laikotarpio lietuvių

Marcė KATILIŪTĖ. Moteris su vaiku. *Linoraizinis*

dailei buvo dar visiškai nepažįstami. Šį paveikslą galima vadinti vienu išpūdingiausių minėto dešimtmečio kūrinių, neįtrauktų į „didįjį nacionalinės dailės diskursą“.¹

Kūrybinio kelio pradžioje dailininkė iš tikrųjų drąsiai eksperimentavo, nesvarbu, kad ne visada stengėsi išgilinti į vienokių ar kitokių moderniosios avangardinės dailės srovių esmę, tačiau formalūs pokubistiniai arba art deco paskatinti eksperimentai liudija veržlios, kūrybiškos asmenybės brandą.

Tokį požiūrį ypač sustiprino du subjektyvūs „testai“. Pačioje pažinties su daile pradžioje, dar netgi prieš studijas VDA, man į atmintį savaime, nežinia kodėl įstrigdavo įvairių laikotarpių kūrinių reprodukcijos. Marcės Katiliūtės raižiniai irgi buvo tarp tokių įstrigusųjų – jie jaudino (tada, o gal ir dabar) sunkiai paaiškinama melancholija.

Į dailininkės kūrinius žvelgiant tariamai nešališku, kartais net šiek tiek cinišku žvilgsniu, nebesugebančiu

Bulves skuta. *Linoraizinis, 1936*

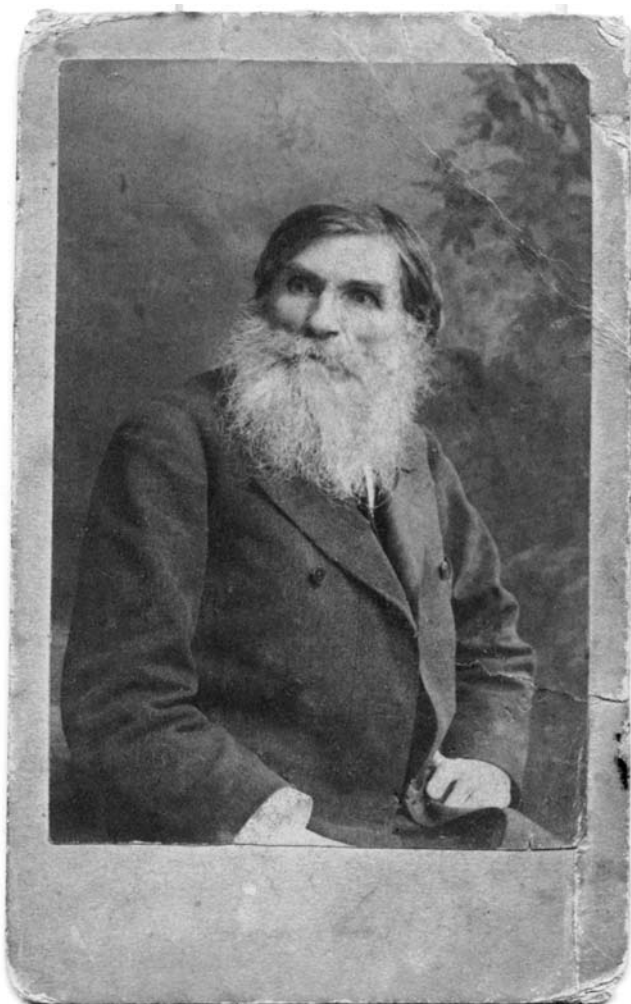
jausti meno, įstengiančiu jį tik preparuoti (dailėtyros studijų šalutinis poveikis), tenka pripažinti, kad Katiliūtės kūrybos nenublukino laiko poveikis, jos kūriniai, atrodo, netapo nei istorinių peripetijų, nei madų aukomis. Matyt, dailininkė atrado kažkokią universaliją, esminę ekspresijos ar ekspresionizmo formulę, kaip didžiulį savo talentą, iki kraštutinumo įtemptą egzistencinį nerimą susieti su šaltu, apskaičiuotu profesionalumu.

Tragiška, kad talentingieji, kuriems atskleidžiama ši formulė, privalo už tą dovaną sumokėti – sudega arba pasitraukia anksčiau laiko... ■

¹ Žr. Giedrė Jankevičiūtė, Jaunoji nacionalinės dailės klasikė, 7 meno dienos, nr. 13 (981), 2012-03-30, HYPERLINK „http://www.7md.lt/lt/2012-03-30/daile_2/jaunoji_nacionalines_dailes_klasike.html“ http://www.7md.lt/lt/2012-03-30/daile_2/jaunoji_nacionalines_dailes_klasike.html (žiūrėta 2012-04-04).

Dainius JUNEVIČIUS

FOTOGRAFAS JUOZAPAS ČECHAVIČIUS

Vienas iš paskutinių Juozapo Čechavičiaus portretų. Nuotrauka iš Sleńdzińskich galerijos Białystoke rinkinių, inv. Nr. GSL/A/225/21.

Žinių apie didžiausio XIX a. Vilniaus fotografo Juozapo Čechavičiaus gyvenimą iki tol, kai jis atvyko į Vilnių, turime mažai. Kol nesurastas jo gimimo liudijimas, nustatyti gimimo datą galima tik apytiksliai – mirė 1888 m. sausio 1 d., būdamas 70 metų, vadinasi, gimė apie 1817 m. Už Abdoną Korzoną buvo vyresnis maždaug 7 metais.

Fotografija Čechavičius ėmė verstis irgi šiek tiek anksčiau už Korzoną. Varšuvos spaudoje pirmoji žinia apie Čechavičių šmėkštelėjo 1853 m. Korespondentas rašė: „Jozapas Čechavičius, šiuo metu viešintis Liublino, pamilęs fotografijos meną, taip jį išstobulino, kad tikrovišką portretą, kartu širdžiai mielą atsiminimą, padaro greičiau, nei per dvi minutes, už kelis rublius, nieko netaisydamas ranka. Keli portretai, kuriuos patikėjau jam padaryti, daro jam garbę ir žada vietą tarp šiam menui nusipelnusių menininkų.“¹

Šioje korespondencijoje nekalbama, kokių būdu fotografavo Čechavičius, tačiau tuo metu pagrindinis nuotraukų darymo būdas vis dar buvo dagerotipija. Frederickas Scottas Archeris (1813–1857), britų chemikas, 1851 m. pasiūlė negatyvams naudoti stiklo plokšteles, padengtas jautrintu šviesai tirštu kolodijaus skysčiu. Pozityvinis atvaizdas buvo spausdinamas ant popieriaus. Užuomina apie taisymą ranka (retušavimą) leistų spėti, kad jau tada Čechavičius fotoportretus darė ant popieriaus, naudodamas naują – kolodijaus negatyvus.

Antras fotografo biografijos faktas paremtas 1856 m. kovo 20 d. Vidurio armijos intendantūros Kijeve nu-

rodymu, kad už lauko proviantą atsakingas komisaras Juozapas Čechavičius atliktų Černigovo gubernijos provianto sandėlių reviziją. Matyt, 1853–1856 m. vykęs Krymo karas gerokai pakeitė Čechavičiaus planus ir privertė kuriam laikui pamiršti fotografiją.

Vidurio armija tokiu pavadinimu veikė trumpai. 1855 m. gegužės mėnesį ji buvo išskirta iš veikiančiosios armijos. Lenkijos karalystėje likusi jos dalis buvo pavadinta Vakarų armija. 1856 m. kovo mėnesį abi vėl buvo sujungtos į vieną – Pirmąją armiją.² Gali būti, kad pavedimas atlikti reviziją buvo duotas, rengiantis armijų sujungimui.

Plačiau aptarsiu vieną dokumentą, kuris, mano manymu, iki šiol perskaitomas klaidingai. Tai Bialystoko Slendzinskių galerijoje³ tarp nedaugelio kitų asmeninių Čechavičiaus dokumentų saugomas generaladjutanto grafo Adlerbergo pasirašytas caro karinės žygio kanceliarijos Varšuvoje raštas Nr. 333:⁴ už carui įteiktą miniatiūrinį sosto įpėdinio caraičio portretą ant stiklo Čechavičius gavo vertingą žiedą. Ankstesni lenkų autoriai, rašę apie šį dokumentą,⁵ netiksliai išvertė jį iš rusų kalbos – vietoj „vertiną žiedą“ parašė „žiedą su brangakmeniu“, vietoj „miniatiūrinį portretą ant stiklo“ – „miniatiūrinį portretą, padarytą ant negatyvo tušu ir adata“ (!). Išstudijavus grafo Adlerbergo gyvenimo datas, kilo abejonių ir dėl to, ar teisingai buvo perskaityta dokumento data – 1853 m. rugsėjo 20 d. Generaladjutanto laipsnis grafui Aleksandriui Vladimirovičiui Adlerbergui buvo suteiktas 1855 m. gruodžio 6 d., o į karinę žygio kanceliariją jis paskirtas 1855 m. birželio mėnesį. Taigi dokumentas galėjo būti parašytas tik po 1855 m. Rankraštyje paskutinis skaitmuo panašus ir į trejetą, ir į septynetą, tačiau visiškai nepanašus į ta pačia ranka parašytus tris rašto numerio trejetus. Galima drąsiai teigti, kad raštas parašytas 1857 m. rugsėjo 20 d. Tuo metu Rusijos caras buvo Aleksandras II (1818–1881), o sosto įpėdinis – jo pirmasis sūnus Nikolajus (1843–1865), beje, miręs jaunas ir netapęs Rusijos caru. 1857 m. jam buvo 14 metų. Norint daugiau sužinoti apie šį Čechavičiaus gyvenimo epizodą, reikėtų detalai išstudijuoti to

laikotarpio Rusijos monarchų gyvenimo dokumentus, tačiau to padaryti neturėjau galimybės. Be to, sunku nustatyti, apie kokį portretą kalbama, kokiomis aplinkybėmis jis buvo padovanotas. Nežinia, ar Čechavičius galėjo fotografuoti caro šeimos narį, pavyzdžiui, jam lankantis Varšuvoje su tėvu, ar tai buvo tik tapyto portreto kopija. Labiausiai tikėtina, kad tai buvo ambrotipija – tamsesniame fone kaip pozityvinis vaizdas matomas negatyvinis atvaizdas, padarytas šlapiojo kolodijaus plokštelėje. Jei portretas darytas Varšuvoje, kodėl fotografavo Čechavičius, o ne geriausias to meto Varšuvos fotografas Karolis Beyeris (1818–1877)? Tačiau iškalbinga, kad šį dokumentą Čechavičius saugojo iki pat mirties.

Dar vienas svarbus liudijimas – paties Čechavičiaus pateiktas ankstesnės fotografinės jo veiklos aprašymas. Šis 1863 m. dokumentas yra Baltarusijos Nacionaliniame istorijos archyve, Vitebsko gubernijos valdybos fondo byloje, kuri buvo užvesta, kai fotografas Čechavičius paprašė leisti atidaryti fotografijos ateljė Vitebske. Aprašymas paskelbtas Baltarusijos istorikės Nadeždos Savčenko straipsnyje.⁶

Aptariamo dokumento atsiradimo aplinkybės tokios. 1863 m. gegužės mėn. atvykęs į Vilnių naujasis Šiaurės Vakarų krašto generalgubernatorius Michailas Muravjovas įsakė patikrinti visas spaudos įmones ir fotoateljė jam pavaldžiose gubernijose. Po to patikrinimo esą paaiškėjo, kad veikia nemažai fotoateljė, kuriose gali būti vykdomi antivalstybiniai darbai, o Rusijos įstatymai niekaip nereguliuoja jų steigimo.⁷ Fotografams, kurie, valdžios manymu, nebuvo rimtai prasikaltę, leista iš naujo atidaryti ateljė, pateikus 200–600 rublių užstatą, tai priklausė nuo ateljė dydžio, ir trijų patikimų žmonių laidavimą. Čechavičius generalgubernatoriaus leidimą atidaryti portretinę studiją gavo 1863 m. pabaigoje. Po 1863 m. birželį atlikto patikrinimo Čechavičius dar nuvyko į Sankt Peterburgą, ieškodamas užsiėmimo, ten buvo pristatytas carui, kalbėjosi su Valstybės turtų ministru ir gavo pasiūlymą sukurti projektą, kaip panaudoti fotografijos meną kuriamam žemės ūkio pramonės muziejui. Tuo tikslu Čechavičius planavo „padaryti svarbiausių

Vitebsko gubernijos pramonės šakų nuotraukas – linų apdirbimo, žemdirbystės, šieno pjovimo, gyvulių tipų, odos apdirbimo, ir visko, kas bus rasta tinkama žemdirbystės pramonės muziejui“.

Čechavičius rašo: „Panaikinus Vidurinę armiją likęs karinės žinybos kitų valdininkų sąrašė, išvykau į Paryžių mokytis fotografijos meno ir grįžęs iš užsienio pradėjau užsiimti šviesoraščiu, o norėdamas mano darbus padaryti plačiai prieinamus, ketinau nufotografuoti istorinius Rusijos vaizdus ir taip sudaryti galimybę publikai vaizdžiai susipažinti su istoriniu požiūriu vertingomis vietovėmis.

Juozapas ČECHAVIČIUS. Aleksandro Pokorskio - Žoravko portretas. Iš Černigovo valstiečių padėties pagerinimo komisijos narių albumo. 1859 sausis-vasaris. Reprodukcija iš leidinio Труды Черниговской губернской учёной архивной комиссии. Чернигов, 1912, IX.

Tokiu tikslu pradėjau keliauti po Rusiją, neturėdamas kapitalo, fotografuodamas vietovaizdžius, fotografavau portretus ir privačių užsakymų pilnas buvo naudojamas mano projekto palaikymui ir savo bei šeimos išmaitinimui. Nufotografavęs Kijevą ir Černigovą, atvykau į Vitebską ir ėmiau fotografuoti, gavęs vietos valdžios leidimą, kaip mėgėjas, nepaženklinęs savo buto jokių specialybės ženklų.“⁸

Vidurio armija buvo panaikinta 1856 m. kovo mėnesį, vadinasi, į Paryžių Čechavičius galėjo vykti ne anksčiau kaip 1856 m. vasarą ir tikriausiai prieš 1857 m. rudenį, kai mums nežinomomis aplinkybėmis Čechavičius padarė sosto įpėdinio nuotrauką. Paryžiuje Čechavičius susipažino su fotografijos technikos ir meno naujienomis. Tuo metu jau gerokai išstobulintas dviejų etapų – šlapiojo kolodijaus negatyvų ir albumino popieriaus pozityvinių atvaizdų – procesas atpigino nuotraukas, jas buvo galima tiražuoti, daryti išpūdingo dydžio. XIX a. 6-ojo dešimtmečio viduryje Paryžiuje nemažą pasisėkimą turėjo kelionių fotografijų ir architektūros fotografiniai. Albumino popierius ypač tiko architektūros vaizdams spausdinti.⁹

Tikriausiai Paryžiuje Čechavičiui ir kilo sumanymas fotografuoti istorinius Rusijos vietovaizdžius, subrandintas ir pradėtas realizuoti Kijeve ir Černigove.

Neseniai pavyko rasti konkretesnių žinių apie Čechavičiaus veiklą tuose miestuose. Ukrainos fotografijos istorija kol kas menkai ištyrinėta, o toliau aprašoma istorija yra vienintelis liudijimas apie Čechavičiaus veiklą tuo laikotarpiu, leidžiantis laikyti jį vienu iš pirmųjų Kijevo fotografų.

Svarbų vaidmenį šioje istorijoje suvaidino įdomaus likimo asmuo – tuometinis Černigovo gubernijos Mglino apskrities bajorų vadovas Aleksandras Ivanovičius Pokorskis-Žoravko (1813–1874).¹⁰

Gimęs pulkininko šeimoje, Pokorskis-Žoravko vaikystę praleido Sankt Peterburge. 1817 m. tėvas išėjo į atsargą ir grįžo į savo gimtinę – Aninsko dvarą Černigovo gubernijoje.¹¹ Baigęs gimnaziją, Pokorskis-Žoravko 1830 m. įstojo į Charkovo universiteto Teisės fakultetą. Jaunas teisininkas 1835 m.

pradėjo tarnybą Peterburge, Justicijos ministerijos departamente. 1839 m. valstybės tarnybą paliko ir metams grįžo į Aninską. Po metų vėl išvyko į Sankt Peterburgą, dirbo Valstybės nuosavybės ministerijos 3-iajame departamente Statistikos skyriaus redaktoriaus padėjėju, vėliau redaktoriumi. Be tiesioginio darbo, jis domėjosi gamtos mokslais, buvo įvairių mokslo draugijų narys. Antrą kartą atvykęs į Sankt Peterburgą turėjo daug reikalų, susijusių su leidyba, redagavo ir leido ne tik statistikos komiteto leidinius, bet savo iniciatyva ir Laisvosios ekonomikos draugijos darbus.

Gana anksti, gal dar būdamas Sankt Peterburge, rimtai susidomėjo neseniai atsiradusia fotografija. Jo biografai teigia, kad parengė straipsnių iš fotografijos srities, bet turėjo siųsti juos į specializuotą Prancūzijos spaudą, nes Rusijoje tokios dar nebuvo.¹² Jo archyve išlikę tokie rankraščiai: „A. P-Ž. pozityvinis-negatyvinis procesas“, „Fotografo-mėgėjo knyga darbui su sausu jautriu popieriumi“, „Bendros žinios, reikalingos negatyvams ant popieriaus gaminti“, „Alboskriptūra“, „Fotoskriptūra“. Tarp Rusijoje paskelbtų jo straipsnių apie bitininkystę nurodomas ir rašinys apie kelioninę fotografiją.¹³

Tai rodytų, kad išėjęs į atsargą ir gyvendamas atokiai Aninske, Pokorskis-Žoravko, nors turėjo daug kitų įsipareigojimų, toliau domėjosi fotografija. Jis buvo Mglinsko valsčiaus bajorų vadovas (maršalka), priklausė valstiečių padėties pagerinimo komitetui, daug laiko skyrė bitininkystei ir apylinkių gamtos tyrimams.

Planuojant valstiečių reformą Rusijos imperijoje 1858 m. buvo sudaryti gubernijų komitetai. Pokorskis-Žoravko aktyviai dirbo Černigovo gubernijos komitete. Buvo išrinktas jo redakcinės komisijos nariu ir šiuo reikalu 1858 m. pabaigoje keliems mėnesiams išvyko į Černigovą, kur apsigyveno pas seną pažįstamą vietinį fotografą Ksaverą Šlegelį. 1859 m. sausio mėnesį Černigovo gubernijos valstiečių padėties gerinimo komitetas pavedė Pokorskiui-Žoravko sudaryti komiteto narių portretų albumą. Tą darbą jis užsakė Kijevo fotografui Juozapui Čechavičiui, kurį pakvietė atvykti į Černigovą.

1859 m. sausio 14 d. žmonai rašytame laiške pasakoja naujienas: „Čia atvyko vienas fotografas, titulinis patarėjas Čechavičius iš Kijevo – menininkas ir retas šio reikalo žinovas. Komitetas padarė prenumeratą visų jo narių albumo sudarymui, kadangi aš šį reikalą tvarkiau, tai pas Šlegelį įrengė ateljė, mane Komitetas paprašė imtis šio reikalo. Aš užleidau Čechavičiui savo kambariuką. Pats miegu salėje. Atvirai pasakysiu, kad tai man teikia pramogą ir domina. Dabar tu turėsi tikrai menišką mano portretą, o aš, žinoma, galėsiu turėti ir tavo tokį, nes stebėti tokio žinovo ir mokovo darbą nebus man nenaudinga.“¹⁴

Užtenka palyginti 1853 m. ir 1859 m. atsiliepiamus, kad nesuabejotume fotografo Čechavičiaus atliekamų darbų kokybe.

Vasario 7 d. fotografavimas jau buvo prasidėjęs, padaryta nemažai nuotraukų. Pokorskis-Žoravko pasiuntė žmonai kažkokio Borkovskio portretą, kuris albumui netiko, nes neišėjo apsiaustas, o į albumą įdėtas puikus portretas. Pačiam Borkovskiui jis padovanojo vaikų portretus, kuriuos gavęs tėvas labai susijaudino, iš dėkingumo apkabino ir pabučiavo Pokorskį-Žoravko.¹⁵

Čechavičius, jau Paryžiuje matęs, kokį pasisekimą turi kraštovaizdžio ir architektūros vaizdų nuotraukos, tikriausiai seniai planavo fotografuoti vietas, turėjo tam reikalingus aparatus ir priemones, tačiau trūko lėšų. Atvykęs į Černigovą, jis beveik iš karto pasiūlė Pokorskiui-Žoravko leisti „mūsų Imperijos nuotraukas“. Pastarajam idėja patiko („planas platus ir šiltas, o esant gerai materialinei krypčiai, gali būti ir pelningas“¹⁶), todėl jis sugalvojo kartu su Čechavičiumi leisti prenumeruojamą periodinį istorinį ir etnografinį leidinį „Светописная Русь“. Buvo planuojama išleisti 20 „piešinių su tekstu“ per metus, surinkti 2000 prenumeratorių Rusijoje ir Europoje. Vienas lapas turėjo kainuoti 60 kapeikų. Pokorskis-Žoravko laiške žmonai rašė, kad Čechavičius net apsiverkė iš susijaudinimo, kai šaltai ir apgalvotai jis išdėstęs leidybos planą. Pokorskis-Žoravko užsisakė antspaudą, parengė ir numatė straipsnių pirmiesiems

numeriams, pradėjo rūpintis leidimu Maskvos cenzūros komitete. Vyriausiosios cenzūros valdybos leidimas periodiniam leidiniui buvo išduotas 1859 m. rugsėjį. Patvirtintoje leidinio programoje sakoma: „Šio leidinio tikslas fotografijos būdu pateikti publikai Rusijos istorinio, prekybinio ir pramoninio gyvenimo paminklus. Leidinys turėjo susidėti iš istoriniu, prekybiniu ir pramoniniu požiūriu reikšmingų vietų nuotraukų su aprašymais, tautinių kostiumų, liaudies gyvenimo scenų, pastatų, paminklų ir pan., t. y. visko, kas gali supažindinti mus pačius ir užsieniečius su mūsų tėvyne.“

Buvo numatyta per metus išleisti 1–2 tomus, susidedančius iš 30 nuotraukų su tekstais. Kiekvienas tomas būtų buvęs leidžiamas atskirais numeriais po 3 nuotraukas su tekstais. Leidimo periodiškumas nenustatytas, leidinio dydis – *in octavo*,¹⁷ t. y. apie 15x23 cm.

Leidinyje turėjo būti maždaug dvisavaitinis, nes buvo numatyta išleisti 10–20 numerių per metus. 1859 ir 1860 m. buvo rengiamos nuotraukos leidiniui ir rūpinamasi organizaciniais reikalais.

Pirmasis numeris buvo parengtas spaudai, 1860 m. rugpjūčio 2 d. jam buvo duotas cenzūros leidimas. Tituliniame lape nurodomi leidėjai: redaktorius Pokorskis-Žoravko, fotografas J. Čechavičius. Šio numerio makete buvo keturios nuotraukos: Broliškas vienuolynas Kijeve, Spaso ir Borisoglebo vienuolynai Černigove, du Rusijos imperijos Vakarų krašto valstiečio namo vaizdai.

Pokorskis-Žoravko redakcijos žodyje tikino skaitytojus, kad „ji nepagailės nei pastangų, nei lėšų, kad leidinys būtų įdomus ir patrauklus. Stengdamasi iš savo pusės padaryti viską, kad numatomas tikslas būtų pasiektas, redakcija visiškai supranta, kad išsilavinusių ir mokytų žmonių parama ir nurodymai gali suteikti leidiniui ir daugiau gyvybės, ir daugiau reikšmingumo. Su nuoširdžiu dėkingumu redakcija priims visus nurodymus ir pranešimus.“¹⁸

Deja, dėl nežinomų priežasčių leidinys neišėjo. Galima spėti, kad neatsirado pakankamai prenumeratorių.

Žinių apie 1859–1860 m. Čechavičiaus fotografuotus Černigovo ir Kijevo vaizdus neteko aptikti. Jeigu jie yra kur nors išlikę, tai būtų didelė retenybė.

Nėra žinoma, ar išlikę ir portretų albumai, kuriuos turėjo gauti visi jį užsiprenumeravę Černigovo gubernijos valstiečių padėties gerinimo komiteto nariai. Vienas Čechavičiaus sudarytas portretų albumas iš Pokorskio-Žoravko rinkinių – pirmas ir seniausias dokumentuotas Čechavičiaus darbas – pateko į Černigovo gubernijos Mokslinės archyvų komisijos įkurtą muziejų. Vėliau šio muziejaus rinkinius perėmė Černigovo apskrities Tarnovskio istorijos muziejus. Deja, per Antrąją pasaulinį karą dauguma muziejaus eksponatų, knygų ir visa mokslinė dokumentacija pražuvo.¹⁹

Tačiau seniausių Čechavičiaus darytų portretų pavyzdžiai išliko, nes 1912 m. minėto komiteto narių nuotraukos iš originalaus albumo buvo perspausdintos Černigovo gubernijos Mokslinės archyvų komisijos darbų žurnale.²⁰ 35 komiteto nariai – tai panašaus amžiaus tipiškai Ukrainos dvarininkai, jie nufotografuoti sėdintys tame pačiame krėsele, labai panašiomis pozomis, į fotografą pasisukę pusiau šonu. Rankos sudėtos ant krėslė ranktūrių arba ant kelių, ir tik vienas kitas ranka parėmęs galvą arba sukryžiuavęs rankas ant krūtinių. Žmonių figūros užima didžiąją kadro dalį, jas apšviečia šoninė šviesa. Užsakovus turėjo patraukti ne kompozicijos gudrybės, bet gera nuotraukų kokybė, vaizdo ryškumas.

Spaudai parengtą pirmojo numerio maketą ištyko panašus likimas. Jis galėjo būti tarp Pokorskio-Žoravko popierių (ten buvo iki 1913 metų) arba perduotas Mokslinės archyvų komisijos muziejui. Atėjus sovietų valdžiai, Aninske buvęs Pokorskio-Žoravko namas buvo sugriautas, žuvo didžiulė unikali biblioteka (17 tūkst. knygų iš įvairių mokslo sričių), gausus herbariumas ir peteliškių kolekcija. Selsovieta pirmininkas liepė sugriauti ir kapo rūsius, tikėdamasis rasti aukso dirbinių.²¹

Fotografijos istorikė Nadežda Savčenko Baltarusijos archyve surado naujų dokumentų, atskleidžiančių Čechavičiaus biografijos faktus.²²

1866 m. birželį ardant Mogiliavo gubernijos Horškų miestelio bažnyčios vargonus buvo aptikta revoliucinio turinio knygų, laiškų ir dvi nuotraukos.

Pagal policijos raportą, vienoje nuotraukoje buvo vaizduojama revoliucingai nusiteikusių žmonių grupė, šventinanti ginklus – žmonės klūpo ant kelių, fone matyti siena nukabinta ginklais, viengalviais ereliais ir herbais. Atlikusi tyrimą, policija nustatė, kad nuotraukoje vaizduojami žmonės – buvę Horkose veikusios žemės ūkio mokyklos studentai su profesorium Kozlovskiu ir buvusiu Horkų bažnyčios kunigu Moniuško. Policija spėjo, kad nuotraukos autorius gali būti Čechavičius, kuris 1862 m. vasarą dviem mėnesiams (tikriausiai liepą ir rugpjūtį) buvo iš Vitebsko atvažiavęs į Horkas.²³ Gal jis buvo gavęs užsakymą sudaryti mokyklos albumą? Iš Mogiliavo ir Vitebsko gubernatorių susirašinėjimo sužinome keletą Čechavičiaus gyvenimo faktų. 1866 m. spalio mėnesį Vitebsko gubernatorių, remdamasis iš Vilniaus gauta informacija, pranešė Mogiliavo gubernatoriui, kad fotografas Čechavičius 1865 m. rugpjūtį persikėlė nuolatos gyventi į Vilnių, ten atidarė savo fotoateljė, o šiuo metu yra Berlyne.²⁴ Iš Berlyno Čechavičius grįžo apie 1867 m. kovo mėn.²⁵ Mogiliavo gubernatoriaus prašymu Vilniaus gubernatorių atliko apklausą, bet Čechavičius kategoriškai neigė, padaręs šitą nuotrauką.²⁶ Nenustačius fotografo, daiktiniai šio tyrimo įrodymai (knygos ir nuotraukos) 1867 m. liepos 31 d. buvo persiųsti Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos politinių bylų skyriui.

Taigi, iš gubernatorių susirašinėjimo

sužinome, kad po nepavykusio bandymo Černigove leisti periodinį leidinį Čechavičius atvyko į Vitebską, 1862 m. keliavo po Baltarusijos gubernijas ieškodamas darbo, taip pat paaiškėja, kur jis buvo išvykęs 1866–1867 m. žiemą. Pats kelionės per sieną Virbalyje faktas buvo žinomas iš Čechavičiaus kelionių paso.²⁷

O 1863 m. sukilimo tyrinėtojams ir fotografijos istorikams tikrai bus įdomu, kad čia aprašyta nuotrauka yra išlikusi. Be jokio paaiškinimo, kas ją darė ir kas joje pavaizduota, ji yra Lietuvos valstybės istorijos archyve, Muravjovo muziejaus archyvo fonde.²⁸ Savčenko rasta informacija leido nustatyti nuotraukos datą ir kai kuriuos vaizduojamus asmenis. Nuotraukoje matome grupę jaunuolių (12 vaikinų ir 3 merginas) su kunigu, klūpančius lauke ant žemės, nuklotos kilimais, priešais improvizuotą altorių. Kilimais ir juostomis uždengta rąstų siena išpuoš-

Nežinomo autoriaus nuotrauka. Buvo įtariama, kad fotografavo Juozapas Čechavičius. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 439, ap. 1, b. 145, l. 9

ta Lietuvos, Lenkijos ir įvairių vaivadijų herbais, vėliavomis, šautuvais, pistoletais, vienoje juostoje nupieštas sulaužytas kryžius – kenčiančios tėvynės simbolis. Centre lenkiškas užrašas – „29 listopada Górki“ – patvirtina, kad nuotrauka daryta Horkose minint 1831 m. sukilimo metines. Jei fotografas Čechavičius Horkose lankėsi tik 1862 m. vasarą, tikrai ne jis yra šios unikalios nuotraukos, fiksuotos patriotinių jausmų proveržį 1863 m. sukilimo išvakarėse, autorius. Horkų žemės ūkio instituto studentai aktyviai dalyvavo 1863 m. sukilime. Kai vieno iš sukilimo vadų karininko Liudviko Zwierzdowskio (Toporo) sukilėlių būrys 1863 m. balandžio pabaigoje trumpam užėmė miestelį, net 50 instituto studentų ir 6 dėstytojai prisijungė prie sukilėlių.

Kol kas negalime pasakyti, kokį išsilavinimą ir kur įgijo fotografas Čechavičius. Nors atrodo, kad jau seniau pavyko įrodyti – Čechavičius jokių būdu negalėjo mokytis pas profesorių Janą Ksawery Kaniewskį,²⁹ tačiau biografijose vis dar neretai nurodoma, esą jis mokėsi Varšuvos Dailės mokykloje. Nors šios mokyklos archyvai sudegė per Antrąjį pasaulinį karą, išliko du skirtingu metu tarpusavyje nesusijusių tyrinėtojų sudaryti 1844–1866 m. studentų sąrašų nuorašai, kuriuose Čechavičiaus pavardės nėra. Kaniewskis (1807–1867) į šią mokyklą atvyko dirbti iš Peterburgo 1846 m., kur jau buvo gavęs akademinio titulą. Pradžioje vadovavo piešimo ir figūrinės tapybos klasei, 1858–1864 m. buvo mokyklos direktorius, ją uždarius, vadovavo piešimo klasei. Buvo visiškai lojalus caro valdžiai. Nutapė daug caro šeimos narių ir Lenkijos karalystės aukštųjų valdžios atstovų portretų. Vienintelis iš visų mokyklos mokytojų egzaminus pasirašinėjo rusiškai. Dailės mokykloje pas Kaniewskį Čechavičius nestudijavo, tačiau neatmestina, kad jie buvo pažįstami ir galėjo susitikti, kai Čechavičius lankėsi Varšuvoje. Gal išsprendus šią mįslę išaiškėtų ir 1857 m. daryto miniatiūrinio portreto ant stiklo paslaptis?

Taigi, atrodo, kad Čechavičius, kaip ir Korzonas, idėją fotografuoti vietovaizdžius atsivežė iš Paryžiaus, subrandino Kijeve ir Černigove, bandė tęsti

Vitebske, tačiau tik atvykęs į Vilnių rado tinkamą aplinką, pajuto ir savo darbų paklausą. Vilniuje Čechavičius sulaukė pripažinimo ir pamilo jį kaip savo gimtąjį miestą. Čia rado palankesnę dirvą savo veiklai (Vilniaus gubernatoriaus 1865–1866 m. Stepano Paniutino tėvas Fiodoras buvo Vidurio armijos vadas 1855–1856 m., Vilnius iš Vitebsko atsiviliojo ir piešimo mokyklos steigėją dailininką Ivaną Trutnevą). Atidarė ateljė, kuri su keletu metų pertrauka veikė iki pat fotografo mirties. 1866 m. pradžioje Čechavičius lankėsi Maskvoje, po to nuo 1866 m. rugpjūčio iki 1867 m. kovo mėn. buvo išvykęs į Berlyną, galbūt lankėsi Paryžiuje ir Londone. Tikriausiai per šias keliones susipažino su fotografijos naujienomis, įsigijo modernius aparatus ir atsivežė medžiagų. Daugiausia miestovaizdžio ir apylinkių nuotraukų padarė apie 1873 m. Beje, 1876 m. jis tapo Prancūzijos fotografijos draugijos, vienos seniausių Europoje, nariu.

Čechavičiaus nuotraukomis žavėjosi jo amžininkai, jos buvo rodomos Maskvoje (1872, 1882) ir Paryžiuje (1878, 8 portretinės nuotraukos). Už Maskvos parodose eksponuotus darbus Čechavičius buvo apdovanotas sidabro medaliais.

Studijos užsienyje, veržimasis į pasaulį, kelionės po Rusiją ir į Vakarų, ryšiai su kitais fotografais, noras eksperimentuoti padėjo atsiskleisti ir suklestėti neeiliniam Čechavičiaus talentui. Vilnius turėtų būti dėkingas fotografui, kad savo misiją – „suteikti galimybę publikai akivaizdžiai pažinti istoriniu atžvilgiu įžymias vietas“ – jis vykdė čia.

Čechavičius buvo palaidotas Bernardinų kapinėse, tačiau tada jam pastatytas paminklas mūsų dienų nesulaukė. Ilgai nebuvo žinoma, kur fotografas palaidotas, todėl galime pasidžiaugti, kad pagaliau pavyko nustatyti apytikrą kapavietę ir 2010 m. buvo pastatytas kuklus paminklas.

Prieš kelerius metus apsilankęs Slendzinskių galerijos interneto svetainėje, atkreipiau dėmesį į vieną anksčiau nematytą portretinę fotografo nuotrauką, neseniai buvusią įklijuotą į albumą.³⁰ Jos nugarėlėje įrašyta: „Palaidotas Bernardinų kapinėse

priešais Ilcewico ir Miniатовos kapus Vilniuje.“ Su Bernardinų kapinių atgaivinimo globėjomis Gražina Drėmaite ir Audrone Vyšniauskiene ištyrę šių palaidojimo vietų aplinką, gana tiksliai nustatėme, kur ilsisi Vilniaus fotografo Juozapo Čechavičiaus palaikai. 2010 m. spalio 6 d. ten buvo atidengtas Vytauto Zarankos paminklas garsiausiam XIX a. antrosios pusės Vilniaus fotografui Juozapui Čechavičiui, pastatytas A. Mickevičiaus Lietuvos ir Lenkijos santykių rėmimo fondo lėšomis. ■

- 1 Kurier Warszawski, 1853 gegužės 11, Nr. 121, p. 619.
- 2 Историческая справка Российский государственный военно-исторический архив. http://guides.rusarchives.ru/browse/gbfond.html?bid=238&fund_id=821276, žiūrėta 2011.12.17
- 3 Katarzyna R. Hryszko. Józef Czechowicz – pierwszy wileński fotograf-pejzażysta. In: Ananke, Biuletyn Galerii im. Slendzińskich, 2002, nr. 3 (33). Į Białystoko Slendzińskių galeriją pateko didžioji dalis Čechavičiaus palikimo, nes jo našlė iškėlė už Vilniaus dailininko Vincento Slendzinskio. Dėkoju p. Katarzynai R. Hryszko už pagalbą rengiant šį straipsnį.
- 4 Slendzińskių galerija, inv. Nr. GSL/III/95.
- 5 Katarzyna R. Hryszko minėtame straipsnyje ir Lucian Uziębło. Czechowicz Józef. In: Polski Słownik biograficzny, Kraków, 1938, t. IV, p. 312.
- 6 НадеждаСавченко.Письменныеисточникиифотодокументыпоистории фотографиииВильнюса1860–1930-хгодоввмузеех,архивахибиблиотеках Беларуси. In: Vilniaus fotografai (tarptautinė konferencija) (2001; Vilnius) Vilniaus fotografai = Vilnius photographers: tarptautinė Lietuvos fotografijos istorijos konferencija / [sudarytoja Vitalija Jočytė]. – Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, [2005], p. 115–116.
- 7 Plačiau apie fotografijos įstaigų veiklos teisinį reguliavimą ir cenzūrą žr. D. Junevičius. Przepisy regulujące działalność zakładów fotograficznych w Rosji w XIX wieku. In: M. Plater-Zyberk, Spojrzenia na Wilno. Fotografia wileńska 1839-1939. Warszawa, 1999.
- 8 Čechavičiaus 1863-07-10 raštas generalgubernatoriui M. Muravjovui. Baltarusijos nacionalinis istorijos archyvas Minske. F. 1416, ap. 4, b. 11232, l. 2. Cituojama pagal Nadeždą Savčenko, op. cit.
- 9 Caryn E. Neumann. Albumen Print, In: Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography, John Hannavy, ed., vol. I, p. 23–24.
- 10 Visi vėlesni autoriai remiasi Pokorskio-Žoravko biografija: Д. А. Бочков, Памяти Александра Ивановича Покорского-Жоравко. (1813 1913).

In: Труды Черниговской губернской учёной архивной комиссии. Чернигов, 1915, XI, p. 20.

- 11 Aninskas – tuomet Černigovo gubernijos Mglinsko valsčiaus dvaras, dabar Briansko srities Unečo rajono Šulakovo kaimo Degtiarų gyvenvietė.
- 12 Д. А. Бочков, p. 39.
- 13 А. Думин, Путевые заметки фотографа-туриста. I. Дворянские усадьбы, Приложения к Московским Ведомостям. 1862 sausio 31, N. 24, p. 193.
- 14 Письма А. И. Покорского-Жоравко к жене Серафиме Павловне, рожд. Потье де-ля-Фромандиер. (1858–1859), In: Труды Черниговской губернской учёной архивной комиссии. Чернигов, 1915, XI, p. 80.
- 15 Ten pat, p. 83.
- 16 Д. А. Бочков, p. 40.
- 17 Ten pat, p. 43.
- 18 Ten pat, p. 44.
- 19 Černigovo apskrities Tarnovskio istorijos muziejaus direktoriaus S. L. Lajevskio 2009-05-22 raštas Nr. 189 D. Junevičiui. Mano asmeniniame archyve. Dėkoju S. L. Lajevskui už pagalbą rengiant šį straipsnį.
- 20 Павлов Ф. Об открытии Черниговского Комитета по крестьянскому делу и о закрытии заседаний оногo. In: Труды Черниговской губернской учёной архивной комиссии. Чернигов, 1912, IX, С. 387–400.
- 21 http://radimich.narod.ru/our_people_pokorskiy.htm, žiūrėta 2011-12-17
- 22 N. Savčenko 2010 m. rugsėjo 24 ir 2011 m. gruodžio 20 d. laišakai D. Junevičiui. Dėkoju N. Savčenko už pagalbą rengiant šį straipsnį.
- 23 Национальный исторический архив Беларуси, ф.2001, оп.2, д.183, л. 2.
- 24 Vitebsko gubernatoriaus 1866 m. spalio 20 d. raštas Mogiliavo gubernatoriui, Ten pat, l. 6.
- 25 Vilniaus gubernatoriaus 1867 m. kovo 20 d. raštas Mogiliavo gubernatoriui, Ten pat. l. 10.
- 26 1867 m. gegužės mėn. Vilniaus gubernatoriaus raštas Mogiliavo gubernatoriui, Ten pat., l. 13.
- 27 Dainius Junevičius, Vilniaus fotografas Józefas Czechowiczius, In: *Baltos lankos*, 1995, nr. 6, p. 213.
- 28 Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 439, ap. 1, b. 145, l. 9.
- 29 Plačiau Dainius Junevičius, Vilniaus fotografas Józefas Czechowiczius, p. 198–219.
- 30 Dainius Junevičius. Paminklas fotografui. 2008-01-03, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2008-01-03-dainius-junevicius-paminklas-fotografui/9769>.

Rita REPŠIENĖ

KULTŪROS DABARTIS, SĖKMĖS SCENARIJAI, arba PASLAPTYS, SUVOKTOS KITAIP

Ruta Sepetys, *Tarp pilkų debesų*, 2011, Vilnius: *Alma littera*, p. 336

Skirtybės dažnai yra svarbesnės už tapatybes ar analogijas.

Umberto Eco

Nedaug knygų yra puikiai parašytos, dar mažiau jų yra reikšmingos. „Tarp pilkų debesų“ įkūnija abi šias savybes.

The Washington Post

Naujausios technologijos keičia net debesų konfigūracijas. Verslo projektai, užtikrinantys mažiau debesuotą kultūros dabartį, mums, deja, nepasiekiami, kultūros ateities vizijos vis dar yra grindžiamos sėkmės iliuzijomis, tad priskirtinos utopijų sferai. Vis dėlto dabartis, net ir neturinti ateities scenarijaus, įsakmiai įpareigoja kalbėti apie praeitį, aiškintis su ja susijusias paslaptis. Rūta Šepetys sako: „Istorija turi paslapčių. Tos paslaptys gali būti ir skausmingos, ir grėsmingos.“¹

Šiomet Vilniaus knygų mugėje didžiulės sėkmės sulaukė „Tarp pilkų debesų“ vertimas į lietuvių kalbą. Pernai JAV angliškai išleistą jaunimui skirtą pirmąją Rūtos Šepetys knygą palankiai sutiko Amerikos skaitytojai ir kritikai. Pasak *New York Times* apžvalgininkės Lindos Sue Park, tai superliatyvinis romanas, stiprus neišgražinta savo kalba.²

Laikraštis įtraukė „Tarp pilkų debesų“ į rekomenduojamų leidinių sąrašą,³ siūlydamas ir kaip vieną iš tinkamiausių dovanų per 2011-ųjų Kalėdas. Įsimintiniausia metų knyga tapo *New York Times* bestseleriu. Žurnalas *Wall Street Journal* ir savaitraštis *Publishers Weekly*, skirtas leidėjams, bibliotekiniams, knygų pardavėjams, literatūros agentams, pripažino ją geriausia 2011-ųjų knyga vaikams ir jaunimui.

Geriausiu romanu paaugliams „Tarp pilkų debesų“ paskelbė ir *Apple* programa *iTunes*. Pernai rudėnį Prancūzijos literatūros žurnalas *Lire* apdovanojo autorę prestižine premija už geriausią knygą jaunimui. Romanas pelnė jau 14 apdovanojimų skirtingose kategorijose.

Populiarus dienraštis *Los Angeles Times* rašė: „Tarp pilkų debesų“ – tai istorija apie sunkius iš-

bandymus ir žmogiškumo triumfą, neišgalvota tragedija atpasakojama įspūdingai, nuoširdžiai ir pagarbiai.“⁴

Tragiški sukrėtimai nėra populiariausia šių dienų tema. Vartotojų visuomenė stengiasi išvengti egzistencinių iššūkių, kurie reikalauja atjautos ir gilesnių apmąstymų. Videožaidimai padeda susikurti antrinę realybę, kurios herojumi gali tapti kiekvienas, patogiai įsitaisęs ant sofos. Svaiginamasi pigiu netikros realybės šou „žvaigždžių“ spindesiu šiaurės ir anapus ekrano. Slystama veidrodiniu iliuzijų paviršiumi, gaudant malonumų purlus ir gyvenant vien šia diena. Tiesos jau nesistengiama atskirti nuo (savi)apgaulės, o nuoširdumas tik imituojamas. Masinė kultūra diegia butaforinius kultus, kuriais akylai sekama su maniakiška aistra. Kartu tvyro nuolatinė baimė būti apgautiems, apkvailintiems ir pažemintiems. Primygtinai siūloma pasiduoti tikrėnybės mistikai, „kaip kad istoriškai buvo per amžius“, pasak filosofo.⁵ Kas lieka tikro? Gal tarpeliai tarp eilučių? Horizontas tolsta, kai bandoma prie jo priartėti.

Netikrumo apsuptyje tapatybė darosi dar aktualesnė. „Kas esi tu? – nuolat klausdavo Rūtos draugai. – Galėjau paaiškinti tik tiek, kad iš tėvo pusės esu lietuvė.“ Namuose, Mičigane, buvo prisimenamas tarpukario Kaunas, tačiau apie okupaciją ir trėmimus artimieji nekalbėdavo. Lankydamasi Lietuvoje, Rūta pradėjo domėtis šeimos praeitimi ir nustebo sužinojusi, kad visos fotografijos sudegintos. Taip buvo slepiama giminytė su jos seneliu, nepriklausomos Lietuvos karininku Jonu Šepečiu, pabėgusiu į Vokietiją, vėliau išvykusiu į JAV. „Lietuvoje likę giminaičiai už jo laisvę sumokėjo tremtimi“, – sako Rūta, kurią tai tiesiog pribloškė. Tada ji ir nusprendė papasakoti apie į Sibirą ištremtos lietuvių šeimos likimą, dviejų paauglių Linos ir Andriaus meilę, įsižiebusią nežmoniškoms sąlygoms. Nesitikėjusi sėkmės, ypač tokios didelės – romanas jau išverstas į 25 kalbas, išleistas 29 pasaulio kraštuose, tarp jų Kinijoje, Tailande ir Japonijoje. Italai knygą „Tarp pilkų debesų“ įtraukė į mokykloms rekomenduojamos literatūros sąrašą.

Rūta parašė istoriją, paremtą Sibiro tremtinių prisiminimais, kuriuos išgirdo Lietuvoje ir Amerikoje. Daug ką papasakojo tėvo draugai, gyvenantys Detroite. Knygos herojė Lina turi prototipą – tai Rumšiškėse gyvenanti Irena, pasidalijusi prisiminimais apie savo paauglystę, praleistą tremtyje. Tiesa, jos mylimasis Andrius, kurį paauglės amerikietės, kaip teigiama, tiesiog įsimylėjo, yra personažas, sukurtas autorės vaizduotės.

„Tarp pilkų debesų“ skirta vaikams ir paaugliams, tačiau, pasak anglų dienraščio *Guardian*, tai visų amžiaus grupių knyga.⁶ Anglijoje, vėliau ir Amerikoje, romanas, „tas pats, bet su skirtingais viršeliais“, išleistas ir suaugusiems, ir jaunimui.

Kai Rūta lankėsi Lietuvoje, susitikimai su tremtiniais buvo labai nelengvi emociškai – grįždami į skausmingą praeitį, prisimindami tremties metus, žmonės negalėdavo sulaukyti ašarų. „Didelę autentiškų jų istorijų dalį įtraukiau į knygą. Tremtinių pasakojimai man tapo drąsos ir stiprybės pamokomis“, – sako Rūta. Vis dėlto šis kančių masyvas atrodė toks neaprepiamas, toks slegiantis, kad prisipažįsta ne kartą ketinusi atsisakyti sumanymo. Idėją labai palaikė jos vyras Michaelas raginęs nepasiduoti, tęsti pradėtą darbą, o ir ji pati jautėsi įsipareigojusi papasakoti apie ištremtų žmonių patirtą skausmą.

Kokia šios knygos paslaptis? Ar egzistuoja kokia nors sėkmės formulė? Kur slypi įkvėpimo šaltiniai, kad jų taip ir neįstengia rasti nemenka mūsų šios rašytojų armija? O juk jiems nereikia belstis anapus Atlanto, kad pabendrautų su tremtiniais... Ar galima išmokti, nenuleidžiant rankų, kryptingai siekti tikslo? Leidėjams atrodė, kad pateikiami žiaurūs faktai gali šokiruoti „įsitempusią“ amerikiečių visuomenę, matyt, todėl net trylika (!) leidyklų gražino rankraštį autorei.

„Redaktorai baidėsi ilgų lietuviškų pavardžių, o moterų pavardžių kaityba jiems atrodė tikras nesusipratimas“, – prisimena atšiaurų leidėjų požiūrį Rūta. Pamačiusi, kad kakta sienos nepramuš, rankraštį padėjo į lentyną, ten jis ir gulėjo pusę metų, kol vieną dieną Rūtos vyras ryžosi parodyti jį *Phi-*

„Misija Sibiras'11“ ekspedicija Tadžikistane

LijOT nuotr.

lomel Books vadovui. Perskaitęs pirmuosius trisdešimt puslapių, šis nusprendė, kad knygą būtina išleisti.

„Perskaičiusi Rūtos rankraštį, pagalvojau: kaip keista, kad nieko nebuvo girdėjusi apie šios šalies tragediją, gal pramiegojau per istorijos pamokas? Bet ir mano kolegų leidykloje neturėjo jokio supratimo apie tai. Jautėmės šokiruoti ir nusprendėme amerikiečius supažindinti su traumine Lietuvos patirtimi, – Vilniaus knygų mugėje kalbėjo *The Penguin Group* atstovė iš Niujorko Tamra Tuller. – Istorinė literatūra nėra itin populiari, tad reikėjo sukurti tinkamą strategiją.“

Kai rankraštis buvo kruopščiai suredaguotas ir parengtas spaudai, *The Penguin Group* tinklas pasirūpino, kad knyga beveik tuo pat metu pasirodytų JAV, Italijoje, Lietuvoje ir kitur.

Kuo Rūtą patraukė lietuvių šeimos likimas? Tuo, kad „net siaubingomis sąlygomis žmonės įstengė išgyventi, nes padėjo vieni kitiems. Man tai didžiausia solidarumo pamoka“, – per susitikimą su skaitytojais sakė autorė.

„Knygą rašydavau rytais (nuo pusės šešių iki pusės aštuonių), tada važiuodavau į darbą, o grįžusi

taisydavau, ką parašiusi. Tai truko metus. Daug laiko praleisdavau skrydžiuose, todėl kai kuriuos epizodus įkalbėjau į diktofoną“, – pasakojo ji. Buvo ypač sukręsta, kai perskaitė į anglų kalbą išverstus Dalios Grinkevičiūtės atsiminimus „Lietuviai prie Laptevų jūros“: „Tokioms knygoms būtina atverti duris į pasaulį.“

Pasaulis nėra uždaras mums, tik ar ne per mažai patys dedame pastangų, kad būtume išgirsti? „Privalai išmokti skristi, net jei gimei su pakirptais sparnais“,⁷ – įsitikinusi Rūta.

Kodėl Lietuvoje tapo įprasta niekinti kūrinius, atveriančius skaudžias mūsų tautos traumas, kodėl esame tokie alergiški savo praeičiai? Teisinamės, esą negalima to perkelti į meno kūrinius, nes viskas dar

pernelyg arti, o paskui turbūt teisinsimės, atseit, jau pernelyg nutolę ir tie žmonės, ir jų likimai? Vienas komentatorius, nepasiduodantis, pasak jo, suvaikėjimo bacilai, net apsverkė, radęs pretekstą graudulingam savo teisumui įrodyti:

„*Tarp pilkų debesų*“ – labai vidutiniškas romanas, literatūros pradinuko stiliumi pasakojantis net elementaresnę istoriją nei pasakojamos daugelyje mūsų šeimų. [...]

Aš suprantu, kad visa tai kabina užsieniečius paauglius, bet suglumstu, kai šią knygą giria suaugę lietuviai, kartais net turintys aukštąjį išsilavinimą. Nemaniau, kad suvaikėjimo bacila tokia galinga.“⁸

Ramūnas Gerbutavičius toliau ironizuoja, esą netikėtai sužinojo „tokių neva naujienų, kad „enkavėdistai“ Sibiro platybėse rūkydavo ne sukutines, o cigaretes, kramtydavo ne degtukus, o dantų krapštukus, grožėdavosi ne iškarpomis iš laikraščių, o aliejiniiais diktatorių paveikslais. Kai tremtiniai kone ėmė reikalauti karšto vandens, raudojau su dviguba jėga.“

Žinoma, komentatorius nėra visiškai neteisus – galima pažerti daugybę priekaištų knygos vertėjams į lietuvių kalbą ir jos redaktoriams, nes kruopščiau

nepaieškota atitikmenų, tarsi būtų kalbama apie mums visiškai nežinomą kieno nors kito istoriją... Antraip nekiltų klausimas, kodėl angliškai, prancūziškai, itališkai ir kitomis kalbomis išleista knyga „Tarp pilkų debesų“ tapo literatūros įvykiu, o lietuviškas variantas sužadina nemažai pagrįstų abejonių. Aišku, jei nemanome, kad užsieniečiai neturi nei literatūrinės, nei istorinės nuovokos, o rašyti romanus paaugliams apskritai yra nesusipratimas...

Panašu, kad priežastis čia visai kita – *Almai literai* ši knyga rūpėjo, matyt, gerokai mažiau negu prestižinei Niujorko leidyklai *The Penguin Group*, kurios Jaunųjų skaitytojų skyrius *Philomel Books* pasitelkė gausią redaktorių, stilistų komandą – puiškus jos darbas ir lėmė romano populiarumą. Knygos potencialą rodo ir Holivudo prodiuserių siūlymai pagal ją sukurti filmą. Skaudžiais istoriniais sukrėtimais grindžiamam romanui priekaištas, neva jis „pernelyg holivudiškas“, yra privalumas.

Kas būdinga „Tarp pilkų debesų“? Priešingai nei prieš dešimtį metų pasirodęs ir JAV nacionalinį knygos apdovanojimą gavęs Jonathano Franzeno romaną „Pataisos“, kuriame Vilnius aprašytas kaip tamsus, nusikaltėlių valdomas elgetų miestas ir kurio siužetu paremtą serialą kitamet pradės rodyti JAV kabelinis kanalas HBO (lietuvio vaidmuo, beje, atiteko žymiajam Velso aktoriui Rhysui Ifansui, „Notting Hillo“ ir „Pirate Radio“ žvaigždei), Rūtos Šepetys knyga parodo lietuvių gebėjimą pakelti sunkiausius išbandymus, bet neprarasti nei savasties, nei orumo.

Struktūros požiūriu romaną yra šiuolaikiniam jaunimui parankaus formato, nesudėtingas jo stilius, įtaigus tonas suteikia galimybę jaunos merginos pasakojimą priimti kaip buvimą ten ir tada, kartu esant čia ir dabar. Tai įprasmina susitapatinimo paslaptį.

„Šią istoriją parašiau ne aš, tai jūsų, visos Lietuvos, istorija, – per susitikimą su skaitytojais Vilniaus knygų mugėje pabrėžė rašytoja, norėjusi papasakoti ir papasakojusi amerikiečiams, kokius kančios kelius teko nueiti Baltijos kraštams, – Lietuva yra

maža šalis, davusi pasauliui didelę drąsos ir meilės pamoką“, – savo patirtį apibendrino Rūta Šepetys.

Tikros tremtinių istorijos, žiauri istorinė realybė, žmonių tikėjimas, viltys ir to, kas išgyventa, prisiminimai tapo autorės įkvėpimo šaltiniu. Pravertė ir istoriškai dokumentuotas, pasak Rūtos Šepetys, „iš pirmų rankų, aistringas ir nepamirštamas“ Barbaros Armonas romaną „Palik ašaras Maskvoje“.

Kultūros dabartį lemia ne tik šiuolaikinė komunikacija, verslo projektai, sėkmės scenarijai, bet ir asmens valia neprarasti vilties, siekti šviesos net pilkiausiais laikais, kai debesys nusileidžia ant žemės. Gal tai ir yra esminė romano, kurį parašė lietuvių kilmės amerikietė, paslaptis? ■

¹ Well, history holds secrets. But secrets can be painful and secrets can be destructive. Interview with Ruta Sepetys, <http://www.yareads.com/interview-with-ruta-sepetys/book-reviews/4942> [2012-02-15].

² Linda Sue Park, A Teenager's View of the Gulag, in *New York Times*, 5 Oct. 2011, <http://www.nytimes.com/2011/04/10/books/review/childrens-books-between-shades-of-gray-by-ruta-sepetys.html?src=twrhp> [2012-02-28].

³ Editor's Choice, in *New York Times*, Sunday Book Review, 5 Oct. 2011, <http://www.nytimes.com/2011/04/17/books/review/EdChoice-t.html> [2012-02-28].

⁴ Susan Carpenter, Not Just for Kids: Between Shades of Gray by Ruta Sepetys, in *Los Angeles Times*, 5 Oct. „A story of hardship as well as human triumph, „Between Shades of Gray“ is an eye-opening reimagining of a very real tragedy written with grace and heart“. 2011, <http://articles.latimes.com/2011/mar/27/entertainment/la-ca-ruta-sepetys-20110327> [2012-02-28].

⁵ Jean Baudrillard, Vartotojų visuomenė: mitai ir struktūros, Kaunas: *Kitos knygos*, 2010, p. 223.

⁶ Between Shades of Gray by Ruta Sepetys – review, in *Guardian*, 5 Oct. 2011, <http://www.guardian.co.uk/childrens-books-site/2011/may/04/ruta-sepetys-between-shades-of-grey-review> [2012-02-28].

⁷ <http://www.15min.lt/naujiena/zmones/zurnalas-zmones/ruta-sepetys-privalai-skristi-net-jei-gimei-su-pakirptais-sparnais-159-180395#axzz1pgcXXeTB> [2012-02-15].

⁸ Ramūnas Gerbutavičius, Literatūra, vadyba ir suvaikėjimo bacila, *Lrytas*, 2012-02-27, <http://www.lrytas.lt/13303387241329094654-literatūra-vadyba-ir-suvaikėjimo-bacila.htm> [2012-03-19].

Astrida PETRAITYTĖ

DIDYSIS PRŪSŲ LIETUVOS ŽMOGUS

*Martynas Liudvikas Rėza. Raštai, t. 1. Filologija:
lietuviškos Biblijos rengimas. Sudarė Liucija Citavičiūtė.
Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidykla, 2011, p. 552.*

Iš Knygų mugės tempiausi solidų, sunkų, išvaizdų foliantą – Martyno Liudviko Rėzos Raštų 1-ąjį tomą. Dar tik žvilgsniu ir delnu jį glostydama, mintyse šūkčiojau: kokias puikias knygas leidžia LLTI (juk prieš tai mano skaitytoji ir KB spėtoji pristatyti knyga buvo Dainoros Pociūtės parengtas, LLTI išleistas „Abraomas Kulvietis“⁽¹⁾)! Leidykla išties atlieka misiją! Knygas gali leisti bet kas, tačiau ne daug kam duota reprezentuoti mūsų *raštiją*! Na taip, šią leidyklą įpareigoja jos statusas.

Knygų mugėje įvykęs renginys „Trys Mažosios Lietuvos kultūros paminklai“ praplėtė (leidybinį) horizontą – šalia Rėzos Raštų tomo pristatyti du Lietuvos istorijos instituto leidiniai: Ingės Lukšaitės triūso vaisius – Mato Pretorijaus „Prūsijos įdomybių“ IV tomas ir Vilijos Gerulaitienės parengtas Theodoro Lepnerio „Prūsų lietuvis“. Dar džiugiau darosi suvokus, kad mokslo institucijos pajėgios bendradarbiauti, įmanoma išsibarsčiusius pavienius pasišventėlius sutelkti bendram darbui – visi trys Mažosios Lietuvos *paminklai* yra vieno projekto, kuruojamo profesorės Ingės Lukšaitės, sandai.

Paėmus į rankas sunkų ir masyvų Rėzos tomą, sunku net suvokti, kaip žmogus gebėjo atlikti tokio kruopštumo ir išmanymo reikalaujančius darbus! Pagiriamuosius žodžius už didžiulį nuveiktą triūsą pirmiausia reikėtų tarti leidinio sudarytojai ir vertėjai, poros įvadinių straipsnių autorei dr. Liucijai Citavičiūtei. Na, bet svarbiausia, žinoma, – prikeltasis Rėza (1776–1840). Jo tokio – erudito mokslininko teologo, susirūpinusio krikščioniškųjų tiesų atvėrimu lietuviams (kaip vienai iš trijų pagrindinių, šalia vokiečių ir lenkų, Prūsijos karalystės tautų) – ma-nyčiau, iki šiol nežinojome. Leidinyje skelbiami trys Martyno Liudviko (tiksliau Liudviko Jedemino, kaip pageidavo autorius, pabrėždamas savo *gediminišką* kilmę) Rėzos veikalai, visi išspausdinti Karaliaučiuje: 1816 m. išleista „Lietuviškos Biblijos istorija“ ir „Filologinės–kritinės pastabos lietuviškai Biblijai, naujojo leidimo lietuviško teksto redagavimo komentarai“, 1824 m. šį veikalą pratęsė „Filologinės–kritinės pastabos lietuviškai Biblijai“, d. 2 (visų vertimai su fotokopijomis). Įdėta ir Rėzos asmeninės bibliotekos katalogo fotokopija.

Leidiny s pradedas M. L. Rėzos portretu (gaila neradau dailininko pavardės), parašu „Rhesa“, o dedikuojamas šio asmens, nusipelnusio visai Lietuvai, 235-osioms gimimo metinėms – gal primenama, kad nepražiopsotume būsimų apvalesnių sukakčių.

Suprantama, „vieno iškiliausių XIX amžiaus lietuvių kultūros veikėjų“ (p. IX) pasaulį mums atskleidžia šiandienos mokslininkų įžvalgos – pačios sudarytojos ir dr. Dariaus Petkūno.

Citavičiūtės pirmasis straipsnis „Rėzos kelias į XXI amžių“ (puslapiai IX–XXIX) šiame leidinyje, matyt, yra „skėtinis“ – apgaubiantis ir visus būsimus Rėzos Raštų tomus. O jau nuo 1-ojo puslapio pradedas būtent čia publikuojamų Rėzos veikalų pristatymas: Darius Petkūnas (Lietuvos liuteronams gerai pažįstamas teologijos daktaras iš Klaipėdos) skelbia straipsnį „Kunigas ir teologas Martynas Liudvikas Rėza“, o Citavičiūtė pristato Rėzą kaip pirmąją lietuviškos Biblijos mokslinį redaktorių.

Turbūt daugelį nustebins šios mokslininkės piešiamas daugiabriaunis Rėzos talentas ir veikla, jo erudicija, galbūt net teologinė šios asmenybės „ašis“. Regis, buvome susidarę pirmiausia dainų rinkėjo ir „Metų“ leidėjo paveikslą, gal kiek ir pernelyg „liaudiškomis“ spalvomis paspalvintą. Kaip pabrėžia Citavičiūtė, „buvo primirštami vokiečių bei lotynų kalbomis Rėzos parašyti lituanistiniai darbai“ (p. IX).

Nors punktyrais brūkštelkim šio mūsų kultūrai daug nusipelnusio Prūsijos piliečio gyvenimo trajektoriją. (Reikia pažymėti, kad pirmajame parengėjos straipsnyje pateiktas informatyvus „Biografijos eskizas“, išskirtas kursyvu.) Gimė 1776 m. Karvaičiuose, taigi nuošalioje Rytų Prūsijos parapijoje, anksti liko našlaitis. Giminaičių globojamas, pradinio mokslo pasisėmęs kaimo mokyklose, gabusis Liudvikas po konfirmacijos (tradiciškai 14-mečiai evangelikai *sutvirtina* savo tikėjimą) buvo pasiūstas tęsti mokslo Karaliaučiuje, lotyniškoje mokykloje. 1795 m. įstojęs į Karaliaučiaus universitetą studijavo teologiją, lankė ir kitų mokslų (antikinių, Rytų kalbų ir kt.) paskaitas. „Iš vaikystės puikiai mokėjęs lietu-

Karaliaučiaus universiteto profesorius Liudvikas Gediminas Rėza

vių kalbą, nuo trečio kurso mokė lietuvių kalbos savo kolegas, būsimuosius lietuviškų parapijų kunigus ir mokytojus, Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminare“ (p. XII). Ši citata atveria du gelminius šaltinius: viena, *sava* tapusi (anaiptol ne savaime suprantamai) lietuvių kalba, kurios versmė, maitinama klasikinės erudicijos sodinuką, duos puikių (ir) lietuviškųjų vaisių; antra, Albertinos (Karaliaučiaus universiteto) Lietuvių kalbos seminaras, kurio istorijoje Rėzos vardas įrašytas ryškiomis raidėmis ir kurio reikšmės visai Prūsų Lietuvos lituanistikai, regis, dar nesame suvokę, nors yra išleista puiki Citavičiūtės monografija.² 1799 m. baigęs universitetą, pasidarbavęs privačiu mokytoju, buvo išventintas į kunigus, tapo kariuomenės pamokslininku Karaliaučiuje. Tenka prisiminti sumaištingą XIX a. pra-

džią visai Prūsijai, o ypač Rytprūsiam (šalį niokojęs karas su Prancūzija, karališkosios poros pasitraukimas 1807 m. į Klaipėdą). Šiame kontekste išpūdingai atrodo uolus ir nuoseklus Rėzos kopimas į mokslo aukštumas: 1807 m. apgynęs filosofijos daktaro disertaciją (ją rašė remdamasis Kantu), tapo universiteto privatdocentu, o 1810 m. pelnė ir teologijos daktaro laipsnį. „1810 metų sausio 6 dieną Prūsijos karalius Frydrichas Vilhelmas III pasirašė įsakymą, kuriuo privatdocentas Rėza paskirtas extraordinarinium (neetatiniu) teologijos profesoriumi (dėstė Bažnyčios istorijos kursą ir įvadą į Senąjį ir Naująjį Testamentą) ir Lietuvių kalbos seminaro dėstančiuoju vadovu. Šį darbą jis dirbo 30 metų, iki mirties“ (p. XIII). Regis, šios profesorstės galėtų ir pakakti, kad gyvenimas būtų užpildytas ir įprasmin-tas. Bet kiek dar veiklos, ir ne vien Karaliaučiuje, tas laikotarpis apima! Net susidaro išpūdis, kad Rėza vienu metu veikė keliomis kryptimis (paraleliai gyveno skirtingus gyvenimus). Štai 1812–1814 m. buvo karo kapelionas, lydintis prūsų kariuomenę iki Paryžiaus, nepraleidžiantis progos pakeliui praplėsti ne tik gyvenimiško, bet ir teologinio akiračio (lankė bažnyčias, klausėsi pamokslų, juos vertino). 1816 m. Rėza atsisakė kunigo tarnystės, atsidėjo moksliniam, kūrybiniam ir profesoriaus darbui. Beje, liko ne visai aišku, kodėl jam, jau turinčiam teologijos daktaro laipsnį, 1819 m. teko ginti teologijos mokslų daktaro disertaciją... Produktiviai plūšėdamas prie teologinių, o ir lengvesnio žanro kūrinių, vadovau-damas Lietuvių kalbos seminarui, Rėza įsitvirtino aukščiausioje Karaliaučiaus universiteto adminis-tracinėje hierarchijoje: „buvo skiriamas teologijos fakulteto dekanu, kelias kadencijas – universiteto prorektoriumi (rektoriumi nuo XVI amžiaus titula-vosi kronprincas), buvo universiteto senato narys“ (p. XIV). Tiesa, paskutiniaisiais gyvenimo metais pašlijo sveikata, tad, regis, neberūpėjo triukšmin-ga šio *svieto* garbė. Didysis Prūsų Lietuvos žmogus mirė 1840 m. rugpjūčio 30 d., savo santaupas paliko universiteto studentų bendrabučiu pastatyti (toks buvo įkurtas ir pavadintas *Rhesanium*).

O dabar įdėmesnį žvilgsnį nukreipkime į Rėzos gyvenimą, „paralelių“ aktyviai išorinei veiklai, – ilgas valandas prie rašomojo stalo, apkrauto įvairiakalbiais traktatais, ir sukurtus veikalus. Šiame tome pristatomi vokiečių kalba parašyti veikalai „palydėjo į kelią“ Rė-zos naujai suredaguotąją lietuvišką Bibliją (1816 m., iš naujo pertaisyta – 1824 m.). Prūsų lietuviai evan-gelikai iki tol naudojosi 1735 ir 1755 m. vadinamąja Kvant (Quandt) Biblija – vertimu iš Lutherio verti-mo į vokiečių kalbą. Rėza toli gražu nebuvo vieni-šas karys šiame lauke – sudaryta ir Biblijos draugija, pasitelkti gerai kalbą išmanantys lietuviškų parapijų kunigai kruopščiai peržiūrėjo ankstesnį leidinį tiek teologiniu, tiek kalbiniu požiūriu. Remdamasis pir-miniais šaltiniais (hebrajų ir graikų kalba), taisė ir nesupratusių Lutherio, ir paties Lutherio klaidas. O mums, matyt, mieliausia, kad itin stengėsi germa-nizmus pakeisti lietuviškais žodžiais. Su džiugiai liū-dna gaida galima pasakyti, kad dažnai pagiriamuoju žodžiu vertino Bretkūno vertimo tikslumą – kaip žinome, Bretkūno dar XVI a. pabaigoje į lietuvių kalbą išversta Biblija taip ir liko rankrašyje, laimei, nepelijo kokiam privačiame užkaboryje – valdžia nupirko rankraštį iš vertėjo, kad būtų prieinamas visiems tyrinėtojams. O Rėzos parengtąją Biblijos leidimą Citavičiūtė taip įvertino: „Lietuvių raštijos istorijoje jis tapo tobulu ano meto rašytinės kalbos pavyzdžiu“ (p. XVII).

Abu „Filologinių-kritinių pastabų...“ tomas, ma-tyt, įdėmiai gvildens keletą sričių profesionalai (te-ologai, tekstologai ir pan.) – mums, diletantams, už-teks pagarbiai nuščiuvus paganyti akis po tas lankas, neatsistebint „juodųjų avelių“ margumu: čia mirga hebrajiški, graikiški, arabiški rašmenys ir pan.

O jau „Lietuviškos Biblijos istoriją“, manau, pra-vartu įdėmiai perskaityti kiekvienam – ne tik Prūsų (mėgstamos įvardyti Mažąja) Lietuvos gerbėjams ar Biblijos istorijos tyrėjams. Įdėmus Rėzos žvilgsnis į pirmtakų darbus, aprėpiant visą lietuviškąjį are-alą, teorinio žinojimo ryšys su praktine veikla, ne sofistikavimas, bet, sakyčiau, kolegiškas kalbėjimas bus tarsi langelis, atveriantis praeities horizontą

su jame dunksančiais nemenkais lituanistikos (teologinės) kalnais. Pradėdamas nuo ištakų, kai jau „buvo išdrįsta tik pagalvoti apie Šventojo Rašto vertimą ir atverti vargšei tautai šį gyvybės šaltinį“ (p. 60), Rėza pasidžiaugė, kad „Mažvydas tam tikslui iš vokiškų ir lotyniškų raidžių sukūrė lietuvišką raidyną“ (p. 61), ir pagarbiu žodžiu paminėjo tiek Prūsijoje, tiek, anot jo, „lenkiškoje“ Lietuvoje pasidarbavusius dėl lietuviškosios Biblijos (ar jos dalies). Štai „Mažvydo pavyzdžiu pasekė jo sūnėnas Vilenas“ (p. 62) 1579 m. išleidęs „Evangelijas bei Epistolas“. „XVI amžiaus pabaigoje Dievas pažadino pamaldaus ir tyliai besidarbuojančio vyro dvasią“ (p. 64), o jį „vertai galėtume pavadinti mūsų tautos Liuteriu“ (p. 65) – šiais pagarbiais žodžiais minimas Jonas Bretkūnas ir jo rankraštinis Biblijos vertimas, kuriuo remdamasis autoriaus bendrapavardis Jonas Rėza parengė Psalmyną (išleistas 1625 m.). XVII a. vis neišsipildant viltims, kad Prūsų Lietuvoje bus išleista spausdinta lietuviška Biblija, „lengviau sekėsi jos lenkiškoje dalyje, arba Didžiojoje Kunigaikštystėje“ (p. 73) – turima omenyje Samuelio Boguslavo Chylinckio 1660 m. Londone pradėta (ir nebaigta) spausdinti Biblija.³ (Šią Lietuvą vadinti „lenkiškąja“ Rėza tikrai turėjo pagrindą – antai vadinamoji Lietuvos Brastos, arba Radvilų, Biblija 1563 m. išleista lenkų kalba.) Lietuvių tautai turėjo pasitarnauti – nepaisant skiriančios valstybių sienos – ir LDK reformatų superintendanto Samuelio Bitnerio su talkininkais išverstas Naujasis Testamentas, 1701 m. išspausdintas Karaliaučiuje. Vis dėlto šių dviejų tautos atšakų kalbiniai – ir, matyt, ne tik – skirtumai buvo pernelyg ženklūs, kad vieni kitų parengtus leidinius – net jei tai ir Šventasis Raštas – priimtų kaip savus... Ir Martynas Liudvikas Rėza jaučia pareigą paneigti beįsitvirtinantį teiginį, esą šis Naujasis Testamentas parengtas pagal Bretkūno rankraštį: tokio tvirtinimo klaidingumą „pakankamai akivaizdžiai rodo tekstų tarminiai skirtumai, nes Bretkūnas Bibliją vertė ne slaviškuoju lietuvių, o gotiškuoju lietuvių dialektu“ (p. 76). Taigi jau XVIII a. pradžioje suaktyvėjo pastangos išleisti lietuvišką Bibliją, orien-

tuojantis būtent į Prūsijos lietuvių, atsiribojant nuo „slaviškojo“ dialekto. „Ypač uoliai Biblijos reikalų ėmėsi Prūsijos Bažnyčiai didžiai nusipelnęs karališkasis vyriausiasis rūmų pamokslininkas ir generalinis superintendantas Jonas Jokūnas Kvantas“ (p. 79). Nors ir nemokėdamas lietuvių kalbos, jis inicijavo, organizavo, prižiūrėjo darbus ir „1735 metais pagaliau pasirodė visa lietuviška Biblija“ (p. 81), kuri po poros dešimtmečių buvo išleista dar kartą. O nuo šios Kvantos Biblijos, kaip minėta, ir atsispyrė Martynas Liudvikas Rėza...

Sunku net nuspėti, per kiek tomų išsiskleis Rėzos Raštai, kiek malonių atradimų mūsų dar laukia. Gausiam kūrybiniam Rėzos palikimui priklauso ir teologiniai praktiniai, ir teoriniai moksliniai, ir grožiniai, ir įvairūs kiti darbai – jis buvo publikacijų parengėjas, vertėjas ir pan. Šis teologas eruditas, mokslui pasišventęs žmogus anksti išgarsėjo kaip poetas: jau 1799 m. keletas jo eilėraščių įėjo į vokiečių romantikų antologiją, o 1809 metais pasirodė jo eilėraščių (taip pat vokiškų) rinkinys „Prutena“, 1825 m. išleista antroji jo dalis. 1811 m. Rėza parašė (likusią neišspausdintą, lietuviškai pasirodžiusią 2003 m.) Lietuvių kalbos seminaro istoriją, o savo, karo kapeliono, lydėjusio prūsų kariuomenę kare su prancūzais, dienoraštį paskelbė 1814 m. Rėzos rūpesčiu 1818 m. buvo išleisti (kartu su vertimu į vokiečių kalbą) Donelaičio „Metai“, 1824 m. – pasakėčios. 1825 m. pasirodė Rėzos naujai parengta evangelikų liuteronų agenda (pamaldų ir apeigų liturginės tvarkos sąvadas), lietuviškų dainų, išverstų ir į vokiečių kalbą, rinkinys „Dainos, oder Litthausische Volkslieder“, kauptas bene penkiolika metų, tad „Rėza pelnytai laikomas lietuvių folkloristikos pradininku“ (p. XIX). Dar galėtume minėti ir daugiau tekstų, didesnių ar mažesnių – juk ir daktaro laipsniai buvo pelnyti už studijas lotynų kalba.

Turime progą permąstyti ir savo „patriotines“ nuostatas, į kurių rėmus esame linkę įsprausti mūsų kultūrai, raštijai nusipelnčius Prūsijos lietuvius. Citavičiūtė primena, kad „Prutenoje“ randame ir „karinių patriotinių eilėraščių, liudijančių Rėzos,

kaip Prūsijos piliečio, ištikimybę ir meilę tėvynei“, kad po 16 metų (1825) pasirodžiusi antroji eilėraščių rinkinio dalis buvo „dedikuota Prūsijos kronprincau Frydrichui Vilhelmui IV 30-mečio proga“ (p. XXIV). Arba priimame tokią – o ne vienareikšmiškai lietuvišką – Rėzos tapatybę, arba savivaliaujame.

Matyt, kiekvienas rinksis savąją prizmę, per kurią jam smagiau žvelgti į šio leidinio herojų. Regis, net ir straipsnių autoriai tarpusavyje bent šiek tiek polemizuoja. Citavičiūtė mano, kad „jo sielai artimiausi darbai, greičiausiai, buvo lietuviškų tekstų publikacijos su vertimu į vokiečių kalbą, įvadais ir komentarais: Donelaičio *Metai* ir pasakėčios bei rinkinys *Dainos*“ (p. XXIX). O štai Petkūnas teigia: „Pirmasis [matyt, svarbiausias, reikšmingiausias – A. P.] Rėzos pašaukimas buvo dvasinė tarnystė Prūsijos Evangelikų Liuteronų Bažnyčioje“ (p. 1).

Kad ir koku eiliškumu surikiuotume plačiašakę Rėzos veiklą ir interesus, jo kaip teologo – pamokslininko praktiko ir mokslininko teoretiko – statusas nenuneigiamas. Petkūnas išsamiai aptaria šį aspektą. Suprantama, Rėzos biografijos gvildenimas nekart dubliuojasi su Citavičiūtės įvadiniam straipsnyje minimais faktais (to neišvengsi!), bet ypač svarbu, kad teologinės jo nuostatos vertinamos to meto religinės „atmosferos“, teologinių koncepcijų ir „madų“ kontekste.

Lietuvos evangelikams, o ir visiems, kurie neabejingi protestantizmui, bus įdomu patirti ar prisiminti ir bendresnius Prūsijos kunigaikštystės / karalystės Reformacijos istorijos momentus. Tarkim, 1817 m. šventą jubiliejų (Lutheris savo garsiąsias tezes prie Vitenbergo bažnyčios durų prikale 1517 m.), paties karaliaus Friedricho Wilhelmo III inicijuotą liuteronų ir reformatų Bažnyčių jungimąsi (tik, regis, tai vyko ne „XVIII amžiaus antrojo dešimtmečio viduryje“ (p. 19), kaip nurodo Petkūnas, o šimtmečiu vėliau).

Tai išties reikšmingas ir informatyvus leidinys, visai nebuvo ūpo fiksuoti, kur kokia nutiko korektūros klaidelė (regis, jų ir nedaug). Vis dėlto kai kurios jų žeidžia kaip prasminiai akcentai: štai skirsnelis Citavičiūtės straipsnyje vadinasi „Lietuviška biblija“ (p. XVI), o Petkūnas kalba apie „Berlyno bohemijos

brolių bendruomenę“ (p. 8) – matyt, turėtume suprasti, kad tie broliai gan bohemiški...

Klaustukų sukėlė vardų/pavardžių rašymo sistema, t. y. nelabai gebėjau suvokti, kokia ji. Ar vokiškos pavardės lietuvinamos, kai autorius pasitarnavo lietuviškai raštijai ar bent tarnavo lietuviškoje parapijoje? Būtų logiška: pvz., Ostermejeris (skliausteliuose nurodant: Ostermeyer), Šimelpfenigis (Schimmelpfennig). Bet lyg ir ne viskas susiveria ant šio loginio siūlo. Štai tarp Rėzos surinktųjų dainų pateikėjų minimas ir Kristupas Danielius Hassenšteinas (Hassenstein), ir Friedrichas Vilhelmas Rauschningas (p. XX) – galbūt pirmasis ir labiau „lietuviškas“ už antrąjį, bet tai nėra savaime aišku. Nelabai suprantamas ir Prūsijos valdovų „lietuvinimas“, kalbant apie vieną ar kitą Frydrichą Vilhelmą, nors antai Klaipėdos burmistras lieka Wilhelmu Berbohmu (p. XXVIII)...

Na, bet grįžkime prie išeities pozicijų: knyga suteikia galimybę geriau pažinti didįjį Prūsų Lietuvos eruditą, lietuviškosios raštijos ir krikščioniškos minties puoselėtoją.

Žinoma, reikėtų paminėti, kad tokie traktatai – su išnašomis ir dar išnašų išnašomis – yra nemenkas iššūkis maketuotojams. Gražina Kazlauskienė buvo puiki leidinio parengėjos talkininkė.

Dailininko Alfonso Žviliaus darbas taip pat nusielpno kuo gražiausių žodžių. Leidinio viršelis prašmatnus, kiek oponuojantis protestantiškos etikos diktuojamai askezei, bet, manau, tai pateisina šandieninės pagarbos duoklė: paminklai išreiškia ne tik *herojų*, bet ir juos pagerbiančiųjų nuostatas... ■

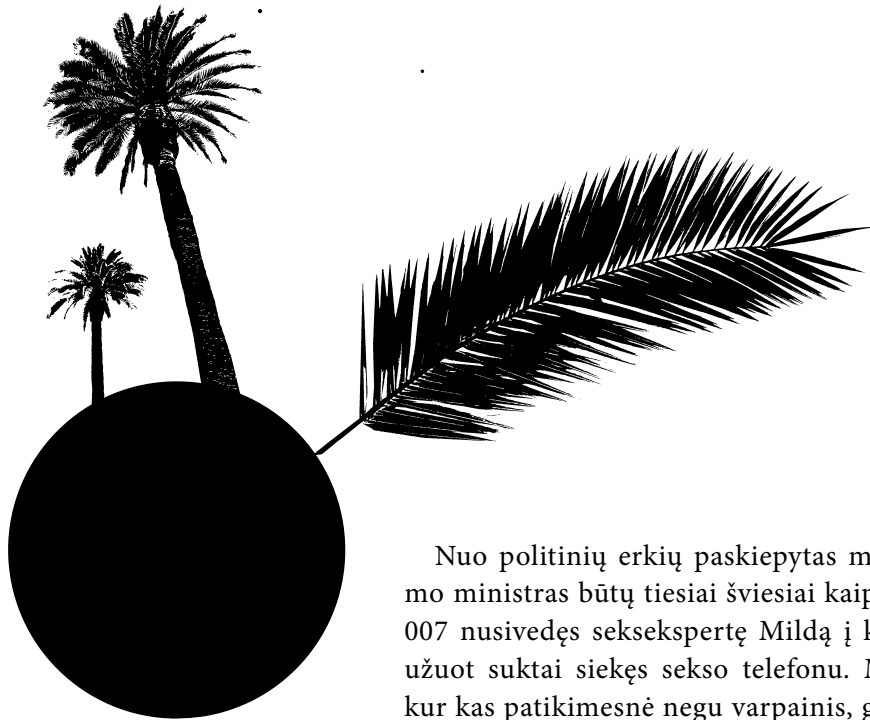
¹ Dainora Pociūtė (ed.), Abraomas Kulvietis: pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 206.

² Liucija Citavičiūtė, Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras: istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai. – Vilnius: LLTI, 2004, p. 211.

³ Gina Kavaliūnaitė (ed.), Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija. Senasis Testamentas. I tomas. Lietuviško vertimo ir olandiško originalo faksimilės. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 906.

Lietuvos šalies žmonių padavimai. C

FUTURISTINĖ VICTORIA

Savo būrimo salono *Dura necéssitas* langus apklijavau lipnia juosta su lipšnia reklama: „Jeigu jums atsisuko vienas kitas šriubėnas, jei tyčia ar ne tyčia lengvai arba sunkiai zuoktelėjote, jeigu jus kamuoja keisčiausios pasaulio fobijos, pavyzdžiui, Šėtono skaičiaus 666, vaiduoklių, klounų (ypač prieš rinkimus), net vorų baimė, vadinasi, esate arba būsite čia laukiami.“

Silikono implantais iki norimo dydžio lengvai padidinu vieną arba abu smegenų pusrutulius, amžiams paskiepiju nuo įvairaus pobūdžio liapsusų, ypač politinių. Antai jeigu toks visiems žinomas Barackas būtų kreipęsis laiku, t. y. prieš kreipdamasis į abiejų Amerikos žemynų lyderius, tikrai nebūtų Malvinų salų pavadinęs Maldyvais, o dabar pavadinu ir maldyvų liaudį nuo šiol kamuoja nežinia (nežino, kas pirmas, Barackui leidus, juos okupuos – Argentina ar Didžioji Britanija).

Nuo politinių erkių paskiepytas mūsų švietimo ministras būtų tiesiai šviesiai kaip koks agentas 007 nusivedęs seksekspertę Mildą į kambarį 1002, užuot sukta siekęs sekso telefonu. Mano vakcina kur kas patikimesnė negu varpainis, gūdžioje senovėje vadintas, o neišprususių lietuvių dar ir dabar vadinamas prezervatyvu.

Tiems, kas darbo metu darbo vietoje išsinarino (tai ypač gresia Seimo nariams) smegenis, siūlau lengvą proto masažą. Pavyzdžiui, tų, kurie dar nenuiteisti, klausiu, kodėl teisiama turi stovėti, kai teisėjas skaito nuosprendį? Procedūra baigiama, kai masažuojamasis atsako teisingai („Todėl, kad po nuosprendžio turės ilgai sėdėti“).

Visi puikiai žinome, kad senų senovėje, dar per pirmąją kadenciją, Putinas Raudonasai į užsienį susiruošusio ir pas jį atsisveikinti užsukusio Chodorovskio pagal seną rusų paprotį meiliai paklausė: „А посидеть на дорожку?“ Sako, dabar kiekvienas, kas pas jį užėina, nešasi savo kėdę ir iškart atsisėda, kad nebūtų visiems laikams pasodintas paties prezidento. Vis dėlto Putinas Raudonasai nėra visiškai beširdis – jis atkakliai gina tuos, kuriuos gviešiasi pasodinti

kas nors kitas. Antai Assange'as, kuriam gresia cypė už tai, kad su viena švedų ekssekseksperte sanguliuvo primygtinai be varpainio, o kitą pamylėjo, kai ši miegojo kaip užmušta ir nepatyrė to, ką paprastai patiria darbuodamasi bildokėliu (nemokšos jį vis dar vadina neteiktinu skoliniu „vibratorius“), viešai pasigyrė „lipantis į lovą su Kremliumi“, nes tas niekadod nemiega, be to, dar ir dosniai už paslaugas atsilygina nuskurdusiam lytiniam vandalui ir politiniam *Wiki Leaks* demonui.

Kultūros ministrą galėčiau ne tik meniškai pamašauoti, bet ir paskiepyti nuo tokio liapsuso, kaip torto pjaustymas viešoje vietoje per Pasaulinę meno dieną, ypač jei jis krūtingos moteriškės formų ir dydžio, aplietas juoduoju šokoladu ir nekorektiškai pavadintas „Genitalijų žalojimo tortu“. Antai Švedijos kultūros ministrę, kuri atsipjovė juodojo torto gabalą, ir dar iš intymios vietos, Nacionalinė afrošvedų asociacija jau verčia iš kėdės, o pavieniai afrošvedai gamina sprogmenis ir grasina susprogdinsią meno galeriją, kurioje šitaip politiškai neatsakingai vaišintasi.

Visus liberalcentristus kolektyviai, todėl su nuolaida, paskiepyčiau nuo liapsusų su vidaus reikalais ir organais. O visus rinkėjus (pensininkus privalomai!) kviečiu rudenį pasiskiepyti nuo meilės seks, eks ir kitokiems klo(u)nams. Nereikia manyti, kad visi jie yra tokie atviri ir iš anksto atvers savo kortas, kaip tą padarė Viktoras U., viešai atskleidęs, kad prieš rinkimus vilios rinkėjus patraukliu šūkiu „Ни фигу себе“, suprask, nė cento sau iš biudžeto, pridurdamas, kad jo partijos darbininkai žino,

kaip... Bet Natalijos bunkeryje europarlamentaras jau surepetavo ir viešai per Auksinius svogūnus su minėta elitine Natalija užtraukė giesmę, kurią giedos praėjus 100 dienų po viktorijos, t. y. po laimėtų rinkimų, ir kurios priedainis toks aiškus kaip Uspaskicho mėgstamas blynas su ikrais: „Gaunas visiška fignia.“

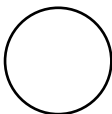
Gražulį už 200 Lt net ir prieš jo valią paskiepyčiau, kad nelakstyti su kuoka gąsdinti gėjų, o svajonių sukirpėją Juozą atgrasysiu nuo gliancinės meilės *stiliui* ir *žmonėms* (tai du tokie žurnalai, kurių kiekviename numeryje aprašomi išimtinai sėkmingi žirklių riterio su adata rankose nuotyčiai ir žygiai).

Lietuvos Dalių visiškai nemokamai paskiepyčiau nuo alergijos Lenkijos uodams, o Komar(owskį) – nuo toksiškos meilės lietuviams, kurie pasieniuose išperka visas dešras su kelio (o ne kalio, kaip navičiai galvoja tie litvinai) druska ir tortus, pagardintus kiaušinių milteliais su kadmiu, alavu ir koli bakterijomis. Prieš tokią pigią kaimynų produkciją neprotestuoja net afrolietuviai, o Kubiliaus protestų niekas juk neklauso.

Šilgalį su Zuokiene rengiausi paskiepyti nuo pirmalaikių rinkimų, bet juos abu paskiepijo kitaip mananti Seimo narių dauguma, tad brangią vakciną užšaldysiu iki kitų pirmalaikių, nes kai tik Viktoras U. iškeps savo blyną (o jis juk žino, kaip), teks strimgalviais urmu lėkti prie urnų. ■

Tiesiai iš Kremliaus palovio
Krescencija ŠURKUTĖ

PADEKA

Šiomet *Kultūros barus* parėmė:

Vladas Kaupas (JAV) 1000 dol.

Ada Sutkus (JAV) 50 dol.

Dalia Šlenienė (JAV) 25 dol.

Janina Malijauskienė (Australija) 220 Lt

Dėkojame jiems ir visiems tiems, kurie VŠĮ „Kultūros barų“ leidykla (įmonės kodas 302514590) skyrė 2% savo pajamų mokesčio.

KULTŪROS BARAI

2012. 4 (608)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Mantas LIESIS. *The Funcion and Disability of Criminal Justice*. The essential category of criminal justice practice is conflict between the victim and the one who is guilty. This is called criminal offence. The conflict is rooted in lack of ability to talk to each other. The main object of this article is a paradox that is created by the language of criminal justice. The author tackles the question of identity of a person who has committed crime. The author attempts to question the effectiveness of contemporary criminal justice (page 2).

Eglė WITTIG-MARCINKEVIČIŪTĖ. *The Ruins of Ethics or How to Kill the State Using the Hands of Intellectuals*. In the last part of the cycle of article the author writes „It is difficult to believe that a nation that was able to dream so much during the years of Sąjūdis and managed to enter EU, NATO and community of Nordic countries is staying motionless for the third decade after it got a possibility of ascent because nation's own intellectuals are cheating the nation. I think that at least those intellectuals who have children and would not like to see them packing things and leaving the country should rethink their attitudes toward national ethics. Until such a reconsideration takes place there is no ground to think that the Lithuanians are masters of their own land (page 14).

About Ruptures of Historical Memory, relations between Historian and Writers and Attempts to Speak about Lithuania to the World. The discussion as held in Vilnius International Book Fair in February. Discussion about attitudes between art and scholarship while rethinking Lithuania's history drew such persons as American-Lithuanian writer Rūta Šepetys, Swedish translator and film maker John Ohman, writer Sigitas Parulskis, former politician, philologist and political commentator Mečys Laurinkus, historian Nerijus Šepetys. The discussion was chaired by historian Aurimas Švedas (page 20).

Krzysztof BUCHOWSKI. *Litwomani and polonizatorzy*. Myths, mutual perceptions and stereotypes of the Polish-Lithuanian relations in the first half of the twentieth century. Excerpt from the book prepared for publishing (*Baltos lankos*, 2012). Translated by Irena Aleksaitė (page 27).

Matas BYTAUTAS. *Bread and Game*. Short story (page 35).

Against Elitism in Bad Sense of the Term. One of the founders of Modern Art Centre Danguolė Butkienė talks to Kęstutis Šapoka. „We will continue with our collection and those who support MAC will feel their duty to enlarge the collection in future“ says the founder of MAC (page 40).

Raminta JURĖNAITĖ. *Thick Emptiness of Karmalita's Paintings*. The art critic helped MAC during the last three years to compile its collection and she says that it was also a possibility to come back to exciting moments and artists who were forgotten. She wrote a cycle of essays on these „forgotten“ artists and even arranged their exhibitions. An exhibition of Viačeslav Jevdokimov-Karmalita was held in gallery Meno niša (page 45).

Kęstutis ŠAPOKA. *God with Us*. The exhibition of Jonas and Rolandas Rimkūnai in Akademija gallery (page 47).

Andrius JEVSEJEVAS. *Teatre on this Side of Stage and Beyond*. About the play of Gillaume Apollinaire Tits of Teiresius staged by Gintaras Varnas and Vidas Bareikis' Mr Fluxus or Impostors (page 49).

Lijana ŠATAVIČIŪTĖ. *Authentic graphics of Soul or Why oeuvres of Viktorija Daniliauskaitė excite*. Artist's portrait (page 54).

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *Sense of Surrealism*. Artist's essay (page 58).

Alvydas ŽICKIS. *A Rest in Nature or Just Gardening*. Missionary Gardens in Vilnius. Society should know about public greenery of their cities (parks, gardens, squares, etc.) that are maintained at its expense. Public contests, exhibitions, discussions are urgent in order to maintain a dialogue between the public and specialists if we want to enhance the understanding of landscape among urban dwellers, urges the author, landscape architect (page 65).

New Truth About Columbus? USA-based writer Henryk Skwarczyński talks to Manuel da Silva Rosa, author of the book published recently in Spain, *Columbus: The Untold Story*, concerning his stunning findings relating to the discoverer of America (page 69).

Kęstutis ŠAPOKA. *She Knew the Universal Formula*. About the exhibition of painter Marcė Katiliūtė, dedicated to the centenary of the artist in gallery Kairė-Dešinė. Marcė Katiliūtė is enigmatic personality, a legend in our history of art not only because she committed suicide early in her artistic career, but because she was one of the leading artists of her generation who converted her inner discontent into concentrated existential matter (page 74).

Dainius JUNEVIČIUS. *Photographer Juozapas Čechavičius*. New Biographical Facts (page 76).

Rita REPŠIENĖ. *The Present of Culture, Scripts of Success or Mysteries in Another Way*. This superlative first novel "Between Shades of Gray" by Ruta Sepetys demonstrates the strength of its unembellished language. A hefty emotional punch. A brilliant story of love and survival. A document long overdue. Beautiful and unforgettable, - writes the foreign press. The author reviews a book on Lithuanian exile to Siberia that won international acclaim (page 84).

Astrida PETRAITYTĖ. *The Great Man of Prussian Lithuania*. About Collected Printings of Martynas Liudvikas Rėza (page 88).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Victoria in future*. Ironic essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

Translated by Almantas SAMALAVIČIUS

Some Kultūros barai articles and translations in eurozine (www.eurozine.com):

Gerard DELANTY, Almantas SAMALAVIČIUS

Shifting shapes of Europe (En) (Lt)

Sociologist Gerard Delanty revisits his 1995 book „Inventing Europe“, talking about the possibilities of post-national citizenship, Europe’s complex Christian identity, and why accounts of Europe today must include the heritage of the peripheries.

Boris KAPUSTIN, Tomas KAVALIUSKAS

In search of a post-communist future (En) (Lt)

How was it possible in too many post-communist countries that incredible riches accumulated in the hands of the parasitic few? Why is political power so often fused with wealth? Two philosophers search for an answer as to what went wrong in the post-communist world after 1989.

Vasilijus SAFRONOVAS

Rewriting history in Kaliningrad: Facts on the ground (En) (Lt) (Ru)

Why is the Orthodox Church of Russia reclaiming the castles and churches in the Russian enclave of Kaliningrad? The question is posed by a Lithuanian “outsider” in the light of recent changes in the ownership of important heritage sites in Kaliningrad.

Anna KARPENKO

Kaliningrad’s architectural heritage: An insider’s view (En) (Lt) (Ru)

What is the threat implied in the handover of the symbolically significant architectural heritage of the Kaliningrad region to the Orthodox Church of Russia? Local historian Anna Karpenko examines the social and cultural aspects of the conflict.

Almantas SAMALAVIČIUS

The vanishing genius loci of Vilnius (En)

ARCHITECTURE Vilnius’s Baroque and Gothic urban heritage was once a rallying point for Lithuania’s independence movement following the architectural ravages of Soviet modernism. Now it is subject to a new onslaught from local finance capital – and no one seems to care.

Dalia LEINARTĖ

On emotions (En) (Lt)

The correspondence between Algirdas Julius Greimas and Aleksandra Kašuba, 1988-1992
The sociologist Zygmunt Bauman finds unstable families a threat to society. Anthony Giddens opens for negotiation and change. Dalia Leinarte finds Giddens more in keeping with the times and uses the correspondence between two Lithuanian intellectuals to illustrate her point.

Tomas VENCLOVA

Vilnius as an object of nostalgia (Pl) (Lt) (En)

Vilnius is often seen as a mysterious, magic and strange city, one that inspires myths and poetry, writes Tomas Venclova. Its closeness to nature makes Vilnius a pastoral city, while its multicultural character brings it close to Prague, Trieste or Sarajevo.

Kazys VARNELIS

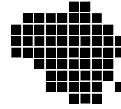
The meaning of network culture (En) (Lt)

As digital computing meshes with mobile networking technology, society is undergoing a cultural shift. In postmodernism, being was left in a fabric of intensities; today, the self is affirmed through the net. What does this mean for the democratic public sphere?

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Kultūros barų projektui „Kultūros ženklai ir prasmės“ SRTRF 2012 m. įsipareigoja suteikti 250 000 litų paramą. SRTR fondas remia rubrikas: Problemos ir idėjos (iš dalies); Rūpesčiai ir lūkesčiai; Europos istorijos; Kūryba kūrėjai; Pažinti naujaip; Apie knygas

MOKSLAS • EKONOMIKA • SANGLAUDA

EUROPOS SĄJUNGA
EUROPOS SOCIALINIS FONDAS

Kuriame Lietuvos ateitį

Projektas AKIM (Aukštoji kultūra į mokyklas) finansuojamas Europos socialinio fondo pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ priemonę VP1-2.2-ŠMM-10-V „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

EUROZINE

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 3200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Šarūnas SAUKA. Populiacija. 1995. Drobė, aliejus; 60x60

Iš Modernaus meno centro kolekcijos

„Tikimės, kad MMC, kaip ir daugelis pasaulio muziejų, ateityje turės būrį draugų ir rėmėjų, kurie laikys garbe praturtinti muziejaus rinkinius“, – sako viena iš Moderniojo meno centro įkūrėjų Danguolė Butkienė. Pokalbis su ja skaitykite p. 40

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2012. Nr. 4 (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009